

De werktoekomst van VSO Cluster 4- leerlingen

Een studie naar de bijdrage van cluster 4-scholen aan de
(werk)toekomst van hun leerlingen

Branko Hagen
Tessa Overmars-Marx

Vilans
Utrecht, november 2009

Colofon

© 2009 Vilans

Niets van deze uitgave mag worden vermenigvuldigd en/of openbaar gemaakt worden door middel van druk, fotokopie, microfilm of op een andere wijze zonder voorafgaande toestemming.

Dit project is tot stand gekomen met subsidie van UWV en ondersteuning van de Landelijke Vereniging Cluster 4 (Lvc4).

Auteurs

Branko Hagen
Tessa Overmars-Marx

Vilans
Catharijnesingel 47
Postbus 8228
3503 RE Utrecht
Telefoon (030) 789 23 00
Fax (030) 789 25 99
E-mail info@vilans.nl
Website www.vilans.nl en www.werkenhandicap.nl

Voorwoord

Voor u ligt een onderzoeksrapport naar de bijdrage van cluster 4-scholen aan de werktoekomst van hun leerlingen. Cluster 4-onderwijs is speciaal onderwijs bedoeld voor kwetsbare leerlingen met psychische problemen en gedragsproblemen. Deze problemen hebben gevolgen voor de toekomst van deze leerlingen, zeker voor hun werktoekomst. Cluster 4-scholen kunnen deze leerlingen helpen om zich zo goed mogelijk voor te bereiden op die werktoekomst. Vooral door de toename van het aantal Wajongers is onderzoek naar de vraag waar cluster 4-leerlingen terecht komen en wat voor steun zij hierbij van hun scholen krijgen, zeer actueel.

Dit onderzoek is tot stand gekomen via de subsidieregeling van UWV. UWV kan op grond van de wet Structuur Uitvoeringsorganisatie Werk en Inkomen (SUWI) subsidie verstrekken aan instellingen of organisaties die onderzoek doen naar arbeidsintegratie. Wij danken UWV dat zij de uitvoering van dit onderzoek mogelijk hebben gemaakt.

Ook willen we de cluster 4-scholen bedanken die hebben meegewerkt aan het onderzoek. Het grootste deel van onze informatie hebben we verzameld via deze scholen. Daarnaast danken we de leden van de begeleidingscommissie voor hun ondersteuning bij de uitvoering en rapportering van het onderzoek. De commissie bestond uit de volgende leden: Han van der Heul (Kenniscentrum UWV), Aleid schipper en Corine van Helvoirt (Lvc4), Marjan Zandbergen (Ministerie van OCW) en Jolet Woordes en Annelous Woltring (Boaborea). Onze dank gaat eveneens naar de deelnemers aan de expertmeeting (zie bijlage D) en Ed Berendsen (UWV) voor zijn ondersteuning bij een goede interpretatie van de instroomcijfers in de Wajong van (ex-)leerlingen van cluster 4. Erik Voerman (UWV) danken we voor de feedback op de beleidsmatige aspecten van dit onderzoek, Leon Bosch (Vilans) voor zijn inhoudelijke bijdrage aan het rapport en Léonie Berkouwer en Enid Reichrath (oud-Vilans medewerkers) voor hun ondersteuning bij de startfase van het onderzoek.

Inhoudsopgave

Voorwoord	3
Inhoudsopgave	4
1. Achtergrond en vraagstelling onderzoek	6
1.1 Achtergrond	6
1.2 Weinig informatie over de uitstroom van cluster 4-leerlingen	7
1.2 Vraagstelling onderzoek	11
1.3 Opzet en aanpak onderzoek.....	12
2. Inzicht in Cluster 4	17
2.1 Wettelijke context.....	17
2.2 De leerlingen van cluster 4.....	20
2.3 Het veld van cluster 4.....	21
2.4 Resumerend over cluster 4	22
3 Aandacht voor arbeidstoeleiding op cluster 4-scholen.....	23
3.1 Inleiding	23
3.2 De doelgroep en inrichting onderwijs	23
3.3 Het verlaten van de school.....	25
3.4 Beleid/interventies arbeidstoeleiding.....	27
3.5 Arbeidsoriëntatie en arbeidsvoorbereiding.....	28
3.6 Professionele begeleiding en samenwerking onderling	30
3.7 Samenwerking met externe partijen	31
3.8 Visie en ontwikkelingen op de school	31
3.9 Voorwaarden en wensen	32
3.10 Uitleiding	34
4. De bestemming van leerlingen en de rol van de school.....	35
4.1 Inleiding	35
4.2 De achtergrondkenmerken van de leerlingen	36
4.3 Leerdoelen, uitstroomdoel en bestemming	39
4.4 Interventies en samenwerking.....	40
4.5 Veranderingen in uitstroomdoel en bestemming.....	48
4.6 Functioneren leerlingen op bestemming.....	50
4.7 Tevredenheid school over eigen bijdrage	52
4.8 Samenvatting	55
5. Beoordeling resultaten.....	57
5.1 Transitiebenadering	57
5.2 Verslag expertmeeting	59
5.3 Verdieping.....	63
6. Conclusies	67
Geraadpleegde literatuur.....	75
Bijlage A: Overzicht tabellen	76
Bijlage B: Indeling interventies.....	81
Bijlage C: Overzicht bijstellingen uitstroomdoel	82
Bijlage D: Experts	86

Bijlage E: Analyse Wajonginstroom 87

1. Achtergrond en vraagstelling onderzoek

1.1 Achtergrond

Aanleiding voor dit onderzoek is dat er de afgelopen jaren een toenemende aandacht is voor de deelname aan de arbeidsmarkt van kwetsbare jongeren. Het kabinet streeft er nadrukkelijk naar de arbeidsdeelname te vergroten. Iedereen die kan werken moet dat ook doen. In het beleid is onder meer grote aandacht voor de voorbereiding op de werktoekomst door het onderwijs. Een uitstromende leerling moet beschikken over goede algemene en beroepsvaardigheden, bij voorkeur een startkwalificatie, om duurzaam op de arbeidsmarkt te blijven functioneren. Tot voor kort ging de meeste aandacht uit naar het MBO en het praktijkonderwijs (Pro). De laatste jaren is er steeds meer aandacht gekomen voor het speciaal onderwijs. Het speciaal onderwijs heeft in de huidige wet geen taak om hun leerlingen voor te bereiden op de arbeidsmarkt. Desondanks zijn er verschillende initiatieven bekend van Voortgezet Speciaal Onderwijs (VSO)-scholen die hun leerlingen ondersteuning bieden om na school te kunnen werken op de arbeidsmarkt.

Tegelijkertijd is er meer aandacht gekomen voor het VSO vanwege de toename van het aantal leerlingen met een indicatie voor speciaal onderwijs. Die toename betreft vooral leerlingen in het zogenoemde cluster 4-onderwijs, onderwijs voor leerlingen die vanwege ernstige gedrag- en/of psychiatrische problemen niet in staat zijn regulier onderwijs te volgen of dit alleen kunnen met behulp van ondersteuning, de Leerling Gebonden Financiering (LGF). In hoofdstuk 2 wordt hier dieper op ingegaan.

De toename van het aantal leerlingen in cluster 4 kan niet los worden gezien van ontwikkelingen in het beroep op een aantal andere regelingen. In de jeugdzorg, de jeugd-GGZ, de TOG-regeling¹ en de Wajong zien we ook een forse groei over de afgelopen 10 jaar. Deze toename is niet te wijten aan een ongezonere jeugd, maar wordt toegeschreven aan regelspecifieke factoren, een betere (h)erkenning van medische problemen en een grotere maatschappelijke druk waardoor kwetsbare jongeren meer beperkingen ondervinden. Het aanbieden van regelingen zelf zou ook hebben geleid tot een groter beroep op die regelingen. Daarnaast lijkt er een verband te bestaan tussen de toename van het speciaal onderwijs en de toename van de Wajong. Zo wordt geconstateerd dat veel van de kwetsbare jongeren die een beroep op deze regelingen doen, kampen met psychische en gedragsproblematiek (Ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid, 2007).

Indien er een verband bestaat tussen de toename van het aantal VSO-leerlingen en de toename van het aantal Wajongers, is dat een zorgelijke ontwikkeling en voor UWV reden om hier aandacht aan te schenken. Niet alleen de toename van het aantal Wajongers is een zorgpunt, het feit dat veel Wajongers niet betaald werken is zo mogelijk nog zorgelijker. In tabel 1 is de toename van de Wajong en de participatie in betaald werk van Wajongers weergegeven (zie tabel 1). We merken op dat van de werkende Wajongers ongeveer tweederde werkt op basis van de Wet Sociale Werkvoorziening (WSW). We moeten hierbij aantekenen dat de jongere Wajongers gemiddeld vaker betaald werken dan de oudere Wajongers en dat de jongere Wajongers in verhouding ook vaker op de reguliere arbeidsmarkt en minder vaak in WSW-verband werken.

¹ Tegemoetkoming onderhoudskosten thuiswonende gehandicapte kinderen

Tabel 1: Ontwikkelingen volume Wajong-gerechtigden en werkende Wajongers

	2005	2006	2007	2008	2009
Aantal Wajongers	147.161	155.860	166.805	178.590	190.500
Aantal werkende Wajongers	38.733	39.814	45.613	45.900	45.965
% werkenden	26,3%	25,5%	27,3%	25,7%	25,2%

2009, betreft ramingen

Bronnen: UWV viermaandenverslag 2009 en UKV tweede kwartaal 2009

Hoeveel leerlingen in de Wet Werk en Bijstand (WWB) stromen is niet bekend. Wel is het zo dat ex-cluster 4-leerlingen vanuit de WWB in de Wajong stromen (zie bijlage D).

UWV heeft er belang bij om te weten hoe cluster 4-scholen hun leerlingen begeleiden naar een toekomst met werk. Wanneer cluster 4-scholen een voorportaal zijn van de Wajong en van een lage deelname op de arbeidsmarkt, zal UWV zich die vraag moeten stellen. Er is weinig bekend over wat deze scholen ondernemen om hun leerlingen voor te bereiden op deelname aan de arbeidsmarkt. Ook is er weinig inzicht of deze schoolverlaters van cluster 4 ook op de arbeidsmarkt terechtkomen. Meer inzicht hierover kan leiden tot verbeteringen in het beleid om de overgang van school naar werk van cluster 4-leerlingen te optimaliseren.

Ontwikkelingen in het beleid

Er is sinds het indienen van het voorstel voor dit onderzoek het nodige gebeurd. Inmiddels, ruim twee en een half jaar later, is beleid ontwikkeld om de arbeidsparticipatie van jongeren met een beperking te vergroten. Het kabinet hanteert drie speerpunten (Ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid, 2008):

1. Verbeteringen van de ondersteuning in de (voor)schoolse fase
2. Versterking van de overgang van school naar werk
3. De Wajong meer activerend maken

In het kader van het beleid is per 2010 sprake van een andere Wajongwetgeving. Die richt zich vooral op de nieuwe instroom in de leeftijd van 18 tot 27 jaar. De nieuwe aanmelders komen alleen in aanmerking voor een Wajonguitkering wanneer zij echt niet kunnen werken (naar schatting 30% van de instroom). De aanmelders met arbeidsmogelijkheden worden tot maximaal hun 27ste jaar actief begeleid naar werk of scholing. Zij kunnen hierbij een werkregeling of studieregeling ontvangen om in hun inkomen te voorzien. Rond het 27ste jaar vindt er een definitieve beoordeling voor de Wajong plaats.

Op het terrein van het onderwijs wordt ook aan een aantal verbeteringen gewerkt voor de doorstroom van school naar werk. Kort samengevat: het speciaal onderwijs krijgt per 2011 wel de taak om haar leerlingen voor te bereiden op deelname aan de arbeidsmarkt. Die wettelijke opdracht aan cluster 4 is er op dit moment niet. We komen hier in hoofdstuk 2 uitgebreid op terug.

1.2 Weinig informatie over de uitstroom van cluster 4-leerlingen

Er is maar weinig onderzoek gedaan naar de uitstroom van cluster 4-leerlingen naar werk en naar wat de scholen hebben ondernomen om die uitstroom te bevorderen. Landelijke cijfers van het ministerie van OCW bieden geen duidelijk zicht op de daadwerkelijke bestemming van de leerlingen die rond hun 18e

levensjaar de school verlaten. Verder is er alleen van bepaalde scholen bekend dat zij zich extra inzetten om hun leerlingen goed voor te bereiden op hun werktoekomst, omdat hier projectverslagen van zijn. Zo laten De Stichting Baanwijs en De Kapstok², een rapport met een beschrijving van een integrale werkwijze van zorg, school en re-integratie³ en brochures over een project van cluster 4-scholen⁴ zien dat op verschillende scholen wordt ingezet op een toekomst met werk voor de leerlingen van die scholen. Cluster 4-scholen die actief arbeidstoeleiding aanbieden doen dit vanuit een besef van maatschappelijke verantwoordelijkheid.

Onderzoek naar uitstroom Cluster 4-leerlingen

Zowel IVA als het toenmalige iRv⁵ hebben onderzoek verricht naar de uitstroom van VSO-leerlingen. Binnen deze onderzoeken vinden we ook informatie terug die specifiek de uitstroom van leerlingen van cluster 4 betreft.

Het IVA-onderzoek bestudeerde onder meer de uitstroom van de leerlingen van de VSO-scholen (IVA beleidsonderzoek en advies, 2005). In het onderzoek is via 7 cluster 4-scholen gevraagd naar de bestemming van 130 uitgestroomde leerlingen. In april 2004 zijn ex-leerlingen die in schooljaar 2002-2003 zijn uitgestroomd, gevraagd naar hun situatie op dat moment. Bij 46 van de 130 oud-leerlingen kon de opleidings- of arbeidssituatie niet goed worden achterhaald. Dat is in vergelijking met oud-leerlingen van andere VSO-scholen een relatief fors aantal. De onderzoekers geven aan dat 18 procent van alle oud-leerlingen van de VSO-scholen in handen van justitie zijn of vroegtijdig de school hebben verlaten en dat deze oud-leerlingen allemaal van cluster 4-scholen komen (voor 70% geldt dat er helemaal geen contact meer is). Voor de 84 oud-leerlingen van wie de uitstroomgegevens wel voor handen zijn, wordt de volgende informatie gegeven over de arbeidstoeleiding vanuit de cluster 4-scholen⁶:

- 50 procent van de ex-ZMOK-leerlingen heeft een traject voor arbeidstoeleiding gevolgd. 11 procent heeft wel een traject aangeboden gekregen maar niet gevolgd. De resterende 39 procent van de leerlingen heeft geen arbeidstoeleidingstraject aangeboden gekregen.
- Bij de Pedologische Instituten krijgt geen enkele leerling een arbeidstoeleidingstraject aangeboden.
- Bij de onderwijscentra cluster 4 is aan 80 procent van de leerlingen een arbeidstoeleidingstraject aangeboden.

Vanwege de kwaliteit van de ingevulde vragenlijsten is een aantal niet verder in de analyse betrokken. De onderstaande informatie is van toepassing op 72 ex-cluster 4-leerlingen.

- 38 procent werkt, waarvan 3 procent met een uitkering. 49 procent volgt een (vervolg)opleiding. 14 procent werkt niet en volgt geen opleiding.
- 25 van de 72 ex-leerlingen (m.n. jongens) zijn direct na school uitgestroomd naar de arbeidsmarkt. 84 procent van hen heeft binnen de school een traject gericht op werk gevolgd.

² Zie projecten op www.vanwajongnaarwerk.nl van stichting Baanwijs en de Kapstok.

³ Beschrijving van de integrale werkwijze van orthopedagogische zorg, onderwijs en re-integratie van jongeren met Licht Verstandelijk Gehandicapt (LVG)-problematiek.

⁴ Heft in eigen handen.

⁵ iRv is medio 2007 samengegaan met Vilans.

⁶ Cluster 4 kent een verzameling van een viertal soorten scholen: ZMOK (voor zeer moeilijk opvoedbare kinderen), ZMOK-JJI (kinderen die veroordeeld zijn door justitie) LZK (langdurig zieke kinderen, voor jongeren die zijn opgenomen in een Ggz-instelling) en Pedologische Instituten (PI's) (scholen voor kinderen met ernstige onderwijs- en zorgproblemen die zijn verbonden aan observatie- en diagnostische instellingen).

- 5 van de 25 ex-leerlingen hebben een gesubsidieerde of additionele baan, 8 volgen een Beroepsbegeleidende Leerweg (BBL). 12 leerlingen zijn uitgestroomd naar reguliere arbeid.
- 2 leerlingen hebben arbeid en tegelijkertijd een uitkering. Er is geen informatie over het soort uitkering gegeven.
- Van de 35 ex-leerlingen die een vervolgopleiding volgen, zijn er 9 naar het vmbo gegaan. De overigen volgen de BeroepsOpleidende Leerweg (BOL) via het MBO. Eenderde van deze leerlingen heeft binnen de school een op werk gericht traject gevolgd.
- Van de 10 ex-leerlingen zonder bestemming zijn er 5 werkloos en volgt 1 nog een arbeidstoeleidingstraject. Voor de overige 4 is het onbekend. 8 van deze 10 leerlingen hebben binnen de school een traject gericht op werk gevolgd.
- Er is geen helder beeld over de uitkerings situatie van de ex-leerlingen, wat overigens voor de ex-leerlingen van alle VSO-scholen geldt.

Het andere onderzoek, de iRv-studie, richtte zich op verschillende VSO-scholen, waarvan 2 cluster 4-scholen (iRv, 2007). Er is dossieronderzoek uitgevoerd naar 83 cluster 4-leerlingen uit de schooljaren 2004-2005 en 2005-2006.

We kunnen het volgende leren van dit dossieronderzoek:

- Op de twee betrokken scholen waren in totaal 65 van de 83 leerlingen van het mannelijk geslacht.
- De ene school had uitsluitend leerlingen die langdurig psychisch ziek waren. Het ging daarbij om 40 leerlingen. Bij de andere school kampten 19 van de 43 leerlingen ook met dergelijke gezondheidsproblemen. De meeste andere leerlingen waren moeilijk opvoedbaar.
- Bij de ene cluster 4-school kon voor 37 van de 40 leerlingen niet uit hun dossier worden achterhaald of zij de school al dan niet met een diploma hadden verlaten. Bij de andere verlieten alle leerlingen de school zonder diploma (diplomagericht onderwijs biedt deze school ook niet aan).
- Bij de reden van uitstroom zien we dat cluster 4-leerlingen dit vaak met een 'negatieve reden' doen (19 van de 83). Genoemd worden: te grote problematiek voor de school, langdurig verzuim, ouders willen niet meer, schorsing door probleemgedrag en onwil van de leerling. Er zijn ook 'positieve redenen' (7 van de 83): leerling heeft gewenst niveau voor uitstroom bereikt, leerling had te hoog niveau en vrije plek op andere VSO. Voor de overige 57 leerlingen geldt dat in het dossier niet was te achterhalen waarom ze zijn uitgestroomd (op 6 verhuisde leerlingen na).
- De uitstroombestemmingen laten een uitstroom zien van 2 leerlingen naar begeleid werken; 11 leerlingen gingen naar een andere school voor het VSO, 7 naar een VMBO-school en 24 naar een MBO-school. 10 leerlingen zijn opgenomen in een instelling, 2 in een justitiële inrichting en 6 zitten thuis. Van 21 leerlingen is de bestemming onbekend.

Opvallend is het verschil in uitstroom naar werk tussen de twee onderzoeken. Het is lastig hiervoor een verklaring te geven aangezien het iRv-onderzoek maar twee scholen betrof.

Het beeld over de uitstroom naar vervolgonderwijs komt overeen met een adviesrapport van ontwikkelings- en adviesbureau PSW (PSW, 2009), dat scholen in Noord-Brabant wil stimuleren meer te doen voor leerlingen van het VSO en Pro. Op basis van gegevens uit 2006 en gesprekken met verschillende scholen komt PSW tot de uitspraak dat 60 procent van de cluster 4-leerlingen doorstroomt naar vervolgonderwijs. 11 procent stroomt door naar werk op de reguliere arbeidsmarkt en 8 procent gaat naar begeleid werk, WSW of stage. De indicatie van de uitstroombestemming in Noord-Brabant van het schooljaar 2007/2008 levert het beeld op dat 62 procent doorstroomt naar vervolgonderwijs, 11 procent naar regulier werk, 8 procent naar begeleid werken, Sociale Werkplaats (SW) of stage, 0 procent naar dagbesteding en 19

procent naar overige bestemmingen. Dit komt dus overeen met het beeld voor het jaar 2006.

Hetzelfde rapport spreekt van 5 tot 10 procent leerlingen die de cluster 4-school zonder werk of vervolgonderwijs verlaten.

(ex-) Cluster 4-leerlingen in de Wajong en hun arbeidsmarktpositie

Er zijn twee UWV-rapporten die ons meer zicht geven op de relatie tussen Wajonginstroom en cluster 4-leerlingen, hoe we die in de Wajong ingestroomde leerlingen kunnen beschrijven en wat er bekend is over hun arbeidsmarktpositie (kenniscahiers UWV, 2007 en 2008). We geven hier een samenvatting van een analyse die we hebben gemaakt van genoemde UWV-rapporten (Bijlage E). Volledigheidshalve vermelden we hier dat deze rapporten op een later moment zijn verschenen dan dat het onderzoeksvoorstel is ingediend.

Instroom lager dan vermoed

Wanneer we de instroomcijfers van 2006 uit het dossieronderzoek van UWV als uitgangspunt nemen, blijkt dat 1 procent van de totale instroom op het moment van de aanvraag van een Wajonguitkering onderwijs volgde bij een cluster 4-school. Wanneer we dit percentage vertalen naar de landelijke instroom (13.600), gaat het over 136 leerlingen. Door vergelijking met het aantal in 2006 uitgestroomde leerlingen, is de kans dat een cluster 4-leerling vanuit school de Wajong instroomt door UWV berekend op 10 procent.

In het dossieronderzoek is ook gekeken wie op het moment van aanvraag cluster 4-onderwijs volgt en heeft gevolgd. Het blijkt dat 8 procent van de totale Wajonginstroom een zogenaamde cluster 4-achtergrond heeft. Dit zou betekenen dat in 2006 1088 (ex-)leerlingen van een cluster 4-school in de Wajong zijn ingestroomd.

Stijgende trend

Er is sprake van een stijging van de instroom van cluster 4-leerlingen, zowel wat de instroom direct van school als de instroom van ex-leerlingen betreft. De toename van de instroom is ook groter dan de toename van het aantal cluster 4-leerlingen.

Relatief weinig directe doorstroom van school naar Wajong

30 procent van de Wajongaanvragers is nog leerling op een cluster 4-school. Dit is in vergelijking met cluster 3 (71%) zeer laag. Het grootste deel van de (ex-) cluster 4-leerlingen dat een Wajonguitkering aanvraagt, verblijft op dat moment in een instelling (43%).

Meeste beperkingen vanwege verstandelijke handicap of autisme

45 procent van de instroom met een cluster 4-achtergrond is verstandelijk beperkt. 22 procent heeft een autistische spectrumstoornis, 12 procent kent overige ontwikkelingsstoornissen en 21 procent heeft psychische ziektebeelden. Cluster 4 kent geen Wajonginstroom met somatische ziektebeelden.

UWV: helft instroom heeft mogelijkheden voor betaald werk

UWV beoordeelt of de Wajonginstromers mogelijkheden hebben om te participeren in werk. Tabel 2 laat zien dat meer dan de helft van de instroom met een cluster 4-achtergrond in staat wordt geacht betaald te kunnen werken.

Tabel 2: Participatieoordeel Wajonger met cluster 4-achtergrond

Begeleiding naar reguliere werkgever	36%
Begeleiding naar sociale werkplaats	16%
Begeleiding naar dagbesteding of vrijwilligerswerk	7%
Geen mogelijkheden op arbeidskundige gronden	13%
Tijdelijk geen mogelijkheden (medische gronden)	19%
Duurzaam geen mogelijkheden	10%
Totaal	100%

Bron: UWV

(ex-)Leerlingen komen aan het werk

Ex-leerlingen van cluster 4 met een Wajonguitkering komen in vergelijking met cluster 3-leerlingen vaker aan het werk: 32 tegen 14 procent (gemeten ultimo 2006 op basis van instroom 2002-2006). Leerlingen uit het praktijkonderwijs komen echter nog vaker aan het werk, namelijk in 40% van de gevallen.

Tabel 3: Participatiestatus Wajonger met cluster 4-achtergrond

Reguliere werkgever	32%
Traject richting reguliere werkgever	10%
Sociale werkplaats	9%
Op wachtlijst SW	2%
Dagbesteding of vrijwilligerswerk	6%
(tijdelijk) geen participatiemogelijkheden	20%
Status onbepaald: zit op school/studie	16%
Status onbepaald: overig	5%
Totaal	100%

Bron: UWV

1.2 Vraagstelling onderzoek

Vilans heeft UWV begin 2007 het voorstel gedaan een onderzoek te verrichten naar de bijdrage van cluster 4-scholen aan de werktoekomst van hun leerlingen. Dit onderzoek heeft vooral een relatie met het tweede speerpunt van het huidige kabinetsbeleid rond het Wajongvraagstuk: versterking van het proces van school naar werk. De resultaten van het onderzoek moeten een bijdrage leveren aan een beter inzicht in de groep leerlingen van cluster 4 en in hetgeen de cluster 4-scholen bijdragen aan hun werktoekomst. We willen nagaan of via dat inzicht de overgang van school naar werk verbeterd kan worden.

De centrale vraag van het onderzoek luidt als volgt:

In welke mate dragen cluster 4-scholen bij aan het bevorderen van de mogelijkheden tot het verkrijgen en verrichten van arbeid van haar leerlingen, met welk resultaat en hoe zou dat resultaat verbeterd kunnen worden?

Belangrijkste deelvragen zijn:

1. Wat voor onderwijs bieden de verschillende scholen binnen cluster 4, aan welke leerlingen, en wat doen scholen aan het voorbereiden op een werktoekomst?
2. Welke op arbeidsintegratie gerichte inspanningen (beroepsgericht en gericht op gedragsproblemen) ondernemen cluster 4-scholen om hun leerlingen voor te bereiden op een toekomst met werk?
3. Welke arbeidsintegratieopbrengsten worden met de inspanningen door de cluster 4-scholen behaald?
4. Met wie werken de cluster 4-scholen samen om die opbrengsten in de transitie van school naar werk te behalen?

5. Welke knelpunten en mogelijkheden zijn er te benoemen op basis waarvan het transitieproces van school naar werk kan worden versterkt, zowel binnen de bestaande situatie (wat kunnen scholen van elkaar leren?) als in de toekomst (adviezen over nieuw beleid)?
6. Op welke wijze kan de transitie van school naar werk van jongeren met gedragsproblemen worden bevorderd?

In dit onderzoek hebben we ervoor gekozen een landelijk beeld te vormen van de bijdrage die cluster 4-scholen leveren aan de werktoekomst van hun leerlingen. In de vraagstelling hebben we de formulering gebruikt 'in welke mate'. We concretiseren dit naar het beleid van scholen en hun inzet gericht op de arbeidstoeleiding. Verder gaan we de aard en de intensiteit van de inspanningen van de scholen in kaart brengen. 'Resultaat' concretiseren we door uit te gaan van een vergelijking van de doelbestemming en de eindbestemming. Komen leerlingen met het plan om betaald te gaan werken ook echt aan het werk? Het is de bedoeling zicht te krijgen op de relatie tussen de inspanningen van de scholen en het bereiken van bestemmingen. We hebben in deze studie niet de pretentie gehad de effectiviteit van de inzet van de scholen te kunnen meten. Daarvoor is er nog veel te weinig bekend over de relatie tussen inspanningen van scholen en duurzame arbeidsdeelname. Tot slot vatten we 'verbeteren van het resultaat' op als het geven van adviezen om de overgang van school naar werk te versterken, zowel op het gebied van wat de scholen hierin kunnen betekenen als van wat andere organisaties hieraan kunnen bijdragen.

Met de onderzoeksresultaten wil Vilans een bijdrage leveren aan een verbeterproces waardoor toekomstige leerlingen van cluster 4 zo goed mogelijk doorstromen naar de arbeidsmarkt. Voor de Landelijke vereniging cluster 4 (Lvc4) en het ministerie van OC&W kunnen de opgedane inzichten uit dit onderzoek helpen om verbeteringen in beleid en ondersteuning aan de cluster 4-scholen tot stand te brengen. Voor UWV en het ministerie van SZW kunnen de inzichten in het rapport meer kennis geven over de instroom in de Wajong van (ex-) cluster 4-leerlingen. Bovendien kunnen ze input geven aan beleidsmatige vragen en uitvoeringsondersteuning.

1.3 Opzet en aanpak onderzoek

Voor het beantwoorden van de onderzoeksvragen onderscheiden we de volgende onderdelen:

- Het beschrijven van cluster 4
- Het in beeld brengen van de bijdrage van cluster 4-scholen via
 - interviews met scholen
 - de monitoring van de interventies door scholen
 - het interviewen van leerlingen, werkgevers en eventueel een andere betrokkene bij de bereikte uitstroom
- Bespreking van de resultaten, knelpunten en mogelijke verbeteringen in een expertmeeting

Beschrijving van cluster 4

Om cluster 4 te beschrijven voeren we een deskresearch uit en wordt er een vertegenwoordiger van de landelijke vereniging cluster 4 geïnterviewd. We voeren ook een gesprek met de voorzitter van de taakgroep arbeidstoeleiding binnen cluster 4.

De beschrijving van cluster 4 geven we weer in hoofdstuk 2.

Dataverzameling bijdrage van cluster 4-scholen

Het belangrijkste onderdeel van het onderzoek betreft het in beeld krijgen van de bijdrage van de scholen. Dit doen we via:

Een interviewronde met scholen

We vragen de scholen naar de kenmerken van de leerlingen op hun school, wat zij beleidsmatig en praktisch doen om de overgang van school naar werk vorm te geven en waar zij knelpunten en verbeteringen zien.

De scholen zijn via een gestaffelde steekproef geselecteerd. De staffel is samengesteld uit steekproeven die we hebben gehouden onder kleine, middelgrote en grote scholen van het cluster 4 die zijn aangeleverd door de Landelijke Vereniging Cluster 4 (Lvc4). Ook is rekening gehouden met een regionale spreiding. Daarbij is een maximum gesteld van twee scholen per provincie.

Het streven was om 15 scholen te benaderen. In totaal zijn 79 cluster 4-scholen (exclusief nevenvestigingen) aangesloten bij de Lvc4.

Cluster 4 onderscheidt 4 soorten scholen: ZMOK (53 scholen), ZMOK-JJI (14 scholen), PI (3 scholen) en LZK (9 scholen) (Zie hoofdstuk 2 voor een toelichting van deze verschillende scholen). Omdat leerlingen zeer tijdelijk op de PI en LZK-scholen verblijven en het om relatief kleine aantallen gaat, zijn deze scholen buiten het onderzoek gehouden.

Alle scholen die voor het onderzoek zijn benaderd hebben wij verzocht de directeur of de stagecoördinator van de school te mogen interviewen. In totaal is het gelukt om met vertegenwoordigers van 11 scholen te spreken, 4 minder dan beoogd. Omdat we met een steekproef hebben gewerkt hebben we eerst 15 scholen aangeschreven. Daarna hebben we volgens bovenbeschreven methodiek de volgende school van de lijst benaderd, eerst per brief vergezeld van een brochure en vervolgens mondeling. Op een gegeven moment hebben we de werving onder de scholen gestopt. Op de medewerking van de scholen komen we later nog terug.

De betrokken cluster 4-scholen (van oudsher allemaal ZMOK-scholen) zijn verdeeld over de regio's noord (6), midden (2) en zuid (3). De verdeling naar schoolgrootte is als volgt: 7 kleine cluster 4-scholen (tot 200 VSO-leerlingen), 3 middelgrote cluster 4-scholen (tussen de 200 en 500 VSO-leerlingen) en 1 grote cluster 4-school (meer dan 500 VSO-leerlingen). Ook landelijk komt de verdeling van ZMOK-scholen klein-middel-groot neer op een verhouding van 7: 3: 1. Bij 2 van de 11 scholen betrof het een justitiële jeugdinstelling (JJI). Voor heel Nederland geldt dat 1 op de 4 cluster 4-scholen een justitiële jeugdinstelling is.

In hoofdstuk 3 doen we verslag van de interviews met de scholen.

Monitoring

De opzet was om de 15 scholen die we hebben geïnterviewd te vragen ondersteuning te geven bij het in kaart brengen van de interventies en bij het volgen van de ontwikkelingsgang van 10 leerlingen. We hadden een aantal meetmomenten voor de monitoring gepland. Om de betrokkenheid bij het onderzoek groot te houden was besloten de scholen op vier momenten te vragen gegevens over de interventies en de actuele stand van zaken rond de jongere aan ons door te geven. Via een webenquête zouden we de scholen goed faciliteren om de informatie snel aan ons te kunnen doorgeven.

Als eerste meetmoment om de leerlingen en de ondersteuning aan hen door de school in kaart te brengen kozen we juni 2008. Daarbij is de school gevraagd naar de eerdere en de huidige ondersteuning. We hebben de scholen gevraagd een a-selecte keuze te maken onder de leerlingen die op het punt staan de school te verlaten en zich in het eindstadium van hun opleiding bevinden. Hoewel uitstroom (naar bijvoorbeeld regulier onderwijs) ook bij jongere leerlingen

voorkomt, is de bedoeling van het onderzoek te focussen op de leeftijdsgroep (rond 18 jaar) waarvoor uitstroom naar werk een reële optie vormt. Het tweede meetmoment is bepaald op het moment van feitelijke uitstroom en het derde moment op twee maanden erna. Vervolgens sluiten we zes maanden daarna de monitoring af.

Bij de uitvoering van het onderzoek kregen we echter te maken met tegenvallende respons van een aantal scholen. Een 5-tal scholen is afgevallen, ondanks herhaaldelijk verzoek vanuit de onderzoekers deel te blijven nemen aan het onderzoek. Daarnaast bleek dat de meewerkende scholen toch minder leerlingen hadden die de school verlieten dan zij oorspronkelijk hadden ingeschat. Na afstemming met de begeleidingscommissie hebben we het streefaantal leerlingen op minimaal 50 gesteld. De leden van de begeleidingscommissie uit het onderwijsveld herkennen overigens de verscheidenheid die er binnen cluster 4 bestaat. Deze scholen geven dan ook een redelijk goed beeld van cluster 4.

In verband met de tegenvallende respons hebben we ook afgesproken het aantal meetmomenten terug te brengen tot 2. Naast het eerste meetmoment is besloten het tweede moment vast te stellen op januari/februari 2009. Daarnaast is besloten de scholen aan te bieden de gegevens gezamenlijk op de school in te vullen. Van dit aanbod is ook gebruik gemaakt.

In totaal hebben 6 scholen de vragenlijsten voor de leerlingen ingevuld. Het gaat om 4 'gewone' cluster 4-scholen en om 2 justitiële jeugdinstellingen. De vragenlijsten zijn meestal ingevuld door mentoren en stagecoördinatoren. Bij de tweede meting zijn er 3 leerlingen afgevallen.

Voor het volgen van de leerlingen kijken we naar het uitstroomdoel. Onder uitstroomdoelen verstaan we: regulier werk, WSW, BBL (wat een combinatie van werken en leren betreft), overig vervolgonderwijs en dagbesteding. In het begin van de monitoring, bij de eerste meting, is er sprake van een doelbestemming: de bestemming waar op dat moment naartoe wordt gewerkt. Bij de tweede meting vragen we naar de huidige situatie, de bereikte bestemming. Er is ook gevraagd of de bestemming tussentijds is veranderd.

Om de ondersteuning in beeld te brengen onderscheiden we interventies en samenwerking met andere professionals of partijen en met ouders. De interventies die worden onderscheiden liggen in de sfeer van:

- Arbeidstoeleiding (verschillende soorten stages, werk zoeken)
- Beperkingen (gericht op sociale vaardigheden, hanteren van agressie)

Bij de samenwerking met andere partijen kijken we naar UWV en de gemeente, maar ook naar de behandelsector. Tot slot wordt de samenwerking met de ouders in beeld gebracht.

De inhoud van de interventies en de samenwerking op het niveau van de individuele leerlingen zijn niet uitgebreid bestudeerd. Afgaand op de interviews met de scholen weten we wel waar de interventies voor staan. Ook kijken we in hoeverre de interventies en de samenwerking leiden tot bijstelling van het uitstroomdoel.

Naast het monitoren van een groep leerlingen brengen we ook een aantal kenmerken van de leerlingen in kaart. Op die wijze wordt een beeld gegeven van de uitstromende leerling van het cluster 4-onderwijs en kunnen we nagaan in hoeverre de betreffende kenmerken leiden tot verschillen in interventies en/of het bereiken van doelstellingen.

Interviews na monitoring

Om de bijdrage van de cluster 4-scholen te kunnen begrijpen vanuit de jongere, de werkgever waar hij werkzaam is en de intermediair die hem begeleidt op de arbeidsmarkt (jobcoach), is ervoor gekozen hierover ook informatie te verzamelen. Omdat we dit via korte persoonlijke interviews willen nagaan is

besloten per school één leerling als uitgangspunt te nemen. We gaan hierbij uit van ex-leerlingen die werkzaam zijn.

Aan de 6 meewerkende scholen is gevraagd ons een ex-leerling voor te dragen, zijn werkgever en eventueel ook zijn jobcoach. In totaal hebben we over 4 jongeren informatie vergaard, maar niet in alle gevallen hebben we zowel jongere als werkgever gesproken.

De resultaten van de monitoring worden behandeld in hoofdstuk 4.

Expertmeeting

Om te weten of en hoe de overgang van cluster 4-leerlingen naar werk versterkt kan worden zullen we de verzamelde informatie over cluster 4 (schoolbegeleiding en leerlinguitstroom), eerder beschreven informatie van UWV en de monitoring gebruiken voor een discussie in een expertmeeting.

De knelpunten die uit de expertmeeting naar voren kwamen, zijn (deels) opgenomen in de hoofdstukken 2, 3 en 4. In hoofdstuk 5 geven we een samenvatting van de expertmeeting.

Achtergrond van de grote non-respons

Ter afsluiting van dit hoofdstuk komen we terug op de manier waarop de uitvoering van het onderzoek verliep. Het blijkt dat het verzamelen van informatie via cluster 4-scholen in ons onderzoek (en ook in andere onderzoeken) heeft geleid tot een achterblijvende respons. De vraag is of we hier een les uit kunnen trekken.

Omdat Vilans (destijds IRv) al eerder onderzoek heeft gedaan onder cluster 4-scholen, waren we al gewaarschuwd voor het risico van een grote non-respons. Er is daarom veel aandacht besteed aan een zorgvuldige benadering van de scholen. De Lvc4 is in een vroeg stadium betrokken geweest bij de aanpak van het onderzoek en heeft het onderzoek ook tijdig aangekondigd bij haar leden. Door Vilans is voorlichting gegeven over het onderzoek op een REC-coördinatorenoverleg. Bij de benadering van de scholen hebben we gekozen voor een gestaffelde steekproef onder scholen (zie pag. 13) en hebben we de scholen benaderd met een brief en een brochure. Vervolgens hebben we de scholen gebeld om na te gaan of er nog behoefte aan toelichting was.

We hebben, mede op basis van navraag bij de scholen die hun medewerking aan het onderzoek beëindigden, het vermoeden dat de volgende factoren een rol hebben gespeeld bij de hoge non-respons. Op de eerste plaats hebben we mogelijk niet genoeg rekening gehouden met de tijd die deelname aan het onderzoek zou vergen. Verder was een complicerende factor dat degene die voor ons onderzoek het aanspreekpunt op de school was, vaak niet dezelfde persoon was die de (ex-)leerling begeleidde. Deze indirecte benadering via een tussenpersoon heeft mogelijk een soepele medewerking in de weg gestaan. Op de derde plaats is het werken via een webenquête niet voor alle respondenten een voordeel. Net als bij een schriftelijke enquête kan een webenquête aan de aandacht ontsnappen. Het bleek dat het maken van een afspraak om de gegevens gezamenlijk in te vullen beter werkte, maar dit vergt wel een grotere inspanning van de onderzoekers.

We vinden het niet gewenst nu al de conclusie te trekken dat dergelijk onderzoek bij cluster 4-scholen, of meer in het algemeen binnen het speciaal onderwijs, niet voor herhaling vatbaar is. Daarmee zou geen kennis meer verzameld kunnen worden over de begeleiding van leerlingen op en door de school. Wij adviseren in het vervolg nog nadrukkelijker stil te staan bij opzet en

uitvoeringsmodaliteiten van onderzoek waarvoor de medewerking van (cluster 4-) scholen vereist is. De ervaring met dit onderzoek vormt voor ons reden om in het vervolg vooraf nog beter na te gaan of de scholen met deelname qua tijd en organisatie niet te zwaar belast worden. Het verzamelen van informatie en het invullen van vragenlijsten is een tijdsbesteding die binnen de hectiek van de dagelijkse gang van zaken op school snel in het gedrang komt. Daarom vormt bijvoorbeeld dossieronderzoek een betere invalshoek, mogelijk in combinatie met (enkele) interviews met schoolbegeleiders die meerdere leerlingen onder hun hoede hebben.

2. Inzicht in Cluster 4

Om de bijdrage van cluster 4-scholen aan de werktoekomst van hun leerlingen te kunnen beschrijven moet duidelijk zijn wat deze vorm van Voortgezet Speciaal Onderwijs inhoudt. Dit hoofdstuk is vooral geschreven voor de lezers die weinig weten van de taak en plaats van cluster 4 in ons onderwijsbestel, welke leerlingen deze vorm van speciaal onderwijs volgen en welke veranderingen er zijn aangekondigd op het terrein van school naar werk. De lezers die hier al van op de hoogte zijn, kunnen zich beperken tot de korte samenvatting aan het einde van dit hoofdstuk.

Allereerst geven we in de hoofdstuk een schets van de wettelijke context waarbinnen cluster 4 zich bevindt. Hierbij komen onder andere de indicatiecriteria aan de orde. Daarna is er aandacht voor de (aantallen) leerlingen van cluster 4 en de uitstroom. Het veld van cluster 4 beschrijven we in paragraaf 2.3. Hierbij wordt aangegeven wat de Landelijke vereniging cluster 4 (Lcv4) en binnen die vereniging de taakgroep arbeidstoeleiding doen. Tot slot staat er aan het einde van het hoofdstuk een resumé.

2.1 Wettelijke context

Wet op de Expertisecentra (WEC) en doelstelling

Het cluster 4-onderwijs valt onder de Wet op de Expertisecentra (WEC). Deze wet kent zijn eigen zorgstructuur als het gaat om leerlingen met ernstige handicaps of stoornissen. Doel van de WEC is om leerlingen in de leeftijd van 4 tot 20 jaar met een handicap of stoornis onderwijs te bieden met extra zorg- en ondersteuningsmogelijkheden. Deze onderwijszorg kan op twee manieren worden geboden:

1. (voortgezet) speciaal onderwijs (VSO)
2. regulier onderwijs met leerling gebonden financiering (LGF)
LGF kan worden ingezet in het primair onderwijs, het voortgezet onderwijs en het middelbaar beroepsonderwijs. Een deel van deze LGF wordt ingezet voor ambulante begeleiding. De criteria bij indicatiestelling voor het speciaal onderwijs en LGF zijn identiek.

Binnen het VSO is er sprake van vier clusters:

1. Onderwijs voor kinderen met een visuele beperking.
2. Onder cluster 2 vallen scholen voor dove en slechthorende kinderen, kinderen met ernstige spraak-/taalmoeilijkheden en kinderen met een stoornis in het autistisch spectrum waarbij de focus ligt op communicatie.
3. Onder cluster 3 vallen de scholen voor zeer moeilijk lerende kinderen, scholen voor leerlingen met lichamelijke én/of verstandelijke beperkingen, langdurig zieke kinderen en scholen voor leerlingen met epilepsie.
4. Onder cluster 4 vallen scholen voor zeer moeilijk opvoedbare kinderen, kinderen met psychiatrische stoornissen of ernstige gedragsproblemen, langdurig zieke kinderen zonder een lichamelijke beperking en scholen die verbonden zijn aan pedologische instituten.

Doelgroep cluster 4: ernstige gedrags- en/of psychiatrische problemen

De cluster 4-scholen en Regionale Expertisecentra (REC's) verzorgen het onderwijs aan en de begeleiding van leerlingen met ernstige gedragsproblemen en/of psychiatrische problemen. Onder cluster 4 vallen de scholen voor ZMOK (zeer moeilijk opvoedbare kinderen), LZK (langdurig zieke kinderen, niet somatisch), scholen die verbonden zijn aan de pedologische instituten (PI) en aan gesloten jeugdinrichtingen (justitie en jeugdzorg⁷).

Indicatiestelling cluster 4

De Commissie voor Indicatiestelling (Cvl) beoordeelt aan de hand van landelijke indicatiecriteria of een leerling recht heeft op extra onderwijszorg. Aan elk Regionaal Expertisecentrum (REC) is een Cvl verbonden.

Ouders of verzorgers melden hun kind aan bij een Commissie voor Indicatiestelling (Cvl) die het cluster vertegenwoordigt dat overeenkomt met de problematiek van de leerling. De Cvl besluit of de leerling een indicatie krijgt en wanneer een indicatie wordt afgegeven, beslissen ouders of de leerling naar het speciaal (voortgezet) onderwijs gaat of de mogelijkheid heeft om deel te nemen aan het regulier onderwijs met extra begeleiding ('rugzakje').

Een indicatie wordt afgegeven voor een bepaald cluster:

- cluster 2 voor leerlingen met auditieve beperkingen
- cluster 3 voor leerlingen met meervoudige handicaps
- cluster 4 voor leerlingen met gedragsproblemen

Voor de leerlingen met visuele beperkingen (cluster 1) geldt de indicatiestelling niet.

Elke Cvl richt zich op één cluster. Een Cvl bestaat uit deskundigen die beoordelen of een leerling voor Leerling Gebonden Financiering in aanmerking komt. In de commissie zitten minimaal de volgende deskundigen:

- een onafhankelijke voorzitter
- een (jeugd)arts
- een psycholoog/pedagoog die diagnostisch onderzoek mag doen
- een onderwijskundige
- maatschappelijk werkende

De Cvl werkt volgens een wettelijk vastgelegde procedure. Dat gebeurt met behulp van landelijk geldende indicatiecriteria. De indicatiecriteria zijn:

1. Er is sprake van een ernstige gedragstoornis, een emotionele stoornis of een ontwikkelingsstoornis gebaseerd op de Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders IV (DSM IV), vastgesteld door een bevoegd deskundige (bv. psychiater, lid van het Nederlands Instituut van Psychologen (NIP) of Nederlandse Vereniging van Pedagogen en Onderwijskundigen (NVO), Gezondheidszorgpsycholoog met BIG-registratie).
2. De stoornis belemmert de deelnemer in zijn functioneren tijdens de opleiding/stage maar ook thuis of in zijn vrijetijdsbesteding (integraliteit problematiek).
3. Er is of wordt m.b.t. de stoornis gerichte hulp verleend aan de deelnemer zelf en/of zijn ouders door jeugdzorg, jeugdbescherming of jeugdpsychiatrie.
4. De stoornis heeft directe gevolgen voor het functioneren van de deelnemer gedurende zijn opleiding en/of stage (onderwijsbeperkingen)

⁷ De gesloten jeugdzorg.

- als gevolg van stoornis). De beperking in de onderwijsparticipatie moet blijken uit minimaal twee van de volgende onderdelen:
- a. leerachterstanden die niet zijn toe te schrijven aan beperkt niveau van cognitief functioneren
 - b. ernstige tekortkomingen in verband met gedrag
 - c. ernstige problemen in de interactie met onderwijsgevend personeel
 - d. ernstig storend gedrag in het onderwijsleerproces van medeleerlingen
 - e. extreem agressief gedrag of extreem impulsief gedrag
5. De op het regulier onderwijs geboden zorg is volstrekt onvoldoende om de deelnemer te leiden tot een succesvol traject binnen de opleiding (ontoereikendheid reguliere zorgstructuur). Er is sprake van ontoereikende zorg wanneer de reguliere zorgstructuur ten minste een half jaar - op basis van een handelingsplan - hulp aanbiedt en er desondanks geen of weinig vooruitgang geboekt wordt. Er moet aangetoond worden welke extra zorg de school en het samenwerkingsverband reeds hebben besteed aan de hulpvraag van het betreffende kind. Die zorg moet ten minste gedurende een half jaar geboden zijn. Wanneer het kind nog geen school bezoekt, moet de hulp vanuit de zorgsector ten minste een half jaar ontoereikend zijn geweest.
 6. Het ontbreken van algemene voorwaarden voor het leer- of werkgedrag van de leerling moet blijken uit gegevens van een psychodiagnostisch onderzoek dat niet langer dan een jaar geleden is verricht en uit het onderwijskundig rapport. Dit rapport moet onderbouwd en ondertekend worden door minimaal één orthopedagoog.
 7. Jongeren afkomstig uit een JJI en jeugdzorg+ krijgen in principe een indicatie cluster 4 voor één jaar. Daarna moet er automatisch een indicatie zijn voor continuering van plaatsing in een school voor speciaal onderwijs of voor gebruikmaking van de rugzak.

Zowel de ouders als de scholen kunnen een indicatie voor cluster 4 aanvragen.

Ook al zijn niet alle criteria van toepassing, dan kan de Cvl de leerling via de zogenoemde beredeneerde afwijking toch toelaten tot de speciale onderwijszorg. Deze mogelijkheid bestaat voor leerlingen met ernstige handicaps en stoornissen die zo zelden voorkomen dat zij niet te ondervangen zijn in de criteria.

Inspectie en toezicht

De onderwijsinspectie houdt toezicht op de indicatiestelling. (Voorheen werd dit toezicht uitgevoerd door de Landelijke Commissie Toezicht Indicatiestelling (LCTI).) De taak van de inspectie is het bewaken van de correcte uitvoering van de regelgeving en het gebruik van de indicatiecriteria door de Cvl's. Daarnaast ziet de inspectie toe op de uitvoering van de onderwijswetgeving door scholen.

Veranderingen op komst

In het kader van het passend onderwijs en de passende kwalificaties komen er wetwijzigingen. Men wil de taken voor het VSO veel nadrukkelijker gaan vastleggen in de wet. Momenteel zijn er geen duidelijke uitstroomprofielen voor leerlingen van het VSO.

Ter voorbereiding op de nieuwe wetgeving is er bij OC&W een stuurgroep passende kwalificaties ingericht. Deze stuurgroep bestaat uit drie werkgroepen. Iedere werkgroep houdt zich bezig met één uitstroomprofiel voor VSO-leerlingen. Het gaat om de volgende drie werkgroepen:

- arbeidsmatige dagbesteding

- arbeidsmarktgericht
- diplomagerichte leerweg

Deze werkgroepen denken na over wat deze uitstroomprofielen voor leerlingen betekenen voor de opleiding, het onderwijzend personeel, de kinderen zelf, de competentieprofielen, de portfolio's, de manier van examen doen etc. Met behulp van de werkgroepen wordt de basis gelegd voor toekomstige wetgeving. Doel van de wetsverandering is om leerlingen meer toekomstperspectief en dus een betere positie in de samenleving te kunnen bieden. Doordat het VSO zich meer gaat richten op profielen, wordt hier ook daadwerkelijk naar toe gewerkt. Momenteel organiseren scholen vaak zelf (al dan niet met behulp van subsidies van het Europees Sociaal Fonds (ESF)) arbeidstoeleidingstrajecten.

Een deel van het passend onderwijs wordt ingevoerd in 2011. Het gaat dan om het eerste traject, wat vooral is gericht op de inrichting van een regionaal netwerk en van één loket, en op de kwalificatiestructuur (waaronder de taakstelling arbeidstoeleiding). Andere delen, zoals de financiering, van het passend onderwijs worden pas na 2011 ingevoerd.

2.2 De leerlingen van cluster 4

Aantallen

Het cluster 4-onderwijs is vanaf 2003 sterk gegroeid. Hadden in 2003 nog 6.215 leerlingen een indicatie voor cluster 4, in 2008 zijn dat er 16.989 voor het VSO en 29.223 voor cluster 4 in totaal (SO en VSO). De gegevens van 2009 zijn nog niet bekend, maar er is al wel duidelijk dat van het totaal aantal voor cluster 4 geïndiceerde leerlingen in 2009 20.756 leerlingen regulier onderwijs volgen met een rugzakje (leerling gebonden financiering). Als je dit ten opzichte van het totaal in 2008 bekijkt, gaat het om ongeveer 70 procent van het totaal aantal leerlingen met een indicatie voor cluster 4.

Zoals de cijfers aangeven is nog steeds sprake van een toename van het aantal voor cluster 4 geïndiceerde leerlingen. Er worden verschillende oorzaken genoemd voor deze toename. De belangrijkste hiervan zijn:

- De handelingsverlegenheid van het voortgezet onderwijs om de leerlingen op te vangen is groter geworden. Dit heeft niet alleen te maken met de bereidheid van vakdocenten om zich te verdiepen in de leerlingen met problemen maar ook met de onderwijsstructuur. Er wordt veel gevraagd van leerlingen als het gaat om zelfstandigheid en samenwerken. De leerlingen met een rugzakje zijn relatief vaak leerlingen met autisme. Deze leerlingen hebben veel behoefte aan structuur en hebben moeite met de zelfstandigheid die gevraagd wordt in het regulier onderwijs.
- Toename van de diagnostische kennis en van de vraag naar erkenning dat er sprake is van een beperking. Er is met name een toename van leerlingen met PDD-NOS. Een oorzaak van deze toename is een snellere en betere signalering, betere (vroeg)diagnostiek en een groeiende vraag naar deze gespecialiseerde diagnostiek en de hieruit voortvloeiende behandeling.
- Er heeft een uitbreiding plaatsgevonden van de gebruikersgroep met leerlinggebonden financiering bij cluster 4. Door de mogelijkheid van het aanvragen van LGF (een rugzakje) in het regulier onderwijs vanaf 2003, is ook extra vraag gecreëerd. Dit is mede een oorzaak van de stijging van het aantal leerlingen dat speciale onderwijszorg ontvangt.

Uitstroom

Op basis van de gegevens die het ministerie van OC&W verzamelt is het niet eenvoudig een duidelijk beeld van de uitstroom te krijgen die voor dit onderzoek relevant is. De uitstroomcijfers die zijn opgevraagd beslaan alle uitstroom, inclusief de uitstroom naar ander onderwijs op jongere leeftijd. In ons onderzoek kijken we naar de uitstroom op het moment dat doorstromen naar werk of vervolgonderwijs aan de orde is. Volgens een vertegenwoordiger van de vereniging van cluster 4 stromen steeds meer leerlingen uit naar vervolgonderwijs. Verder rondt een steeds groter aantal leerlingen zijn school af met een startkwalificatie. Dit percentage ligt nu rond de 20 procent. In de registratie van het ministerie van OC&W worden verschillende bestemmingen onderscheiden. Deze bestemmingen zijn bestemmingsdoelen. Of de ex-leerling start met vervolgonderwijs of gaat werken of gaat zoeken naar werk, is niet duidelijk. Verder is er een groot aantal uitgestroomde leerlingen waar de bestemming zeer onhelder is ('onbekend').

2.3 Het veld van cluster 4

Type scholen en REC

Onder cluster 4 vallen van oudsher drie typen scholen: Zeer Moeilijk Opvoedbare Kinderen (ZMOK), Langdurig Zieke Kinderen (LZK) en Pedagogische Instituten (PI). In totaal zijn er 53 ZMOK-scholen, 9 scholen voor langdurige zieke kinderen en 3 PI's die VSO bieden (locaties zijn niet apart meegenomen). Het gaat hier om scholen die zijn aangesloten bij de Lvc4.

Soms bedienen deze scholen specifieke doelgroepen. Wel werken deze scholen samen in de Regionale Expertisecentra (REC's). Deze samenwerking is sterk wisselend per regio. In sommige regio's wordt veel georganiseerd en naar afstemming gezocht, in andere regio's is dit minder.

De justitiële jeugdinrichtingen (JJI's) hadden een eigen onderwijssysteem. Sinds de wetgeving is veranderd moet het onderwijs gegeven worden door daartoe opgeleide leerkrachten. Als gevolg daarvan vindt er een koppeling plaats tussen JJI's en ZMOK-scholen in de regio. Zo krijgen de kinderen onderwijs volgens de wetgeving (PABO-leerkrachten). Op dit moment zijn er in Nederland 14 JJI-/ZMOK-scholen die ook VSO bieden.

Lvc4

De Landelijke vereniging cluster4 stelt zich tot doel de onderwijsinhoudelijke belangen te behartigen van de scholen en REC's die vallen onder cluster 4. 94 procent van de cluster 4-scholen is lid van de vereniging. Er zijn geen criteria om lid te worden van de Lvc4. Lvc4 behartigt de belangen op clusterniveau. De WEC-raad behartigt de belangen VSO-clusteroverstijgend.

Daarnaast organiseert de Lvc4 diverse activiteiten, waaronder:

- een nieuwsbrief uitbrengen
- taakgroepen opzetten die zich bezighouden met ontwikkelingen
- congressen organiseren
- mensen met elkaar verbinden
- kennis uitdragen

Lvc4 heeft alleen indirect invloed op het beleid van scholen. Er is een sterk systeem van autonome schoolbesturen. Wel stimuleert Lvc4 het onderwijskundig beleid van de scholen als het gaat om de kwaliteit van het onderwijs. Er worden

bijvoorbeeld instrumenten en leerlijnen ontwikkeld (al dan niet samen met partners) die ondersteunend zijn voor het onderwijs, maar uiteindelijk beslist het schoolbestuur zelf of ze deze inzetten of gebruiken.

Taakgroep arbeidstoeleiding

De taakgroep arbeidstoeleiding heeft als opdracht gevraagd en ongevraagd advies aan het bestuur van de vereniging te geven met betrekking tot arbeidstoeleiding. De taakgroep heeft een eigen werkagenda. Wettelijk gezien hebben de scholen geen taak voor arbeidstoeleiding maar veel scholen zien dit wel als een maatschappelijke opdracht.

De taakgroep verricht onder andere de volgende activiteiten:

- als klankbordgroep fungeren
- meedenken
- kennis overdragen
- producten ontwikkelen en openbaar maken (via de website)
- contacten leggen
- uitwisselen van ideeën
- meekijken met advies van OCW (belangenbehartiging)

Bij de samenstelling van de leden van de taakgroep is ernaar gestreefd deze een afspiegeling te laten vormen van de landelijke spreiding van cluster 4-scholen.

2.4 Resumerend over cluster 4

De belangrijkste informatie over cluster 4 voor dit onderzoek is:

1. Cluster 4-scholen bieden jongeren met ernstige gedragsproblemen en/of psychiatrische problemen onderwijs aan.
2. De eisen om een indicatie voor cluster 4 te krijgen gaan uit van een ernstige stoornis die vaak langer duurt en leidt tot allerlei problemen in de sociale en emotionele sfeer.
3. De scholen binnen cluster 4 zijn zeer divers ingericht, onder andere qua type leerlingen en type onderwijs.
4. Cluster 4 heeft geen taak om arbeidstoeleiding als onderwijs aan te bieden, maar velen voelen dit wel als een maatschappelijke opdracht. Hier komt verandering in: vanaf 2011 wordt het aanbieden van arbeidstoeleiding wel een expliciete taak van de school. Cluster 4-scholen reageren positief op deze ontwikkeling.

3 Aandacht voor arbeidstoeleiding op cluster 4-scholen

De vraag wat de cluster 4-scholen doen om hun leerlingen te ondersteunen op weg naar een toekomst met werk willen we onder meer beantwoorden door scholen te vragen wat zij hier op het niveau van de school voor ondernemen. In dit hoofdstuk geven we de resultaten van de interviews met de scholen weer.

3.1 Inleiding

In de huidige maatschappij wordt steeds meer verwacht dat iedereen meedoet. Ook jongeren met een beperking worden geacht hun bijdrage te leveren aan de samenleving. Het gevolg is dat scholen jongeren ook beter voor moeten bereiden op de maatschappij. Dit betekent meer aandacht voor werk en vervolgonderwijs. Scholen hebben geen wettelijke taakstelling als het gaat om arbeidstoeleiding, maar zij doen dit vanuit een maatschappelijke opdracht.

Eerder was dit belang minder groot en werd het onderwijs meer ingericht op het in het gareel houden van de jongeren, met veel aandacht voor het pedagogisch klimaat. In dit onderzoek wordt er gekeken wat er nu daadwerkelijk op scholen gedaan wordt om jongeren voor te bereiden op een positie in de samenleving. Daarbij is speciale aandacht voor de arbeidsmarktpositie.

Om een beeld te krijgen van wat er in de scholen gebeurt op het gebied van arbeidsoriëntatie en arbeidsvoorbereiding zijn in totaal elf scholen geïnterviewd. Met twee scholen is een dubbelinterview gehouden. Deze scholen behoren tot hetzelfde samenwerkingsverband en hebben op veel punten hetzelfde beleid. Om die reden hebben we ze samen geïnterviewd. Aan de andere kant zijn er wel degelijk verschillen tussen beide scholen en kunnen we ze daarom als aparte scholen beschouwen.

De interviews zijn gehouden met leden van de directie, stagecoördinatoren en/of andere betrokkenen bij het beleid op het gebied van arbeidstoeleiding.

In deze beschrijving komen de volgende onderwerpen aan de orde:

- doelgroep van de school
- uitstroom
- beleid rond arbeidstoeleiding
- arbeidsoriëntatie en arbeidsvoorbereiding
- professionele begeleiding en samenwerking onderling
- voorwaarden en wensen
- visie van de scholen

Aan het eind van dit hoofdstuk trekken we een aantal conclusies.

3.2 De doelgroep en inrichting onderwijs

Aantal leerlingen

De cluster 4-scholen zijn verdeeld in een SO- en VSO-deel. Als we kijken naar de verdeling in schoolgrootte zijn zowel SO als VSO meegenomen.

De kleine cluster 4-scholen die mee hebben gewerkt aan het onderzoek, hebben gemiddeld ongeveer 100 VSO-leerlingen. Een deel daarvan volgt een arbeidsgerichte leerweg. Niet bij iedere school gaat het daarbij om een aparte

leerweg. Ook op de locaties van de middelgrote scholen die deelnemen aan het onderzoek zitten gemiddeld ongeveer 100 VSO-leerlingen. Niettemin zijn dit toch middelgrote scholen omdat er meer SO-leerlingen op zitten dan op de kleine scholen. Op de grote cluster 4-school zitten ongeveer 530 VSO-leerlingen.

Leeftijd leerlingen

Op de scholen starten de leerlingen op 12-jarige leeftijd met het VSO. Vanaf ongeveer 15 jaar maken ze een keuze voor een vakrichting. De arbeidsoriëntatiefase begint wanneer deze keuze is gemaakt: dit is de bovenbouw van het VSO. Op één justitiële inrichting hebben sommige leerlingen een PIJ-maatregel (TBS voor jongeren) en dit kan duren tot het 23ste jaar.

Problematiek leerlingen

De scholen zijn erg verschillend als het gaat om de leerlingproblematiek. Wel bevindt zich op de meeste scholen een erg diverse groep leerlingen. Op één school na zitten bij alle ondervraagde scholen leerlingen met een stoornis in het autistisch spectrum (PDD-NOS of Asperger). Bij één school is autisme de enige problematiek, bij de andere scholen is de leerlingenpopulatie qua problematiek erg divers. Op vijf scholen zitten leerlingen met een licht verstandelijke handicap (leerlingen met LVG-problematiek). Deze problemen gaan meestal samen met gedragsproblemen en het is extra lastig om deze leerlingen aan te spreken op hun gedrag. Bij één school (een justitiële inrichting) wordt specifiek genoemd dat zij het moeilijk vinden om met jongeren met LVG-problematiek om te gaan. Volgens de betrokken persoon kunnen leerlingen met LVG-problematiek de ontwikkeling van andere leerlingen belemmeren. Bij de andere justitiële jeugdinrichting zitten zowel jongeren met een strafmaatregel als jongeren met een beschermingsmaatregel. De laatste groep moet tegen zichzelf en/of tegen de maatschappij in bescherming genomen worden.

Naast de genoemde beperkingen worden nog genoemd: aandachtsstoornis (AD(H)D), persoonlijkheidsstoornis, gedragsstoornis, angststoornissen, ontwikkelingsproblematiek, hechtingsproblematiek, kenmerken van of daadwerkelijk gediagnosticeerde psychiatrie. Deze problemen gaan soms gepaard met agressief en oppositioneel gedrag, maar in de meeste gevallen gaat het vooral om verbaal geweld. Bij meisjes hebben de problemen ook wel tot gevolg dat zij zich terugtrekken.

Verdeling jongens/meisjes

De verhouding jongens/meisjes is op de scholen gemiddeld genomen 75:25. De verhouding varieert van 90 procent jongens en 10 procent meisjes tot een gelijke verdeling. Als het gaat om scholen waar voornamelijk autistische kinderen zitten is het overgrote deel jongens. Op twee scholen is de verdeling ongeveer gelijk.

Woonsituatie leerlingen

Het merendeel van de leerlingen op de ondervraagde scholen woont nog bij hun ouders. Bij beide justitiële jeugdinrichtingen zijn alle leerlingen intern. Bij een andere school geldt dit voor 75 procent. Ook komt het voor dat leerlingen in een begeleide woonvorm verblijven, maar dit betreft maar een klein deel van de leerlingen.

Onderwijsvormen

Alle cluster 4-scholen bieden praktijkgericht onderwijs. Volgens de geïnterviewde medewerkers sluit dit type onderwijs sterk aan bij de behoeftes en mogelijkheden van de leerlingen. Op de scholen waar alleen praktijkgericht onderwijs wordt gegeven, hebben de leerlingen wel de mogelijkheid om vakken te volgen waar de leerlingen IVIO-examen⁸ in kunnen doen. Zo kunnen ze toch een diploma behalen. De helft van de scholen (5) heeft leerlingen die de theoretische leerweg of de HAVO volgen. De ondervraagde justitiële inrichtingen bieden ook MBO-opleidingen op niveau 1 en 2 aan.

Aantal leerlingen per onderwijsvorm

De meeste leerlingen op de onderzochte scholen volgen een praktijkgerichte onderwijsvorm. Deze leerlingen worden voorbereid op betaald werk of andere (arbeidsmatige) dagbesteding. Door een minderheid van de leerlingen wordt theoretisch onderwijs gevolgd. Beide onderwijsvormen kunnen leiden tot een diploma.

3.3 Het verlaten van de school

Uitstroomcijfers

Gemiddeld stromen er per jaar per deelnemende school aan het einde van de schoolperiode ongeveer 25 leerlingen uit. Dit verschilt wel sterk tussen de geïnterviewde scholen. Op één school stromen er 8 leerlingen uit, terwijl dit er op een andere school 40 zijn. Uiteraard is de omvang van de uitstroom mede afhankelijk van de schoolgrootte.

Bij de justitiële jeugdinstellingen (JJI's) is er veel doorstroom, bij één zelfs 500 tot 600 leerlingen per jaar op een totaal van 168 inrichtingsplekken. Dit is afhankelijk van het hulpverleningstraject en de beschermings- of strafrechtelijke maatregel. De scholen hebben geen invloed op de uitstroom. In totaal zijn er op JJI's tussen de 4000 en 5000 mutaties per jaar. Leerlingen die uistromen vanuit een JJI krijgen automatisch een cluster 4-indicatie voor één jaar.

Uitstroomdoel

De leerlingen kunnen naar 4 bestemmingen uitstromen: vervolgonderwijs, reguliere arbeid, WSW en dagbesteding.

Op bijna alle ondervraagde scholen streeft men naar een zo groot mogelijk percentage leerlingen dat doorstroomt naar vervolgonderwijs. In de meeste gevallen gaat het hierbij om het ROC en heel af en toe om regulier voortgezet onderwijs. Vaak lukt het ook om leerlingen naar het ROC te laten uitstromen. Wel wordt gebruik gemaakt van tussenvormen om toch naar het ROC te kunnen doorstromen. Het gaat dan om een schakeljaar waarin leerlingen die niet rechtstreeks kunnen doorstromen, worden voorbereid op het ROC, waarbij voor 1 of enkele dagen onderwijs wordt gevolgd op het ROC. De uitstroom naar arbeid is lager, maar komt wel regelmatig voor. Uitstroom naar WSW gebeurt maar heel sporadisch. Ook is er weinig uitstroom naar dagbesteding.

⁸ Het IVIO (Instituut Voor Individueel Onderwijs)-Examenbureau richt haar examens op niveau 1 t/m 4 van de Kwalificatiestructuur Educatie. Voor meer informatie zie: www.ivio-examenbureau.nl.

Criteria uitstroomdoel

De mogelijkheden en wensen van de leerlingen worden in het handelingsplan in de vorm van doelen geformuleerd. Deze zijn bij het grootste deel van de ondervraagde scholen bepalend voor het uitstroomdoel van de leerling. Dit handelingsplan wordt regelmatig (2 tot 3 keer per jaar) geëvalueerd met verschillende (professioneel) betrokkenen en zo nodig worden doelen bijgesteld. Ook ervaringen in de praktijk en persoonlijke gesprekken zijn voor veel van de geïnterviewden van groot belang voor het bepalen van het uitstroomdoel. Op één school gebruikt men hiervoor de methodiek Invra⁹ en op een andere school van Melba¹⁰. Met behulp van deze methodieken kan de school een inschatting maken van de competenties en vaardigheden van de leerling en bepalen welk uitstroomdoel passend is.

Eén school kijkt ook naar de resultaten van de IVIO-examens; dit geldt met name voor de uitstroom naar ROC's. Tot slot geeft één geïnterviewde school aan expliciet de wensen van de leerling te noemen als uitgangspunt voor het uitstroomdoel.

Hoe en wanneer overdracht

Bij alle geïnterviewde scholen stroomt de meerderheid van de leerlingen in juni uit. Wel zijn er leerlingen die in een bepaalde situatie eerder weggaan, bijvoorbeeld bij een goedlopende stageplek of een instroommoment in februari op een ROC. Bij beide justitiële inrichtingen is er het hele jaar door uitstroom. Vaak is er met het ROC een warme overdracht, mede doordat de ambulante begeleiding komt vanuit de cluster 4-school. Als leerlingen naar arbeid uitstromen, gebeurt dat soms vanuit de stage en is er een duidelijk overdrachtsmoment. Ook sturen sommige geïnterviewde scholen stageverslagen naar een jobcoach, maar er is dan geen sprake van warme overdracht.

Nazorg/doorlopende zorg

De nazorg verschilt sterk per school, afhankelijk van de aanwezigheid van ambulante begeleiding of van de persoon van de begeleider. Wel zijn scholen het erover eens dat er meer tijd en aandacht moet komen voor de nazorg (het blijven volgen van de leerlingen).

De geïnterviewde scholen die gekoppeld zijn aan hulpverleningsinstanties (onder andere de justitiële jeugdinrichtingen), verlenen zelf geen nazorg. Er is slechts één school die leerlingen structureel een jaar volgt na uitstroom. Op deze school wordt direct na de zomervakantie gecheckt of leerlingen gestart zijn op hun uitstroombestemming. Als er sprake is van uitstroom naar vervolgonderwijs neemt men rond december contact op met de school om te kijken hoe het gaat. Ook kunnen leerlingen het hele jaar terugkomen als het misgaat.

Voor leerlingen die naar het ROC gaan is er ambulante begeleiding mogelijk vanuit REC-4. Leerlingen met een indicatie komen in aanmerking voor leerlinggebonden financiering, wat het mogelijk maakt deze leerlingen vanuit het speciaal onderwijs in het regulier onderwijs te begeleiden. Dit betekent dat er vanuit het Bureau Ambulante Begeleiding vaak contacten blijven bestaan met leerlingen die naar een ROC in de regio gaan.

Wanneer hiervan geen sprake is vindt op drie van de onderzochte scholen nazorg plaats op persoonlijke titel. Dit betekent dat de nazorg voor de leerlingen afhankelijk is van de begeleider. De ondervraagde begeleiders voelen zich wel sterk betrokken bij de leerlingen en houden zo mogelijk nog vaak contact met

⁹ De INVRA-Arbeid is een observatielijst voor vaardigheden die voorkomen in een arbeidssituatie. Voor meer informatie: www.invra.nl

¹⁰ MELBA is een systeem waarmee de mogelijkheden van een persoon en de eisen van een functie gedocumenteerd kunnen worden. Voor meer informatie: www.melba.nl

leerlingen. Ook als het gaat om uitstroom naar arbeid is de nazorg erg wisselend en afhankelijk van de persoon van de begeleider. Bij de meeste scholen is de nazorg niet structureel geregeld.

3.4 Beleid/interventies arbeidstoeleiding

Doelstelling arbeidstoeleiding

Alle scholen willen werken aan arbeidstoeleiding en zien dit als een maatschappelijke opdracht. De manier waarop arbeidstoeleiding wordt vormgegeven wisselt sterk per school.

Veel geïnterviewde scholen zijn in ontwikkeling als het gaat om de toeleiding naar arbeid. Er wordt met name gewerkt aan de stagetrajecten en de aansluiting op reguliere arbeid. Ook zijn er scholen die zich bezighouden met uniformering op het gebied van arbeidstoeleiding, zodat iedere stagecoach hetzelfde werkt. Belangrijke doelstelling voor scholen is om leerlingen optimaal te begeleiden in de voorbereiding naar arbeid zodat ze zich ontwikkelen als volwaardige werknemers. Scholen willen leerlingen zoveel mogelijk bagage meegeven om zich te redden op de arbeidsmarkt.

Kwaliteitsbeleid

Bij de meeste scholen (7) staat er geen specifiek kwaliteitsbeleid op papier. Een aantal ondervraagde scholen is hier wel mee bezig. De manier waarop scholen hiermee bezig zijn of dit vormgegeven is erg verschillend.

Eén school geeft aan wel kwaliteitsbeleid te voeren, maar niet specifiek voor arbeidstoeleiding. Uit een evaluatie zijn kwaliteitskenmerken en een plan van aanpak gekomen, waar nu hard aan wordt gewerkt. Bij een andere school wordt de kwaliteit getoetst door mensen van het ROC; het gaat dan om de MBO-niveau 1-opleidingen. Ook is één school binnen een werkgroep actief om de kwaliteit van de uitstroom te verbeteren. Er wordt daarbij gekeken hoe iedere betrokkene zijn of haar taak kan invullen.

Budget arbeidstoeleiding

Door het merendeel van de geïnterviewde scholen worden ESF-gelden (Europees Sociaal Fonds) ingezet. Het ESF heeft als taak om de economische en sociale samenhang te versterken. Ook landelijk nemen de aanvragen voor ESF toe. Het ESF maakt het voor scholen mogelijk om de arbeidstoeleiding op eigen wijze in te richten.

Zeven van de elf geïnterviewde scholen maken gebruik van ESF-gelden voor arbeidstoeleiding. Twee van de geïnterviewde scholen zijn volledig afhankelijk van ESF-gelden. Zodra ze geen ESF-subsidies meer zouden ontvangen, stopt het hele traject voor arbeidstoeleiding. Op sommige scholen zijn er speciaal krachten aangetrokken om ESF-subsidies binnen te halen. Twee scholen zijn bezig met het aanvragen van ESF-gelden. Ook financieren twee scholen alles op het gebied van arbeidstoeleiding vanuit het structurele budget.

3.5 Arbeidsoriëntatie en arbeidsvoorbereiding

Assessment

Bij alle scholen worden er assessments afgenomen, al zien we wel dat er veel verschillende methoden worden gebruikt om zo'n assessment af te nemen. Twee geïnterviewde scholen nemen een assessment af met de methodiek Melba. Eén school gebruikt voor het assessment Invra. Ook zijn er scholen bezig met het zoeken naar een geschikt instrument. Het merendeel van de scholen gebruikt een vaststaande assessmentmethodiek, maar maakt gebruik van bijvoorbeeld vragenlijsten, intakegesprekken, screeningsprogramma's, drempelonderzoeken, observaties en andere methodes. Ook externen, zoals het ROC, werken mee aan de toetsing van de vaardigheden en competenties van leerlingen.

Programma's en methodieken

De scholen maken allemaal gebruik van programma's en methodieken voor sociale vaardigheden. De diversiteit tussen de scholen is echter groot. Alleen de methode 'Leefstijl' is breed bekend: bij ruim de helft van de scholen. De andere methodieken zijn erg schoolafhankelijk.

Zes van de scholen die zijn geïnterviewd, maken gebruik of willen gebruik gaan maken van de methode 'Leefstijl' voor sociale vaardigheden. Leraren worden op sommige scholen ook getraind in deze methode. De methode omvat een scala van vaardigheden zoals kennismaken, luisteren, communiceren, zelfvertrouwen kweken, gevoelens uiten, assertiviteit en weerbaarheid opbouwen, conflicten oplossen, omgaan met groepsdruk, risico's inschatten en doelen stellen. Op één school is er een programma 'arbeidsoriëntatie en toeleiding' opgezet, waar allerlei methodieken in terugkomen. Bij één justitiële jeugdinrichting wordt gewerkt met Workwise. Dit is een landelijke methodiek die allerlei beroepsvaardigheden test. Ook andere beroepskeuzetesten worden op sommige ondervraagde scholen afgenomen.

De Kanjer-methode is een methode die gericht is op het veranderen van gedrag van leerlingen en leraren. Deze wordt op één school gebruikt. De methode gaat uit van het positieve en haalt kwaliteiten uit gedrag. Op een andere school wordt naast 'Leefstijl' de methode 'Baanvaardig' toegepast. Deze methode bestaat uit 12 modules en richt zich op de start van de stagefase en gaat door tot aan de fase van het verkrijgen van een arbeidscontract.

Stages

Alle ondervraagde scholen bieden interne en externe stages aan. Bij een deel van de scholen (5) is er ook een mogelijkheid voor snuffelstages: deze volgen dan op de interne stages. In deze snuffelstages kunnen leerlingen zich breed oriënteren op werk. De inrichting van de stages verschilt per school.

De prestaties tijdens de interne stage zijn veelal bepalend voor het moment waarop de leerling op externe stage gaat. Wanneer een cluster 4-school verbonden is aan een internaat zijn er meer (financiële) mogelijkheden voor interne stages. Voorbeelden van interne stages zijn: hovenierswerk, werken in de garage, de werkplaats, keuken en andere horeca.

Bij één justitiële inrichting worden veel interne stages geboden. Externe stages hangen samen met de verlofstatus. Wanneer het kan zijn er wel externe stages. Werk en scholing buiten de inrichting worden zoveel mogelijk gekoppeld aan de scholingsdoelen intern, zodat deze zoveel mogelijk aansluiten bij de gevraagde vaardigheden. Re-integratie in de maatschappij is hierbij de speerpunt. Drie scholen werken ook met enclaves. Dit zijn groepjes leerlingen die gezamenlijk op stage gaan. Deze leerlingen worden vanuit school intensief

begeleid. Vaak zijn er vaste contacten met de werkgevers waar de leerlingen naartoe gaan. Dit kan goed werken ter voorbereiding op zelfstandig stage lopen. Op één school is het gehele stagetraject uitbesteed aan een re-integratiebureau. Zij verzorgen alle contacten met de werkgevers en ook met eventuele andere externen. Eens per week vindt een terugkoppeling naar de school plaats. Het stagetraject is op een aantal scholen in ontwikkeling. De tendens is om eerder te starten met het snuffelen aan arbeid. Leerlingen hebben eerder dan vroeger de behoefte om van school te gaan en hier willen scholen op inspelen.

Begeleiding bij stages/werk

De begeleiding tijdens de stages wisselt erg per school. Interne stages worden over het algemeen intensiever begeleid dan externe stages. Scholen hebben hier geen identiek beleid voor.

Bij de interne stages is over het algemeen continu begeleiding aanwezig. De leerlingen worden intensief gevolgd: dit is voor hen immers pas de eerste kennismaking met werk.

Op twee geïnterviewde scholen gaat er iedere week iemand naar de externe werkplek van de leerling. Als het goed gaat wordt dit in sommige gevallen minder. Eén stagebegeleider geeft aan dat hij leerlingen soms bewust even niet opzoekt om de zelfredzaamheid te vergroten. Dit kan alleen als het goed gaat op de stageplek.

Op één school vindt alle begeleiding plaats vanuit het re-integratiebedrijf en vindt wekelijks een terugkoppeling naar de school plaats. Op de andere scholen is er wisselende begeleiding van 1 keer per 2 tot 4 weken. Wel is er op alle scholen intensief contact met de stageplekken en de stageleerlingen. Met de leerlingen verloopt dit contact bij één stagecoach af en toe via moderne communicatiemiddelen als msn en sms.

Begeleiding open dagen

De begeleiding naar open dagen verschilt sterk per school. Bij drie scholen gaat er standaard iemand mee vanuit de school. Dit kan een mentor, stageconsulent of leraar zijn. Op andere scholen is hiervoor geen beleid en is de begeleiding afhankelijk van de stagecoach. Ook de thuissituatie van de leerling is belangrijk in de afweging of er iemand van school meegaat naar een open dag. Op één school die gekoppeld is aan de hulpverlening, verzorgt de hulpverlening deze begeleiding. Ook op de justitiële inrichtingen gaan er begeleiders vanuit school mee als er open dagen zijn.

Handelingsplan

Het schrijven van een handelingsplan voor iedere leerling is verplicht vanuit de wet. Eén kind, één plan is een veel gehoorde kreet op de geïnterviewde scholen. Op iedere school wordt aandacht besteed aan het handelingsplan, ook om verantwoording af te leggen naar de onderwijsinspectie en ouders.

In het handelingsplan zijn de leerlingdoelen opgenomen. Daartoe behoren ook de doelen die zijn gerelateerd aan arbeid. Het gaat om de mogelijkheden en perspectieven van de leerling en wat er nodig is om die te bereiken. Eén school, die gerelateerd is aan een hulpverleningsinstantie, besteedt in het handelingsplan extra aandacht aan arbeidshouding en sociale vaardigheden. Ook wordt op deze school Invra gebruikt bij het bespreken van het handelingsplan. Op een andere school, die leerlingen heeft vanuit de hulpverlening, speelt Bureau Jeugdzorg een belangrijke rol. Bij de start geeft Bureau Jeugdzorg een indicatie van de doelen voor een leerling. Daarnaast is Bureau Jeugdzorg nauw betrokken bij het hele proces.

Leerlingen die in de justitiële jeugdinstelling zitten, krijgen een apart schoolhandelingsplan. Dit plan vormt de leidraad voor het hele traject en wordt één keer per drie maanden geëvalueerd op de instelling. Alles is gekoppeld aan de behandeling van de jongere.

De geïnterviewde scholen evalueren het handelingsplan gemiddeld twee tot drie keer per jaar. De opgestelde doelen worden dan besproken en zo nodig bijgesteld. Het verschilt per school welke betrokkenen aanwezig zijn bij de bespreking van het handelingsplan. In ieder geval zijn ouders/verzorgers en leerlingen zelf ook betrokken bij de evaluatie. Waar het om inrichtingsinterne leerlingen gaat is de hulpverlening aanwezig.

3.6 Professionele begeleiding en samenwerking onderling

Vakkrachten

De meeste scholen hechten belang aan een onderwijsbevoegdheid, al geven sommige scholen ook aan minstens net zoveel te hechten aan het goed kunnen omgaan met het gedrag van de leerling: “Fingerspitzengefühl”.

Negen van de elf scholen geven aan in meerderheid leraren in dienst te hebben met een onderwijsbevoegdheid, maar ook enkele vakkrachten uit de praktijk zonder deze bevoegdheid. Deze vakkrachten werken dan met een bevoegde leerkracht samen. Zij hebben een voorbeeldfunctie voor de jongeren en ondersteunen hen bij stages. Twee scholen hebben geen mensen uit de praktijk, één school heeft alleen arbeidstrainers zonder lesbevoegdheid.

Soms geven scholen aan dat praktijkervaring geen criterium is bij het aannemen van personeel. De scholen vinden het heel belangrijk dat leraren met de problematiek van de jongeren en de omstandigheden, zoals opsluiting bij JJI's, kunnen omgaan.

Samenwerking leraren en intervisie

De samenwerking op scholen wordt overal anders vormgegeven. Alle scholen hebben wel veel overleg, maar vaak vindt dit ook informeel plaats.

Vier scholen geven aan dat er dagelijks (informeel) overleg is en dagelijks of een paar maal per week een briefing. Sommige scholen noemen casuïstiekbesprekingen en vakinhoudelijke besprekingen. Op de scholen is nauwe samenwerking tussen docenten, mentoren en stagebegeleiders.

Op drie scholen wordt regelmatig intervisie gehouden. Op één school is men bezig dit op te zetten en op de andere scholen is geen intervisie.

Rol leerlingen en ouders

Alle scholen vinden het van groot belang dat ouders betrokken zijn bij de ontwikkeling van hun leerling. De vorm en intensiteit van het contact met ouders verschilt wel per school.

Leerlingen en hun ouders worden constant betrokken bij het proces. Ouders worden regelmatig gebeld. Zij zijn heel belangrijk, hun wens staat voorop. Scholen bespreken het handelingsplan met de ouders. Eén school geeft aan bij elke nieuwe leerling een huisbezoek af te leggen. Drie scholen geven wel aan dat ze vaak meer betrokkenheid van de ouders zouden wensen.

Scholing/training leraren

De vorm van scholing van het onderwijzend personeel is op geen enkele school hetzelfde. Ook is er verschil in de intensiteit van de scholing.

Op negen van de elf scholen is enkele malen per jaar sprake van trainingsbijeenkomsten en zijn er mogelijkheden voor individuele scholing. Op twee scholen wordt gewerkt met KPC-trainingen voor mensen die met arbeidstoeleiding bezig zijn en krijgen medewerkers scholing in het werken met assessmentmethodieken. Ook wisselen de leerkrachten onderling veel ervaringen uit.

3.7 Samenwerking met externe partijen

Samenwerking met andere scholen

Alle scholen werken regelmatig samen met andere VSO-scholen en/of met ROC's. Ook zijn er Pro-REC samenwerkingsverbanden, wat een sterke onderhandelingspositie oplevert in de regio. De deelname van de scholen aan deze samenwerkingsverbanden is wisselend.

Samenwerking met werkgevers

De intensiteit waarmee de scholen samenwerken met werkgevers voor stageplaatsen loopt sterk uiteen. De ene school heeft weinig contacten en leerlingen vinden voornamelijk stages via hun eigen netwerk. Andere scholen hebben juist een uitgebreid netwerk onder werkgevers.

Samenwerking met UWV en andere externen

Het contact met UWV wisselt. De meeste scholen hebben dit structureel maar sommige scholen hebben zelf helemaal geen contact met UWV. Ook andere vormen van samenwerking verschillen per school, zowel qua intensiteit als wat inhoud betreft.

Acht scholen hebben regelmatig en structureel contact met UWV wanneer een jobcoach nodig is of Wajong moet worden aangevraagd voor een leerling. Bij twee van deze scholen loopt dit contact via de jobcoach en bij één school legt leerplicht het contact. De scholen werken over het algemeen met meerdere externe organisaties samen, al dan niet gestructureerd in de vorm van een zorgteam o.i.d. Het gaat hierbij veelal om UWV, MEE, WSW, GGZ en Bureau Jeugdzorg. De helft van de scholen geeft aan samen te werken met re-integratiebureaus. Eén school heeft de hele arbeidstoeleiding uitbesteed, wat zeer goed bevalt.

3.8 Visie en ontwikkelingen op de school

Visie van de geïnterviewde scholen

Alle scholen hebben een visie als het gaat goed onderwijs aan de cluster 4-leerlingen. Als belangrijke aspecten worden genoemd het bieden van structuur, het hebben van een goed netwerk, maar bovenal maatwerk, maatwerk, maatwerk... Het principe "één kind, één plan" wordt meer en meer realiteit. Twee scholen spraken over het belang van het vangnet van voorzieningen voor deze doelgroep.

Ontwikkelingen en veranderingen in het veld

Op alle scholen is men druk bezig de arbeidstoeleiding te versterken of hier plannen voor te ontwikkelen.

Er wordt ingezet op veel verschillende terreinen, waaronder de volgende.

- structurering van het onderwijs
- uniformering van werkwijzen en registratie
- invoeren van assessmentmethodieken
- samenwerking met andere scholen, re-integratiebureaus en andere externe partners
- versterken van stagetrajecten
- eerder inzetten van stages
- inzetten van groepsstages
- opzetten van een leerwerkbedrijf
- volgen van leerlingen
- versterken nazorg vanuit JJI's

3.9 Voorwaarden en wensen

Belemmeringen in arbeidstoeleiding

Veel scholen ervaren belemmeringen als het gaat om arbeidstoeleiding. De belemmeringen wisselen per school. Bij de ene school gaat het om financiering, een andere school kan weinig stageplekken vinden en weer een andere school heeft moeite goede leerkrachten aan zich te binden. Ook samenwerking met verschillende partijen en specifieke justitiële problemen worden genoemd.

De cluster 4-scholen vallen onder de Wet op de Expertise Centra (WEC). In de praktijk betekent dit dat ze geen wettelijke taak hebben op het gebied van arbeidstoeleiding en Ze ontvangen hier dus ook geen budget voor. Sommige scholen kunnen hun budget zo inrichten dat er een deel wordt besteed aan arbeidstoeleiding. De meerderheid van de geïnterviewden geeft aan dat het ontbreken van budget een belemmering is. Ze willen graag structurele financiering voor arbeidstoeleiding en voor deze kwetsbare groep niet afhankelijk zijn van subsidies zoals ESF. Er is behoefte aan meer mogelijkheden om eigen keuzes te maken voor bijvoorbeeld het inrichten van praktijkruimtes.

Vijf scholen hebben moeite om goed gekwalificeerde docenten te vinden, zowel inhoudelijk als pedagogisch. Dit wordt mede veroorzaakt doordat de WEC de regelgeving en bekostiging van het primair onderwijs hanteert en veel docenten afkomstig zijn van de PABO. Eén school geeft hierbij aan dat het vinden van goed personeel mede afhankelijk is van de markt.

Twee scholen vinden het moeilijk om goede stage- en arbeidsplekken te vinden.

Daarnaast noemen twee geïnterviewden dat de kwalificatieplicht soms in de weg staat. Voor sommige leerlingen is het beter als ze al op jongere leeftijd toegeleid worden naar arbeid. Op dit moment wordt voor deze leerlingen ontheffing van de leerplicht aangevraagd.

Daarbij aansluitend is er behoefte aan begeleiding door jobcoaches, vooruitlopend op de begeleiding vanuit de Wajong.

Hoewel iedereen het belang van samenwerking met UWV sterk inzielt, ervaren sommigen zaken als ziekmelden bij en de verwerking van aanvragen door UWV als traag en moeizaam.

Ook worden de frequente veranderingen in wet- en regelgeving als belasting ervaren en ingewikkeld gevonden.

Specifiek voor JJI's geldt dat het feit dat de behandeling en beperkende maatregelen voorop staan belemmerend kan werken voor scholing en arbeidstoeleiding. De eindverantwoordelijkheid ligt bij justitie, en vrijwillige samenwerking tussen justitiële inrichting en school is er alleen wanneer de inrichting dit wil. Wanneer bijvoorbeeld vanuit de inrichting huisarrest wordt opgelegd aan een leerling, kan deze daardoor niet naar stage, wat de contacten met werkgevers bemoeilijkt. Ook het feit dat de JJI's onder de Wet Primair Onderwijs vallen en de inrichting in de zomerperiode een aangepast dagschema heeft, kan ertoe leiden dat leerlingen niet op tijd op hun stageplek kunnen zijn.

Overplaatsingen van leerlingen naar andere JJI's ondermijnen geregeld de opleidingstrajecten. Het onderwijsaanbod in de JJI's is namelijk heel verschillend. Daarnaast worden overplaatsingen pas kort van tevoren bekend.

Beschermingsmaatregelen eindigen op het moment dat een jongere 18 jaar wordt. Op dat moment is hij/zij meerderjarig en moet hij/zij de inrichting verlaten, zonder verdere begeleiding van hulpverlening of begeleiding naar school en/of arbeid.

Wat scholen nodig hebben voor goede arbeidstoeleiding

De geïnterviewden hebben bovenstaande belemmeringen omgezet naar wat voor hen nodig is om goede arbeidstoeleiding te kunnen verzorgen:

- Structurele financiering om te kunnen inzetten op arbeidstoeleiding, b.v. mogelijkheden voor praktijklokalen, interne en externe stages en uitstroom van jongere leerlingen
- Nazorgsysteem; begeleiding na uitstroom
- Goede profilering van deze leerlingen in de maatschappij (met voldoende aandacht voor hun inzetbaarheid en mogelijkheden)
- Goede informatievoorziening richting werkgevers omtrent eventuele beperkingen en een goed vangnet voor werkgevers
- Aansluiting op onderwijs buiten JJI: automatische Cluster 4-indicatie wanneer jongeren al aan alle criteria voldoen binnen de inrichting
- Samenwerking bij overplaatsingen tussen JJI's
- Formele samenwerking met trajectbegeleiding van JJI
- Als school meer methodisch werken

Wat loopt goed op de scholen?

We hebben de scholen gevraagd wat op hun school goed loopt en wat zij aan andere scholen zouden aanbevelen. Hun antwoorden volgen hieronder, gesorteerd op volgorde van het aantal maal dat een antwoord is genoemd:

- Scholen zijn tevreden over het verloop van het stagetraject. Eén school is tevreden over de uitbesteding van dit traject. Ook geeft een school aan dat de werkgevers erg tevreden zijn over de leerlingen.
- Behoorlijk eind op weg met "één kind, één plan".
- Het hele arbeidstoeleidingstraject loopt goed, mede door samenwerking met internaat. Dit biedt veel mogelijkheden voor interne stages, die heel belangrijk zijn voor jongeren die een rustiger aanloop nodig hebben.
- Een systeem van een gecombineerd traject van 2 dagen school, 2 dagen stage en 1 dag scholing bij ROC (of 1:3:1 of andere verdeling), waarbij leerlingen (ongeveer) het eerste jaar bij hen ingeschreven blijven staan. Onderwijs bij ROC wordt ingekocht.
- Nazorg door Bureau Ambulante Begeleiding.
- Het is ook belangrijk om het netwerk zo groot mogelijk te krijgen en goede contacten te hebben met UWV, RIB's en werkgevers.
- De zorgstructuur: structuur van instroom, diagnosticeren, individuele handelingsplannen en 4 keer per jaar evaluaties.

- Gebruik van Onderwijs Traject Kaart (rapportagesysteem van justitie) om aansluiting van gegevens goed te krijgen.
- MBO-opleidingen in huis: zelf controle en aanpassingen kunnen doen en leerlingen de mogelijkheid geven een diploma te halen.
- Een goed volgsysteem voor leerlingen en streng beleid bij afwezigheid.

Op alle scholen wordt wel iets genoemd waar zij tevreden over zijn. De meeste scholen zijn tevreden over de stagetrajecten, hun netwerk buiten de school en het steeds systematischer werken.

3.10 Uitleiding

Wat scholen doen aan het voorbereiden van hun leerlingen op een (werk)toekomst is verre van eenduidig. Dit komt onder meer omdat de problematiek van de leerlingen op de scholen sterk uiteen loopt. Ook de context van de scholen is zeer verschillend: ze zijn wel of niet (gekoppeld aan) een internaat of JJI, gesloten of besloten. Deze factoren maken het voor scholen niet eenvoudig om alle leerlingen op maat te bedienen. De JJI's kampen met een extra complexe situatie, die begint bij de verdeling van verantwoordelijkheden over vier ministeries.

Scholen streven er bij voorkeur naar leerlingen door te laten stromen naar vervolgonderwijs. Daarnaast is er binnen de scholen ook steeds meer aandacht voor de arbeidstoeleiding van leerlingen die geen mogelijkheid hebben om naar vervolgonderwijs door te stromen. De arbeidstoeleiding wordt verder versterkt en beter georganiseerd dan voorheen. Scholen zetten sterk in op verschillende vormen van stages, stagebegeleiding en de netwerken die hiervoor nodig zijn. Zes van de tien scholen zijn hiervoor (grotendeels) afhankelijk van ESF-subsidies. Structurele financiering staat hoog op de wensenlijst.

Scholen werken met veel verschillende partners samen in het streven te komen tot "één kind, één plan. De scholen brengen hier hun eigen expertise en capaciteit in. Sommige scholen laten een deel van de arbeidstoeleiding bewust over aan andere organisaties zoals een re-integratiebedrijf.

Veel gebeurt op persoonlijke inzet van zeer gemotiveerde stagebegeleiders, schoolleiders en docenten. Dit maakt het geheel kwetsbaar. Nazorg vanuit de scholen is beperkt, hoewel ze soms werken met een Bureau Ambulante Begeleiding vanuit een samenwerkingsverband van REC4. Ook wordt er nazorg op persoonlijke titel verleend.

4. De bestemming van leerlingen en de rol van de school

In dit hoofdstuk brengen we de bijdrage van cluster 4-scholen aan de toekomst van de leerlingen in kaart waar die direct betrekking heeft op individuele leerlingen. We hebben dit gedaan door een groep leerlingen te volgen op hun pad naar hun doelbestemming: werk of vervolgonderwijs. Ook de interventies en samenwerking van scholen met andere partijen worden nader besproken.

4.1 Inleiding

In totaal 6 scholen hebben de vragenlijsten over de leerlingen ingevuld. Het gaat om 4 'gewone' cluster 4-scholen en 2 justitiële jeugdinrichtingen. De vragenlijsten zijn veelal ingevuld door mentoren en stagecoördinatoren (vaak zijn dit ook dezelfde personen). In tabel 4.1 is een overzicht gegeven van het aantal leerlingen per school op de twee momenten dat de vragenlijsten zijn ingevuld.

Op iedere school zijn de leerlingen via twee meetmomenten gevolgd. De scholen waar 10 leerlingen zijn gevolgd, hebben deze leerlingen zelf a-select gekozen, waaronder in elk geval een of enkele leerlingen zitten die naar betaald werk willen uitstromen. Op het tweede meetmoment zijn in totaal 3 leerlingen afgevallen.

Tabel 4.1: Overzicht aantal leerlingen gevolgd per school

	<i>Eerste meetmoment juni 2008</i>	<i>Tweede meetmoment januari 2009</i>
School 1	10	10
School 2	12	12
School 3	10	10
School 4	10	7
School 5	5	5
School 6	8	8
Totaal	55	52

Als eerste meetmoment hebben we gekozen voor het moment van uitstroom in juni 2008. Tijdens dit eerste meetmoment is gevraagd naar de achtergrondkenmerken van de leerling en wat er allemaal is gebeurd op het gebied van arbeidstoeleiding. We hebben aan de respondenten gevraagd welke interventies zij gedurende de schoolperiode van de leerling hebben toegepast. Dit betekent dat er zowel retrospectief naar de interventies is gekeken als tijdens het moment van het afnemen van de vragenlijst.

Het tweede meetmoment heeft in januari 2009, ruim een half jaar na uitstroom, plaatsgevonden. Tijdens het tweede meetmoment hebben we gevraagd naar de huidige situatie van de ex-leerling en naar het contact tussen de school en de ex-leerling in de afgelopen periode. Ook vroegen we naar de betrokkenheid van verschillende partijen bij de uitstroom van de leerling. Tot slot hebben we geprobeerd een beeld te krijgen van hoe de leerling op de huidige bestemming functioneert en in hoeverre de school hieraan heeft bijgedragen; dit alles vanuit het perspectief van de school.

In dit hoofdstuk geven we de resultaten weer om:

- een algemeen beeld van de cluster 4-leerlingen te geven (paragraaf 4.2)
- uitstroomdoel en bestemming te relateren aan interventies en samenwerkingsvormen (paragraaf 4.3 en 4.4)

- de wijzigingen in uitstroomdoel en bestemming te relateren aan interventies en samenwerkingsvormen (paragraaf 4.5)
- inzicht te geven in het functioneren van de leerling op de huidige bestemming (paragraaf 4.6)
- een beeld te krijgen van de bijdrage van de school (paragraaf 4.7)

Aan het einde van het hoofdstuk staat een samenvatting van de informatie. (paragraaf 4.8). Conclusies formuleren we in hoofdstuk 5.

Een deel van de tabellen is opgenomen in bijlage A. Deze worden in de tekst aangegeven met een A (bijvoorbeeld tabel A1).

4.2 De achtergrondkenmerken van de leerlingen

Een van de onderdelen van de vraagstelling is voor welke leerlingen cluster 4-scholen zich inzetten om hen op hun werktoekomst voor te bereiden. We geven de achtergrondkenmerken van de leerlingen die zijn gevolgd hieronder weer.

Jongens in de meerderheid

Bijna driekwart van de leerlingen die gevolgd worden voor dit onderzoek zijn jongens (tabel A1). We zien dit percentage ook terug in de cijfers van eerdere onderzoeken. De verdeling tussen jongens en meisjes verschilt per school. Op 1 school (een JJI-school) is de verdeling jongens/meisjes gelijk, bij alle andere scholen nemen er meer jongens aan het onderzoek deel.

Leerlingen verlaten de school gemiddeld voor het 18e jaar

De gemiddelde leeftijd van de leerlingen in 2009 is ruim 17,5 jaar. Bij de helft van de scholen is het merendeel van de leerlingen 18 jaar of ouder, bij de andere helft zijn de meeste leerlingen 16 of 17 jaar.

Gedragsproblemen hebben de overhand

Er is gevraagd welke diagnose er voor de leerling is gesteld, maar een leerling kan ook meerdere diagnoses hebben. De diagnoses die worden genoemd zijn gebaseerd op de informatie van de begeleider van de leerling. We hebben ervoor gekozen gebruik te maken van de beoordeling van de school omdat zij bekend zijn met de indicatiestelling van de leerling én omdat zij veel ervaring hebben met leerlingen met beperkingen.

Driekwart van de leerlingen heeft een gedragsstoornis (tabel 4.2). Deze gedragsstoornissen zijn opgedeeld in categorieën (niet in tabel). Impulsief gedrag wordt genoemd bij 15 leerlingen. Oppositioneel-opstandig gedrag is een probleem bij 24 leerlingen. Bij 17 leerlingen komt antisociaal gedrag voor. Deze verschillende gedragsstoornissen komen ook in combinatie met elkaar voor. Naast een gedragsstoornis hebben leerlingen vaak nog andere beperkingen. 7 leerlingen hebben volgens de school zelfs 4 beperkingen. Alle combinaties komen voor. Wanneer het gaat om 3 beperkingen is er in 4 gevallen de combinatie: verstandelijke beperking, autistisch spectrumstoornis en gedragsstoornis. Bij 21 leerlingen is niet meer dan één beperking vastgesteld. Ongeveer eenderde van de leerlingen heeft de diagnose verstandelijke beperking. Bij 8 leerlingen is de verstandelijke beperking licht en bij 7 leerlingen matig. Bij ongeveer eenderde van de leerlingen is een stoornis in het autistisch spectrum gediagnosticeerd, in de meeste gevallen betreft dit PDD-NOS. Een aandachtsstoornis komt bij bijna een vijfde van de leerlingen voor. 7 van deze leerlingen hebben ADHD en de overige 3 ADD. Ook een persoonlijkheidsstoornis komt bij bijna één vijfde (18%) van de leerlingen voor. Het gaat dan om een angststoornis, fobie of depressie. 8 leerlingen hebben een leerstoornis.

Tabel 4.2: Diagnose leerling (meerdere antwoorden mogelijk), in percentages en absolute aantallen, n=55

	<i>In %</i>	<i>Absoluut</i>
Gedragstoornis	75	41
Autistisch spectrumstoornis	31	17
Verstandelijke beperking	27	15
Persoonlijkheidsstoornis/psychische aandoening	18	10
Aandachtsstoornis	18	10
Leerstoornis	15	8
Onbekend	5	3
Overig (angststoornis/ouder-kindrelatie/)	4	2

Beperkingen vooral in de sociale context

Driekwart van de leerlingen heeft een beperking op het gebied van sociale vaardigheden (tabel 4.3). Het gaat hierbij relatief vaak om leerlingen met een gedragsstoornis. Ongeveer de helft heeft een beperking op het communicatieve vlak. Daarnaast heeft ruim de helft van de leerlingen concentratieproblemen. Agressief gedrag vormt bij 53 procent van de leerlingen een probleem. De verschillende beperkingen die leerlingen ondervinden hangen vaak met elkaar samen.

Wanneer we kijken naar verschillen tussen jongens en meisjes, hebben jongens relatief meer problemen met informatie verwerken en concentratievaardigheden. Ook de andere beperkingen (met uitzondering van communicatie) worden relatief vaker bij jongens dan bij meisjes genoemd.

De meeste beperkingen van de leerlingen worden door de respondenten niet als ernstig beoordeeld (tabel 4.3). Vaak geven ze aan dat de beperking niet heel ernstig is. Het gaat hier echter om een subjectieve weergave van degene die de vragenlijst voor de leerling heeft ingevuld. Wij brengen hier de criteria van indicatieverlening in herinnering, omdat volgens die criteria sprake is van een ernstige problematiek. We kunnen ervan uitgaan dat veel van de leerlingen uit de monitor aanzienlijke functionele belemmeringen ondervinden bij het volgen van onderwijs en het verrichten van werk.

Tabel 4.3: Beperking leerling (meerdere antwoorden mogelijk), in percentages en absolute aantallen, n=55

	<i>In %</i>	<i>Absoluut</i>	<i>Licht</i>	<i>Matig</i>	<i>Ernstig</i>	<i>n</i>
Sociale vaardigheden	69	38	41	59	0	22
Communicatie	51	28	13	79	8	24
Agressie/gedrag	55	30	8	79	13	38
Concentratie	44	24	20	73	7	30
Cognitief vermogen	40	22	25	60	15	20
Informatie verwerken	36	20	21	71	7	28
Onbekend	6	3				

Leerlingen wonen vaak niet thuis

Tweevijfde van de leerlingen woont op het moment van uitstroom thuis bij (pleeg)ouders (tabel 4.4). Een half jaar na uitstroom is dit toegenomen tot de helft van de oud-leerlingen. Deze toename is te danken aan het feit dat leerlingen vanuit het begeleid wonen of een justitiële inrichting teruggeplaatst worden bij hun ouders.

Tijdens de eerste meting in juni 2008 verblijft bijna eenderde van de jongeren in een internaat. De jongeren die in een internaat wonen zijn verdeeld over 2 scholen, waarvan 1 een justitiële inrichting is (al noemen ze zich een internaat

en niet een justitiële inrichting) en 1 school van oudsher verbonden is aan een internaat. Veel van deze jongeren zijn in januari 2009 begeleid gaan wonen.

Tabel 4.4: Woonsituatie leerling, in percentages en absolute aantallen

	Juni 2008		Januari 2009	
	In %	Absoluut	In %	Absoluut
Tuis bij (pleeg)ouders	42	23	50	26
Internaat	27	15	21	11
Opname instelling	15	8	0	0
Begeleid wonen	7	4	17	9
Justitiële inrichting	6	3	2	1
Anders	4	2	10	5
Totaal	100	55	100	52

Niet altijd sprake van gezinsproblemen

In tabel A3 (zie bijlage) is te zien dat eenderde van de leerlingen die we volgen gescheiden ouders heeft. Daarnaast is in een kwart van de gevallen sprake van gezinshulpverlening. Bijna eenderde van de respondenten geeft aan dat er geen bijzonderheden zijn in de gezinssituatie van de leerling. Dit is opvallend aangezien de betrokkenheid van jeugdhulpverlening een eis is voor de indicatiestelling.

Incidenteel worden nog de volgende situaties genoemd: vader overleden, alcoholisme, borderline, adoptie, stiefvader, kampbewoners, alleen contact met moeder, zus had voogdij en alleenstaande moeder (In tabel A3 samengevoegd onder 'Anders').

Relatief vaak een Wajong-uitkering

Aan 16 leerlingen (van de 55) is vóór juni 2008 een Wajong-uitkering toegekend. In 1 geval is er wel een aanvraag gedaan maar is deze niet toegekend. In januari 2009 blijken 20 leerlingen een Wajong-uitkering te hebben (38%). Voor 1 leerling is de aanvraag nog in behandeling. Dit zijn 5 leerlingen meer dan in juni 2008. In eerste instantie hadden 3 scholen geen enkele Wajonger; bij de tweede meetronde gaat het om 2 scholen. Deze scholen werken ook minder met UWV samen.

De instroom naar de Wajong is hoger dan we op grond van de analyse van de Wajonginstroom van UWV mogen verwachten (instroomkans was in 2006 10%). De Wajong is met name aangevraagd voor leerlingen met een verstandelijke beperking en/of autisme. In één geval is sprake van een Wajong-uitkering voor een leerling met alleen een gedragsstoornis.

Leerlingen volgen vooral praktijkgericht onderwijs

Ruim 70 procent van de leerlingen volgde op de cluster 4-school de praktijkstroom (tabel 4.5). Bijna de helft (46%) van de leerlingen volgt diplomagericht onderwijs; dit zijn zowel leerlingen uit de praktijk- als uit de theoriestroom.

Tabel 4.5: Type onderwijs leerling, n=55

	In %	Absoluut
Praktijkstroom	71	39
MBO	18	10
VMBO-tl	4	2
HAVO	4	2
VMBO-kbl	2	1
Overig	2	1
Totaal	100	55

Leren voor de horeca, handel en administratie meest populair

Bijna een kwart van de leerlingen volgt een horecarichting, zo blijkt uit tabel A4. Dit zijn zowel jongens als meisjes. Ook handel en administratie wordt gedaan door jongens en meisjes. Als het gaat om groenvoorziening, techniek, hout- en metaalbewerking zijn het alleen jongens die deze richtingen volgen.

Wanneer we de achtergrondkenmerken van de cluster 4-leerlingen uit de monitor bekijken, zien we een grote mate van overeenkomst met eerdere onderzoeken naar deze groep. Het gaat meestal om jongens met gedragsproblemen, vaak om een combinatie van diagnoses, vooral die van verstandelijke beperkingen en autisme, waarbij men veelal niet thuis of zelfstandig woont. Wel valt in vergelijking met UWV-cijfers op dat in onze monitor relatief veel Wajongers zitten en dat niemand daarvan werkt.

4.3 Leerdoelen, uitstroomdoel en bestemming

Een ander onderdeel van de vraagstelling van dit onderzoek is welke interventies en samenwerkingsvormen er worden ingezet om een leerling goed voor te bereiden op de toekomst. Naar welke bestemming stroomt de leerling uit? En wordt deze bestemming bereikt met de inspanning van de school?

Leerdoelen vooral gericht op gedragsaspecten

Minimaal de helft van de leerlingen moet werken aan: omgaan met collega's, werkafspraken nakomen en omgaan met autoriteit (tabel A5). Ruim eenderde heeft moeite met op tijd komen en werkt aan omgaan met agressie. Dit laatste is met name een leerdoel voor jongens. Bij de overige leerdoelen worden genoemd: sociale vaardigheden, spullen opruimen, taakgericht werken en werkstress.

Uitstroomdoel en bestemming niet altijd hetzelfde

Ruim de helft van de leerlingen zou in juni 2008 uitstromen naar regulier middelbaar onderwijs. Dit kan zowel een BOL-opleiding als een BBL-opleiding zijn (tabel 4.6). In januari 2009 blijken 12 leerlingen naar een BOL-opleiding te zijn gegaan en eveneens 12 leerlingen naar een BBL-opleiding.

5 leerlingen wilden in juni 2008 uitstromen naar regulier betaald werk. In januari 2009 hebben er 3 daadwerkelijk een betaalde baan. Voor ruim een kwart van de leerlingen was het de bedoeling uit te stromen naar WSW of arbeidsmatige dagbesteding. Eenvijfde van de oud-leerlingen werkt in januari 2009 ook daadwerkelijk in de WSW of arbeidsmatige dagbesteding.

Eindbestemming Wajongers niet in regulier werk, maar vaker in MBO of dagbesteding

Bij de laatste meting hebben 20 leerlingen een Wajonguitkering. Hiervan zijn 5 leerlingen naar de arbeidsmatige dagbesteding uitgestroomd. Ook zijn 5 leerlingen naar het middelbaar beroepsonderwijs gegaan (3 BOL en 2 BBL). De WSW is de bestemming van 4 ex-leerlingen met een Wajonguitkering. 2 leerlingen zitten nog in een traject en 1 leerling zit thuis. De overige 3 leerlingen met Wajong hebben wisselende bestemmingen: deels werk en deels vrijwilligerswerk, werk in arbeidstrainingscentrum en werk met behoud van uitkering.

De veranderingen die er tussentijds en na de uitstroom zijn geweest, worden later in het hoofdstuk (paragraaf 4.5) beschreven.

Tabel 4.6: Uitstroomdoel in juni 2008 en bestemming in januari 2009, in percentages en absolute aantallen

	Juni 2008		Januari 2009	
	In %	Absoluut	In %	Absoluut
Regulier middelbaar beroepsonderwijs (totaal)	53	29		
Regulier middelbaar beroepsonderwijs (BOL)			23	12
Regulier middelbaar beroepsonderwijs (BBL)			23	12
WSW	15	8	8	4
Arbeidsmatige dagbesteding	13	7	12	6
Regulier betaald werk	9	5	6	3
Regulier voortgezet onderwijs	2	1	2	1
Geen werk of school: opname in instelling			2	1
Geen werk of school: thuis			4	2
Zit nog in traject: wordt gezocht			8	4
Overig	9	5	10	5
Onbekend			2	1
Totaal	100	55	100	52

Nazorg weinig intensief

Tweederde van de schoolbegeleiders heeft in de periode na uitstroom contact opgenomen met de leerling, zo blijkt uit tabel A6. In 4 gevallen (van de 31) gebeurde dat vanwege dit onderzoek. Meestal is het de stagebegeleider die contact opneemt met de ex-leerling, bij de helft is het de mentor. Vaak gaat het hierbij overigens om dezelfde persoon, want de stagebegeleider is tevens mentor.

Als we kijken naar de vorm van het contact, dan blijkt dat het contact met de ex-leerling meestal telefonisch plaatsvindt (tabel A7). Eenderde van de begeleiders heeft persoonlijk contact (face to face) met de ex-leerling gehad. Eveneens eenderde heeft telefonisch met de ouders van de leerling gesproken. Als andere vormen van contact worden genoemd: via via, via hulpverlening, via hyves, contact met jobcoach, contact met leerplichtambtenaar en een informeel praatje.

4.4 Interventies en samenwerking

We hebben ervoor gekozen de bijdrage aan de werktoekomst van de leerlingen van cluster 4-scholen in beeld te brengen via de ingezette interventies en de samenwerking van scholen met andere partijen. In deze paragraaf beschrijven we de verschillende interventies die de school heeft toegepast tijdens de schoolperiode. Ook komen de vormen van samenwerking met andere partijen tijdens de schoolperiode aan de orde. De lijst van zowel de mogelijke interventies als de partijen waarmee kan worden samengewerkt, is samengesteld op basis van een gesprek met de vertegenwoordiger van de taakgroep arbeidstoeleiding van de Landelijke vereniging cluster 4 en de kennis van Vilans over het transitieproces van school naar werk. In het tweede deel van de paragraaf maken we per onderscheiden uitstroomdoel een analyse. De interventies en samenwerkingsvormen die zijn ingezet na het verlaten van de VSO-school komen aan de orde in het slot van de paragraaf.

4.4.1 Interventies en samenwerking, juni 2008

Interventies door de scholen

Alle scholen geven voorlichting en advies over de mogelijkheden van de leerlingen, nemen een assessment af, hebben interne en externe stages, geven individuele stagebegeleiding en hebben programma's op het gebied van arbeidstoeleiding, arbeidsvaardigheden en sociale vaardigheden (tabel 4.7). Ongeveer driekwart van de leerlingen volgt deze programma's. De leerlingen in dit onderzoek hebben niet allemaal een interne stage gevolgd, maar ruim de helft wel. Wel krijgen bijna alle leerlingen bij externe stages individuele stagebegeleiding. Groepsstages vinden plaats bij ongeveer de helft van de scholen, maar blijken weinig te zijn ingezet voor de leerlingen die in het onderzoek worden gevolgd.

Tabel 4.7: Interventies die de school toepast op schoolniveau (meerdere antwoorden mogelijk), in percentages en absolute aantallen, n=55

	Schoolniveau		Leerling-niveau	
	In	Absoluut	In	Absoluut
Voorlichting en advies door school over mogelijkheden	100	6	96	53
Assessment van interesses en mogelijkheden via tests en toetsen	100	6	87	48
Individuele stagebegeleiding	100	6	86	44
Programma sociale vaardigheden	100	6	80	44
Externe individuele stage	100	6	78	43
Programma arbeidsvaardigheden	100	6	73	40
Programma arbeidstoeleiding	100	6	71	39
Interne individuele stage	100	6	53	29
Voorlichting en advies door derden over mogelijkheden	83	5	51	28
Begeleiding bij bezoeken open dagen	83	5	38	21
Sollicitatietraining	67	4	20	11
Interne groepsstage	33	2	15	8
Externe groepsstage	50	3	9	5
Programma 'Heft in eigen handen'	17	1	0	0

Samenwerking van de scholen met andere partijen

Alle VSO-scholen werken samen met andere scholen waar de leerlingen naar toegaan, met ouders en met jobcoaches/re-integratiebedrijven, zo blijkt uit tabel 4.8. Slechts eenderde van de scholen werkt samen met uitzendbureaus. Kijken we naar de samenwerking per leerling, dan blijkt dat voor bijna tweederde van de onderzochte leerlingen samenwerking plaats vindt met orthopedagogische behandelcentra, ouders en andere scholen. Voor relatief weinig leerlingen is samenwerking gezocht met gemeenten (11%), WSW-bedrijven (15%) en re-integratiebedrijven (15%). Dit laatste is opmerkelijk gezien het feit dat door alle scholen op schoolniveau wel wordt samengewerkt met re-integratiebedrijven.

Tabel 4.8: De school werkt samen met: op schoolniveau (meerdere antwoorden mogelijk), in percentages en absolute aantallen, n=55

	Schoolniveau		Leerling-niveau	
	In %	Absoluut	In %	Absoluut
Scholen waar leerlingen naar toe gaan	100	6	64	35
Ouders	100	6	64	35
Orthopedagogische behandelcentra	83	5	64	35
(Psychiatrische) behandelaars	83	5	49	27
Werkgevers	83	5	35	19
UWV	83	5	29	16
CWI	83	5	20	11
Jobcoaches/re-integratiebedrijven	100	6	15	8
WSW-bedrijven	67	4	15	8
Gemeenten	83	5	11	6
Uitzendbureaus	33	2	4	2

Frequentie samenwerking het hoogst met behandelaars

We hebben de begeleiders van de VSO-scholen gevraagd naar de frequentie van de samenwerking met andere partijen. Het meest frequent werken ze samen met orthopedagogische behandelcentra en (psychiatrische) behandelaars (tabel A8). Dit komt omdat deze contacten vaak intern zijn: op school zijn behandelaars en orthopedagogen aanwezig. Ook met werkgevers wordt in veel gevallen minimaal 1 keer per maand gesproken. Minimaal de helft van de scholen werkt minstens 1 keer per maand samen met jobcoaches/re-integratiebedrijven, scholen en WSW-bedrijven.

Tevredenheid rond samenwerking veelal hoog, rond arbeid minder

De respondenten zijn over het algemeen (zeer) tevreden over de contacten die zij met de verschillende partijen hebben (zie tabel A9). Slechts in 1 geval is men ontevreden over het contact; het gaat daarbij om het contact met een gemeente. Wel is bijna de helft van de respondenten neutraal over het contact met CWI en tweevijfde denkt neutraal over het contact met UWV.

Acties/instrumentarium gericht op gedrag

De mogelijkheden om te kunnen werken hangen niet alleen af van iemands beroepsvaardigheden. Voor de leerlingen van cluster 4 zijn het doorgaans de gedragsproblemen die een belemmering vormen om deel te nemen aan regulier onderwijs en te participeren in werkorganisaties. Alle scholen passen, zo blijkt uit tabel 4.9, de volgende interventies toe: intensieve leerlingbegeleiding, consequent hanteren van duidelijke regels in de school, handelingsplannen, belonen van positief gedrag, teambesprekingen met multidisciplinair team, ambulante begeleiding en leerlingen eigen verantwoordelijkheid geven. Op ambulante begeleiding na geldt dit ook voor bijna alle onderzochte leerlingen. Ambulante begeleiding wordt minder vaak verleend: bij ruim de helft van de leerlingen. Hetzelfde geldt voor huisbezoeken: deze worden bij tweevijfde van de leerlingen afgelegd.

Tabel 4.9: Acties die de school toepast, in percentages en absolute aantallen, n=55

	Schoolniveau		Leerling-niveau	
	<i>In</i>	<i>Absoluut</i>	<i>In</i>	<i>Absoluut</i>
Consequent hanteren van duidelijke regels in de school	100	6	98	54
Belonen van positief gedrag	100	6	98	54
Handelingsplannen	100	6	93	51
Leerlingen zoveel mogelijk eigen verantwoordelijkheden geven	100	6	87	48
Teambesprekingen met multidisciplinair team	100	6	86	47
Intensieve leerlingbegeleiding	100	6	73	40
Ambulante begeleiding	100	6	55	30
Huisbezoeken	83	5	40	22

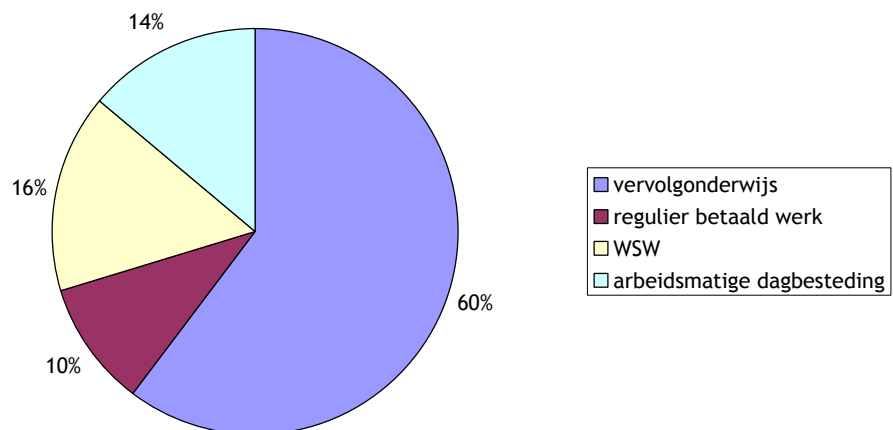
4.4.2 Nadere analyse per uitstroomdoel in juni 2008

Eerder hebben we gezien welke interventies scholen toepassen. Vervolgens zijn we nagegaan welke interventies worden ingezet voor welk uitstroomdoel¹¹. Daarbij hebben we ook de vraag gesteld of de aard van de beperking van invloed is op de keuze van het uitstroomdoel. De indeling van de uitstroomdoelen sluit aan bij die van de participatieladder van UWV. Uitstroomdoelen zijn:

- vervolgonderwijs
- reguliere arbeidsmarkt
- WSW
- arbeidsmatige dagbesteding

Bij de onderzochte groep leerlingen was in 2008 sprake van de volgende verdeling naar uitstroomdoelen.

4.1: Indeling naar 4 uitstroomdoelen (2008), in percentages

¹¹ In de nadere analyse kunnen 4 leerlingen niet meegenomen worden omdat zij niet binnen één van de vier uitstroomdoelen vallen. Zij worden dan ook buiten beschouwing gelaten.

Relatie interventies en uitstroomdoelen

Om na te gaan welke interventies worden ingezet bij welke groep leerlingen zijn de interventies samengevoegd in categorieën (voor nadere uitwerking hiervan zie bijlage B). De volgende categorieën worden onderscheiden:

- voorlichting
- stageactiviteiten
- arbeidsvaardigheden
- sociale vaardigheden en gedragsinterventies
- acties school rondom begeleiding
- samenwerking rondom werk
- samenwerking WSW-bedrijven
- samenwerking gemeenten
- samenwerking onderwijs
- samenwerking ouders
- samenwerking hulpverlening

Voor elke type uitstroomdoel is per interventie categorie een score bepaald. Het waardenbereik van deze score is afhankelijk van het aantal items dat we hebben meegenomen in de betreffende categorie (zie bijlage). Dit waardenbereik wordt in tabel 4.11 per categorie weergegeven.

Voor leerlingen die (willen) uitstromen naar de WSW wordt met name aandacht besteed aan arbeidsvaardigheden, stageactiviteiten en (uiteraard) samenwerking met WSW-bedrijven. Leerlingen die naar het vervolgonderwijs (willen) doorstromen, hebben wat vaker voorlichting gehad en minder vaak interventies gericht op arbeidsvaardigheden en samenwerking rondom werk. Ook acties rondom begeleiding zijn met name ingezet voor leerlingen die uitstromen naar vervolgonderwijs en minder vaak voor leerlingen die op zoek zijn naar regulier betaald werk. Verder laat het overzicht geen opvallende verschillen zien.

Tabel 4.11: Type interventie en samenwerking, score naar uitstroomdoel*

	Score tussen (range):	Vervolgonder wijs (n=31)	WSW (n=8)	Arbeidsmatige dagbesteding (n=7)	Regulier betaald werk (n=5)
Voorlichting (4 items)	4-8	6,8	6,6	6,4	6,6
Stageactiviteiten (5 items)	5-10	7,3	7,8	7,4	7,6
Arbeidsvaardigheden (3 items)	3-6	4,5	5,1	4,9	4,8
Sociale vaardigheden en gedragsinterventies (4 items)	4-8	7,7	7,4	7,7	7,6
Acties school rondom begeleiding (5 items)	5-10	8,9	8,4	8,0	7,4
Samenwerking rondom werk (5 items)	5-10	5,5	6,8	6,6	6,8
Samenwerking WSW-bedrijven (1 item)	1-2	1,0	1,8	1,0	1,2
Samenwerking gemeenten (1 item)	1-2	1,0	1,3	1,3	1,2
Samenwerking onderwijs (1 item)	1-2	1,7	1,4	1,4	1,6
Samenwerking ouders (1 item)	1-2	1,6	1,6	1,6	1,6
Samenwerking hulpverlening (2 items)	2-4	3,1	3,3	2,9	2,6

* Hogere score betekent meer aandacht voor het type interventie

Diagnose leerlingen en uitstroomdoel

Het kan zijn dat niet de interventies de sterkste samenhang vertonen met het gekozen uitstroomdoel, maar dat het type beperking is. We zien in tabel 4.10 dat een gedragsstoornis geen reden is om af te zien van vervolgonderwijs. Jongeren die naar arbeidsmatige dagbesteding uitstromen, hebben opmerkelijk genoeg relatief het minst vaak te kampen met een gedragsstoornis. Jongeren met een stoornis in het autistisch spectrum of een verstandelijke beperking gaan relatief vaak naar de WSW. Het is vanwege de lage aantallen moeilijk vergaande betekenis toe te kennen aan deze waarnemingen.

Tabel 4.10: Relatie diagnose leerling en 4 uitstroomdoelen, in percentages (combinaties zijn mogelijk)

	Vervolgonderwijs	WSW	Arbeidsmatige dagbesteding	Regulier betaald werk
Gedragsstoornis	81	88	57	80
Autistisch spectrumstoornis	10	88	43	20
Verstandelijke beperking	13	75	29	40
Persoonlijkheidsstoornis/psychische aandoening	29	13	29	0
Aandachtsstoornis	19	0	0	0
Leerstoornis	16	25	0	0
Overig (angststoornis/ouder-kindrelatie/)	16	0	0	0
n (=100%)	31	8	7	5

4.4.3 Interventies en samenwerking gekoppeld aan de uitstroombestemming

In januari 2009 hebben we gevraagd naar de feitelijke uitstroombestemming van de ex-leerling. We gaan na of er samenhang is tussen de ingezette interventies en de samenwerking met andere partijen enerzijds en de bereikte uitstroombestemming anderzijds.

Vervolgonderwijs

Het betreft hier leerlingen die zijn uitgestroomd naar regulier voortgezet onderwijs (1) en de BOL-opleiding (12). Het gaat in totaal om 13 leerlingen. De helft van de leerlingen die een BOL-opleiding volgt doet dit op niveau 2, 5 leerlingen op niveau 1 en 1 leerling op niveau 3.

Stage

In de meeste gevallen heeft de huidige, en dus niet de oude, cluster 4-school een stageplek gevonden. De oude school heeft nog 2 leerlingen een stageplek weten te bezorgen. In 2 gevallen heeft de leerling zelf de stage gevonden. Bij 5 leerlingen is er (nog) geen sprake van een stage. De meeste leerlingen volgen een technische opleiding of een opleiding gericht op handel en administratie.

Begeleiding

Voor 4 leerlingen is de ambulante begeleiding geregeld via LGF. De nazorg vanuit cluster 4 verzorgt voor 2 leerlingen de begeleiding. 3 leerlingen krijgen geen begeleiding en voor 4 leerlingen is onbekend of ze begeleiding krijgen.

Samenwerking partijen

Voor 11 van de 13 leerlingen is samengewerkt met de nieuwe school. Het is niet bekend hoe deze samenwerking is ingevuld.

Werk/vervolgonderwijs: BBL

Het BBL-onderwijs is benoemd als een aparte uitstroombestemming omdat leerlingen die deze opleiding volgen, ook een betaalde baan hebben. Deze

leerlingen werken 4 dagen en gaan 1 dag per week naar school. Er zijn 12 leerlingen gevolgd die naar een BBL zijn uitgestroomd.

Tweederde van deze leerlingen volgt een opleiding op niveau 2, wat leidt tot een (start)kwalificatie. De overige leerlingen volgen een niveau 1-opleiding. Kijken we naar de sectoren waar de jongeren werkzaam zijn, dan blijkt dat eenderde werkzaam is in de horeca. Verder werken de leerlingen in de bouw, verzorging, detailhandel en industrie.

Werk

De helft van de leerlingen heeft het werk zelf gevonden. Bij een deel van de leerlingen is de VSO-school de intermediair geweest in de zoektocht naar werk. 2 leerlingen hebben een werkplek gevonden dankzij de nieuwe school.

Overdracht gegevens

Voor bijna alle leerlingen zijn de gegevens over schoolprestaties en stage-ervaringen overgedragen aan de nieuwe school. Van 8 leerlingen zijn ook de achtergrondgegevens overgedragen en dus bekend op de BBL-opleiding of bij de nieuwe werkgever. In mindere mate zijn er gegevens overgedragen over het gedrag/ziektebeeld en hoe hiermee om te gaan.

Begeleiding

De ambulante begeleiding wordt voor 3 leerlingen verzorgd via LGF en voor 3 leerlingen via nazorg van de VSO-school. Ook krijgen 2 leerlingen ambulante begeleiding van het ROC. Tot slot hebben 2 leerlingen geen ambulante begeleiding en voor 2 leerlingen is dit onbekend.

Type contract

De meeste medewerkers van de oude school zijn niet op de hoogte van het type contract van de leerlingen. In 2 gevallen heeft de leerling een contract voor een half jaar. Bij 1 leerling is het contract gekoppeld aan de BBL-opleiding en een andere leerling heeft een stagecontract per schooljaar.

Samenwerking partijen

Voor 10 van de 12 leerlingen is incidenteel dan wel structureel samengewerkt met de nieuwe school. Er is slechts voor 1 leerling incidenteel samengewerkt met UWV en tijdens deze samenwerking was er overeenstemming over de uitstroombestemming van de leerling. Deze leerling krijgt ook begeleiding van een door UWV gefinancierde jobcoach. Met een jobcoach is in 2 gevallen structureel samengewerkt. Voor 6 leerlingen is er vanuit school contact geweest met de werkbegeleider; dit was in 4 gevallen structureel.

Regulier betaald werk

Er zijn 3 leerlingen uitgestroomd naar betaald werk.

In september 2008 zijn 2 leerlingen gestart met betaald werk en de andere leerling is begonnen op 1 augustus 2008.

Sector en werkzaamheden

2 van de 3 leerlingen zijn werkzaam in de bouw en 1 werkt in de sport. De leerlingen die werkzaam zijn in de bouw werken als loodgieter en stratenmaker. De andere jongen is profvoetballer.

Werk

Alle leerlingen hebben hun werk zelf gevonden. Bij 1 leerling was hier iemand uit zijn/haar omgeving bij betrokken.

Samenwerking partijen

Slechts voor 1 jongere is er structureel samengewerkt met de werkbegeleider. Verder heeft er helemaal geen samenwerking plaatsgevonden. Er is in het onderzoek geen enkele Wajonger die regulier betaald werk verricht.

Overdracht gegevens

Voor 1 leerling zijn de schoolprestaties overgedragen. Ook de stage-ervaringen zijn voor 1 leerling overgedragen. Voor het overige geeft men aan dat er voor de 3 leerlingen verder geen gegevens zijn overgedragen.

Doelbestemming nog niet bereikt

Het is ook mogelijk dat (nog) geen van de mogelijke doelbestemmingen is bereikt. Dan is de leerling nog bezig op zijn bestemming te komen en/of zit de leerling thuis.

Er zijn 4 leerlingen die nog in een traject zitten. Bij 2 van deze leerlingen is de school nog betrokken, bij de andere 2 niet. De huidige uitstroombestemming is voor 2 leerlingen WSW, voor 1 leerling arbeidsmatige dagbesteding en voor 1 leerling regulier betaald werk.

In tabel 4.6, eerder in dit hoofdstuk, is te zien dat 2 leerlingen thuiszitten. Met deze leerlingen heeft de school geen contact meer. Beide leerlingen waren niet meer gemotiveerd om hun bezigheden op de uitstroombestemming te continueren (waarvan 1 betaald werk en 1 onbekend). Ook speelden bij 1 leerling privé-omstandigheden een rol. Die leerling is verhuisd en heeft nog geen werk gevonden.

Voor beide leerlingen zijn specifieke acties ondernomen: voor de ene leerling door een andere VSO-school en voor de andere leerling door het project Werkzin. De andere VSO-school heeft contact opgenomen met UWV en MEE.

Begeleiding en werkaanpassingen (alle oud-leerlingen)

Begeleiding voor alle oud-leerlingen

We hebben de respondenten gevraagd of er naast de eerder genoemde begeleiding per uitstroombestemming nog sprake is van andere begeleiding voor de ex-leerlingen. 3 leerlingen krijgen begeleiding van een jobcoach, 2 ex-leerlingen hebben ambulante begeleiding en bij 10 ex-leerlingen is sprake van begeleiding van een hulpverlener. Ook hebben 2 oud-leerlingen nog begeleiding van een mentor van de VSO-school. 4 jongeren hebben woonbegeleiding. Andere begeleiding die wordt genoemd: trajectbegeleiding, begeleiding vanuit arbeidstrainingscentrum, extra ondersteuning ROC, werkbegeleider, persoonlijk begeleider, mentor kamertraining en jobcoach van de dagbesteding. De helft van de oud-leerlingen (25) heeft alleen de begeleiding gehad zoals genoemd bij de uitstroombestemming. Daarnaast is er geen andere begeleiding (geweest).

In 11 gevallen is volgens de VSO-school voor de oud-leerling meer begeleiding gewenst dan nu wordt gegeven. Het gaat dan meestal om begeleiding van een ambulante begeleider, jobcoach of hulpverlener.

Aanpassingen

Voor bijna de helft van de werkende en lerende jongeren (27 van de 52) zijn geen werkaanpassingen (wat betreft werktijden, fysieke aanpassingen etc.)

gedaan. Een aantal jongeren heeft aangepaste werktijden. Voor 9 jongeren is onbekend of er aanpassingen zijn gedaan.

4.5 Veranderingen in uitstroomdoel en bestemming

Een deel van de leerlingen is tijdens de onderzoeksperiode veranderd van uitstroomdoel of bestemming. Deze veranderingen, zowel tijdens de schoolperiode als na die tijd, behandelen we in deze paragraaf. Ook kijken we of en zo ja welke interventies volgens de begeleiders van de leerlingen hebben meegespeeld bij de verandering.

4.5.1 Veranderingen tijdens schoolperiode

In bijlage C zijn overzichten weergegeven van het bijstellen van uitstroomdoelen naar aanleiding van bepaalde interventies en/of samenwerkingsvormen tijdens de schoolperiode, oftewel de periode voorafgaand aan het eerste meetmoment in juni 2008.

Voor bijna de helft van de leerlingen is het uitstroomdoel bijgesteld

Uit de overzichten is op te maken dat voor 21 leerlingen tijdens de schoolperiode het uitstroomdoel is aangepast. Slechts bij 1 school is er geen enkele leerling geweest voor wie het uitstroomdoel is bijgesteld. Op 2 scholen hebben meer leerlingen wel het uitstroomdoel bijgesteld dan niet (60 versus 40 procent). Bij de andere 3 scholen is voor gemiddeld 30 procent van de leerlingen het uitstroomdoel in de afgelopen periode bijgesteld.

Interventies die leiden tot bijstelling doelbestemming

Het blijkt dat scholen veel interventies inzetten om hun leerlingen te begeleiden naar de arbeidsmarkt of het vervolgonderwijs. We zien dat deze interventies in bijna tweevijfde van de gevallen ertoe leiden dat het uitstroomdoel wordt bijgesteld. Met name de externe individuele stage en de bijbehorende individuele stagebegeleiding hebben invloed op de bijstelling van het uitstroomdoel. Ook de voorlichting van de school speelt een belangrijke rol.

De samenwerking met scholen, ouders, psychiatrisch behandelaars en orthopedagogen is eveneens van invloed op het bijstellen van het uitstroomdoel van de leerlingen.

Over de samenwerking met de werkgever kan vanwege de geringe aantallen niet veel worden gezegd, maar we registreren dat die voor 2 leerlingen heeft geleid tot bijstelling van het uitstroomdoel.

Daarnaast worden de eigen verantwoordelijkheid van de leerling en het belonen van positief gedrag als invloedrijke interventies gezien voor de bijstelling van het uitstroomdoel.

Naast interventies of samenwerking kan ook de aard van de beperking invloed hebben op de mate waarin de doelstellingen worden bijgesteld. Uit nadere analyse blijkt dat bij leerlingen met autisme (niet in combinatie met een verstandelijke beperking) het uitstroomdoel relatief vaak wordt bijgesteld.

Om de bijstellingen te kunnen waarderen hebben we vanuit het streven naar optimale arbeidsparticipatie een rangschikking gemaakt van de meest ideale naar de minst ideale situatie. Deze ziet er als volgt uit:

- arbeidsmatige dagbesteding
- WSW
- WSW met jobcoach bij reguliere werkgever
- regulier betaald werk met jobcoach
- regulier betaald werk zonder jobcoach

- regulier onderwijs met ambulante begeleiding
- regulier onderwijs zonder ambulante begeleiding

Doelbestemmingen vaker naar beneden dan naar boven bijgesteld

Wanneer de 21 leerlingen voor wie het uitstroomdoel is bijgesteld langs de liniaal van deze rangschikking worden gelegd, blijkt dat er 6 leerlingen zijn voor wie het uitstroomdoel in dit opzicht geen verandering te zien geeft. Deze leerlingen zijn dan meestal alleen van inhoudelijke richting veranderd.

Voor 5 leerlingen blijkt het uitstroomdoel naar boven te zijn bijgesteld, terwijl voor 10 leerlingen het uitstroomdoel naar beneden is aangepast. Dit laatste wil niet altijd zeggen dat dat ook negatief is. In de loop der tijd kan de conclusie zijn getrokken dat een andere bestemming meer passend is bij de mogelijkheden van de jongere, ook al ligt deze bestemming lager op de participatieladder.

Van de 10 leerlingen voor wie het uitstroomdoel naar beneden is bijgesteld, gaat het in 3 gevallen om leerlingen die naar de WSW zouden gaan maar feitelijk uitstromen naar arbeidsmatige dagbesteding. De rest van de bijstellingen zijn allen onderling verschillend.

De volgende interventies hebben bijgedragen aan de neerwaartse bijstelling van uitstroomdoelen:

- assessment
- interne individuele stage
- externe individuele stage
- individuele stagebegeleiding
- voorlichting door school
- programma arbeidstoeleiding
- programma arbeidsvaardigheden
- begeleiding open dagen
- programma sociale vaardigheden
- voorlichting door derden
- samenwerking met scholen, ouders, CWI, orthopedagogische behandelcentra, psychiatrisch behandelaars en werkgevers
- intensieve leerlingbegeleiding
- teambesprekingen
- handelingsplannen

5 leerlingen voor wie het uitstroomdoel naar beneden is bijgesteld hebben alleen een gedragsstoornis. 3 leerlingen hebben een verstandelijke beperking in combinatie met een gedragsstoornis (waarvan 2 autisme).

Naar boven bijgestelde doelstellingen

3 van de 5 leerlingen voor wie het uitstroomdoel naar boven is bijgesteld, gaan nu naar het regulier MBO-onderwijs, terwijl eerder het uitstroomdoel WSW, betaald werk of arbeidsmatige dagbesteding was. Voor 2 leerlingen was het uitstroomdoel oorspronkelijk arbeidsmatige dagbesteding. Eén leerling gaat nu naar de WSW en één gaat een BBL-opleiding volgen. Hierbij ingezette interventies zijn:

- voorlichting door de school
- interne individuele stage
- externe individuele stage
- individuele stagebegeleiding
- programma arbeidstoeleiding
- assessment
- voorlichting door school
- begeleiding open dagen
- voorlichting door derden
- samenwerking met scholen, psychiatrisch behandelaars en werkgevers
- duidelijke regels hanteren
- positief gedrag belonen

- leerling eigen verantwoordelijkheid geven
- huisbezoeken afleggen
- handelingsplannen opstellen

De leerlingen die hun uitstroomdoel tijdens de schoolperiode naar boven hebben bijgesteld, hebben allemaal een vorm van autisme. In geen enkel geval gaat dit gepaard met een verstandelijke beperking.

Het hebben van autisme kan betekenen dat de kansen van de leerling in eerste instantie lager worden ingeschat dan de mogelijkheden. Vanwege de lage aantallen kunnen we hier geen harde uitspraken over doen.

Sommige interventies zijn van invloed op zowel het naar boven als het naar beneden bijstellen van het uitstroomdoel. Ook het type beperking kan invloed hebben op het bijstellen van het uitstroomdoel. Deze inzichten zijn nog te beperkt om er keuzes voor trajecten op te baseren, maar ze kunnen wel meewegen in de keuzes die worden gemaakt.

4.5.2 Veranderingen bestemming na schoolperiode

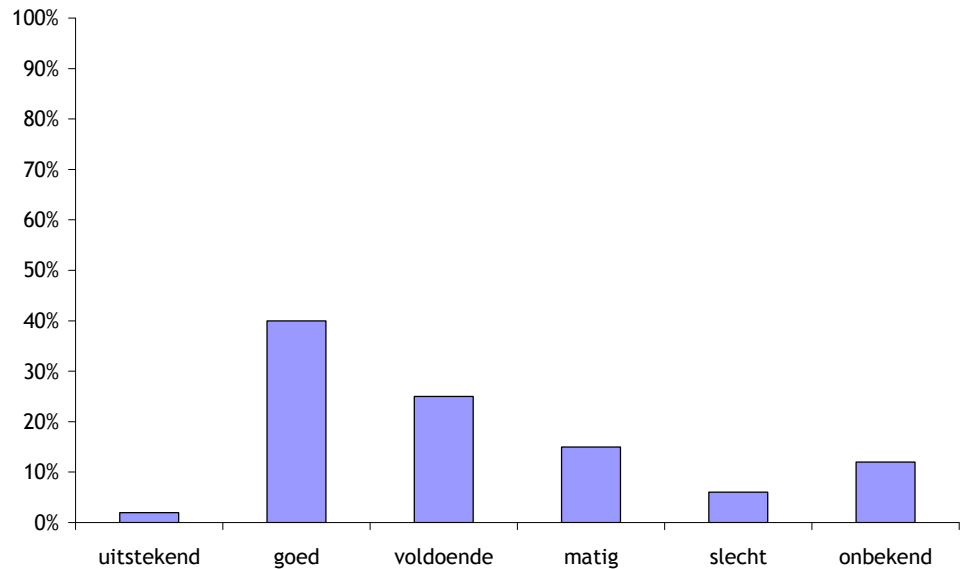
Wijzigen uitstroombestemming na verlaten VSO-school, januari 2009

Voor alle leerlingen hebben we gevraagd of de huidige uitstroombestemming overeenkomt met de bestemming van het eerste meetmoment, de destijds geformuleerde doelbestemming. Bij 12 leerlingen is dit niet het geval. Aan de medewerkers van de school hebben we gevraagd naar het uitstroomdoel voor deze leerlingen bij het verlaten van de school (zie bijlage, tabel A10). In de meeste gevallen is geen sprake van een 'positieve' maar van een 'negatieve' wending. In tabel A10 geven we ook aan waarom de uitstroombestemming is gewijzigd. Vaak is de leerling uit zichzelf vertrokken. In ieder geval spelen gedragsproblemen een belangrijke rol in de verandering van de uitstroombestemming. Bij 7 van de 12 leerlingen is de school betrokken geweest bij het veranderen van de uitstroombestemming.

4.6 Functioneren leerlingen op bestemming

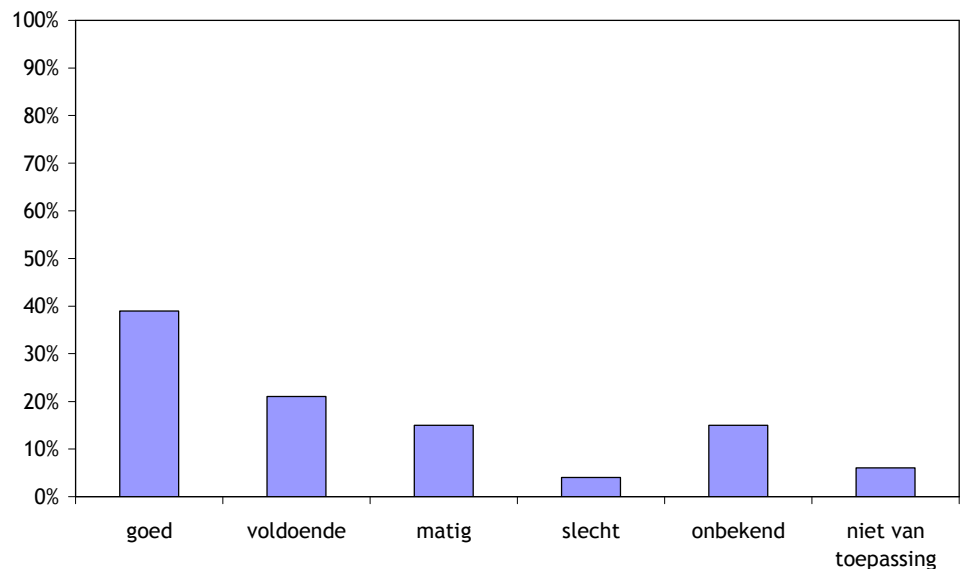
Ruim driekwart van de leerlingen bevond zich ten tijde van de tweede meting langer dan 4 maanden op de uitstroombestemming. Ruim tweevijfde van de begeleiders vindt gezien het algemeen functioneren van de ex-leerling de uitstroombestemming (zeer) goed passen bij de oud-leerling. Eenderde vindt de bestemming voldoende passen en eentiende redelijk. Verder is eentiende betrekkelijk negatief over de mate waarin de bestemming past bij de oud-leerling en voor 4 leerlingen weet men het niet. Tweederde van de oud-leerlingen functioneert volgens de schoolbegeleiders voldoende tot uitstekend (grafiek 4.2). Van 6 leerlingen is het functioneren onbekend. Slechts 3 leerlingen functioneren volgens de respondenten slecht.

Grafiek 4.2: Algemeen functioneren ex-leerling, in percentages n=52

Volgens de begeleiders van het VSO functioneert rond 40 procent van de oud-leerlingen goed op de huidige bestemming (grafiek 4.3). Eenvijfde functioneert voldoende en eveneens eenvijfde matig tot slecht.

Grafiek 4.3: Functioneren t.a.v. beroepsvaardigheden ex-leerling, in percentages n=52

Over het algemeen functioneren de oud-leerlingen minimaal voldoende op het aspect sociale vaardigheden (tabel 4.12). Het concentratievermogen op de werkplek of in de klas is vaak het grootste probleem voor deze jongeren. Overigens verschillen de scores op de afzonderlijke sociale vaardigheden niet veel van elkaar.

Voor een aantal jongeren zijn er interviews gehouden met de werkgever. Deze werkgevers zijn erg positief over de jongeren. Zij ervaren over het algemeen geen problemen op het gebied van arbeids- of sociale vaardigheden. Dit komt grotendeels overeen met het oordeel van de schoolbegeleider. Ook de jongeren zelf zijn tevreden over hun functioneren.

Tabel 4.12: Functioneren t.a.v. sociale vaardigheden ex-leerling, in percentages n=52

	<i>Omgaan met autoriteit</i>	<i>Op tijd komen</i>	<i>Omgaan met agressie</i>	<i>Afspraken nakomen</i>	<i>Omgaan met collega's/klasgenoten</i>	<i>Concentratievermogen werkplek/klas</i>
uitstekend	4	8	2	4	4	0
goed	33	35	35	37	27	29
voldoende	25	21	29	23	40	33
matig	23	17	19	19	12	27
slecht	6	8	0	4	4	6
onbekend	6	10	12	12	12	6
n.v.t.	4	2	4	2	2	0

Er is een schaal gemaakt om de sociale vaardigheden van de jongeren te meten. Alle vaardigheden tezamen vormen statistisch gezien een betrouwbare schaal¹². De gemiddelde score op de schaal zit tussen voldoende en goed in.

In tabel A11 (zie bijlage) zien we hoe jongeren functioneren op de verschillende uitstroombestemmingen. Het valt hierbij op dat de 9 jongeren die zijn uitgestroomd naar BBL relatief het beste op de beroepsvaardigheden scoren in vergelijking met de jongeren van de meeste andere uitstroombestemmingen. De jongeren die nu betaald werk verrichten scoren relatief goed op het algemeen functioneren en de sociale vaardigheden. Aangezien het bij laatstgenoemde jongeren om een kleine groep gaat, valt hier verder geen conclusie aan te verbinden.

4.7 Tevredenheid school over eigen bijdrage

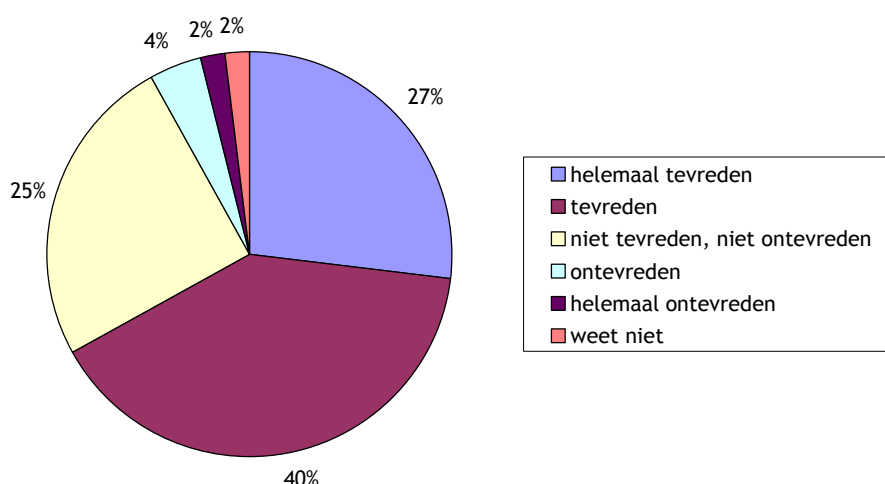
We hebben de scholen gevraagd of zij kunnen aangeven of zij tevreden zijn over hun eigen inbreng in de ondersteuning aan hun leerlingen en welke van de interventies die ze hebben ingezet zij het meest waardevol vinden.

Redelijk tevreden over de eigen inbreng

4 van de 6 scholen zijn (helemaal) tevreden over de door hen ingezette interventies in relatie tot de uiteindelijke bestemming van de ex-leerling (grafiek 4.4). Slechts 3 scholen zijn hierover (helemaal) ontevreden. De leerlingen die zijn geïnterviewd kijken hier anders tegenaan. Zij hebben vaak problemen ondervonden met leraren en hebben weinig begrip ervaren voor hun problematiek. Vaak is er 1 cruciale figuur (meestal de stagebegeleider) die ervoor gezorgd heeft dat ze op een goede plek terecht zijn gekomen. Met deze begeleider hebben zij dan ook een goed contact.

¹² Er is een toets uitgevoerd met de Cronbachs alfa. Om betrouwbaar te zijn moet deze minimaal 0.7 bedragen. De Cronbachs alfa is 0.9.

Grafiek 4.4 : Tevredenheid eigen inbreng, in percentages n=52

Samenwerking

Bij tweederde van de leerlingen heeft de school met ouders samengewerkt om de uitstroombestemming van de leerling te bereiken (tabel 4.13). Ook is voor bijna de helft van de leerlingen met de nieuwe school samengewerkt. Verder werken de scholen regelmatig samen met orthopedagogische behandelcentra en psychiatrische behandelaars.

Welke samenwerking heeft volgens de school een belangrijke positieve bijdrage geleverd? De medewerkers van de scholen zijn met name tevreden over de samenwerking met ouders, scholen, psychiatrisch behandelaars en orthopedagogische behandelcentra.

Tabel 4.13: Samenwerking met partijen en de vormen van samenwerking die een belangrijke positieve bijdrage hebben geleverd aan het bereiken van de huidige uitstroombestemming (meerdere antwoorden mogelijk), in percentages en absolute aantallen (n=52)

	In %	Absoluut	In %	Absoluut
Ouders	60	31	44	23
Scholen waar leerlingen naar toe gaan	48	25	29	15
Orthopedagogische behandelcentra	40	21	27	14
(Psychiatrische) behandelaars	35	18	29	15
Werkgevers/stagebureau	17	9	15	8
UWV	15	8	2	1
Gemeenten	10	5	2	1
Jobcoaches/re-integratiebedrijven	10	5	6	3
WSW-bedrijven	10	5	6	3
Instelling voor arbeidsmatige dagbesteding	10	5	10	5
CWI	6	3	2	1
Anders (o.a. trajectbegeleiders)	14	7	10	5

Ruim de helft van de respondenten geeft aan dat de ouders een (hele) positieve invloed hebben gehad op de overgang naar de huidige uitstroombestemming (tabel A12); en dit terwijl de helft van de jongeren niet thuis woont bij zijn ouders. 3 medewerkers hebben de invloed van ouders als negatief voor hun leerlingen ervaren.

Interventies belangrijke positieve bijdrage

Scholen zijn met name positief over de externe individuele stage van de oud-leerlingen, zo blijkt uit tabel 4.14. Daarnaast heeft de individuele stagebegeleiding voor ruim de helft van de oud-leerlingen een belangrijke positieve bijdrage geleverd. Dit is opvallend omdat het grootste deel van de leerlingen doorstroomt naar vervolgonderwijs. Het minst vaak worden genoemd voorlichting, advies door derden en sollicitatietraining.

Tabel 4.14: Interventies die volgens de scholen een belangrijke positieve bijdrage hebben geleverd aan het bereiken van de huidige uitstroombestemming (meerdere antwoorden mogelijk), in percentages en absolute aantallen (n=52)

	<i>In %</i>	<i>Absoluut</i>
Externe individuele stage	75	39
Individuele stagebegeleiding	54	28
Interne individuele stage	33	17
Voorlichting en advies door school over mogelijkheden	31	16
Programma arbeidstoeleiding	27	14
Assessment van interesses en mogelijkheden via tests en toetsen	23	12
Programma arbeidsvaardigheden	23	12
Interne groepsstage	21	11
Programma sociale vaardigheden	10	5
Begeleiding bij bezoeken open dagen	10	5
Voorlichting en advies door derden over mogelijkheden	4	2
Sollicitatietraining	2	1

Wat had de school anders kunnen doen?

We hebben de scholen gevraagd of zij het op bepaalde terreinen anders hadden kunnen doen. Dit is slechts 4 keer met ja beantwoord en 7 keer met misschien. Bij 3 jongeren denkt de begeleider achteraf gezien dat de school de begeleiding anders had moeten insteken (tabel 4.15). Ook is er bij 3 jongeren door de school een verkeerde inschatting gemaakt van te geven voorlichting en advies. Een jongen die is geïnterviewd geeft aan dat hij erg teleurgesteld is in de school wat de samenwerking met zijn ouders betreft. Er is namelijk weinig samenwerking gezocht (de jongen woonde zelf intern).

Tabel 4.15: Op welke terreinen had de school anders kunnen handelen, in procenten en absolute aantallen (n=11)

	<i>In %</i>	<i>Absoluut</i>
Begeleiding vanuit school	27	3
Voorlichting en advies	27	3
Training sociale vaardigheden	18	2
Samenwerking met ouders	18	2
Samenwerking met andere scholen	18	2
Beroepsoriëntatie ex-leerling	9	1
Stages	9	1
Inhoud/programmering opleiding	9	1
Samenwerking met re-integratie/jobcoaches	9	1
Samenwerking met arbeidsmatige dagbesteding	9	1
Jongere uit thuissituatie halen en op weg helpen naar zelfstandigheid	9	1

4.8 Samenvatting

In dit hoofdstuk geven we een beeld van de bijdrage die de cluster 4-scholen leveren aan de (werk)toekomst van hun leerlingen.

We hebben eerst een beeld gegeven van de leerlingen waar we naar hebben gekeken. Eveneens hebben we gekeken naar hun oorspronkelijke doelbestemming, hun bestemming bij het verlaten van de school en de bestemming bij afronding van het onderzoek. Ook zijn de veranderingen van die bestemmingen aan de orde gekomen en hebben we geprobeerd een samenhang te vinden tussen de gepleegde interventies, de samenwerking met andere partijen en de aard van de beperking. Tot slot is er naar de tevredenheid over het functioneren van de ex-leerling gevraagd en heeft de school een oordeel gegeven over de eigen bijdrage bij het realiseren van de uitstroombestemming en wat volgens hen doorslaggevend is geweest in het behalen van die bestemming.

De leerlingen van cluster 4

De problematiek van de jongeren is erg divers. Daarbij hebben zij vaak een meervoudige problematiek (waaronder gedragsstoornis, autisme, verstandelijke beperking, psychiatrische problematiek) die weer verschillende beperkingen (o.a. op het gebied van sociale vaardigheden) tot gevolg heeft. Daarnaast is meestal sprake van een onstabiele thuissituatie. Een aanzienlijk deel van de jongeren woont niet thuis. De meeste jongeren volgen de praktijkstroom binnen het speciaal onderwijs. De helft volgt diplomagericht onderwijs. Zo'n half jaar na uitstroom uit het cluster 4-onderwijs heeft tweevijfde van de jongeren die we hebben gevolgd een Wajong-uitkering. Dit is meer dan op basis van UWV-cijfers zou mogen worden verwacht.

Uitstroombdoel, bestemming en veranderingen

Ongeveer de helft van de leerlingen gaat naar een bepaalde vorm van vervolgonderwijs. De helft van deze leerlingen komt op een BBL-opleiding, waar praktijkleren tijdens het werk een belangrijke rol speelt. Deze leerlingen werken 4 dagen en gaan 1 dag per week naar school. Ze kunnen hierbij gebruik maken van werkfaciliteiten, zoals een jobcoach. Slechts 3 leerlingen verrichten betaald werk dat niet gekoppeld is aan een BBL-opleiding. Een groter deel van de leerlingen (10 leerlingen) gaat naar de WSW of arbeidsmatige dagbesteding. De oud-leerlingen met een Wajong-uitkering werken geen van allen op de reguliere arbeidsmarkt.

Bij veel (oud-)leerlingen heeft tussentijds bijstelling plaats gevonden van het uitstroombdoel en de uiteindelijke uitstroombestemming. Over het algemeen gaat het daarbij om een bijstelling naar beneden. Zes maanden na uitstroom is er een (beperkte) groep leerlingen die thuiszit en zijn er leerlingen van wie onbekend is waar ze zich bevinden.

Interventies en samenwerking

Scholen passen meestal verschillende interventies toe op het gebied van arbeidstoeleiding. Daarbij zijn er duidelijke verschillen tussen scholen. Het meest wordt er gewerkt met voorlichting door de school zelf en assessments. Scholen vinden met name de individuele externe stage en de stagebegeleiding belangrijk voor een goede arbeidstoeleiding. Ook besteden ze op grote schaal aandacht aan het verbeteren van de sociale vaardigheden.

Samenwerking vindt vooral plaats met scholen waar de leerlingen naar doorstromen en met de ouders. Daarnaast is er op sommige scholen intensieve samenwerking met orthopedagogische behandelcentra en (psychiatrische) behandelaars. Er wordt weinig samengewerkt met UWV. Op de samenwerking met externe partijen gaan we in hoofdstuk 5 verder in.

We kunnen maar weinig samenhang vinden tussen interventies en samenwerking met andere partijen enerzijds en het bereiken van de beoogde (of meest wenselijke) bestemming anderzijds. Wel zien we dat de aard van de beperking of handicap leidt tot verschillen in uitstroombestemming.

Functioneren leerling

De begeleiders van de oud-leerlingen vinden de gekozen uitstroombestemming in de meeste gevallen voldoende tot goed bij de leerling passen en zijn over het algemeen positief over het functioneren van de leerling, zowel op het gebied van beroepsvaardigheden als dat van de sociale vaardigheden. Ook uit de gesprekken met werkgevers en het vervolgonderwijs komt dit positieve beeld naar voren.

Bijdrage school

De meeste scholen zijn tevreden over hun eigen bijdrage in het realiseren van de uitstroombestemming van hun leerlingen. Daarbij ervaren ze de contacten met ouders als zeer belangrijk. Ook de stage en de stagebegeleiding blijken heel belangrijk voor de keuze van de uiteindelijke bestemming.

De meeste scholen geven aan niet veel anders te zullen handelen als ze de betreffende leerlingen opnieuw konden begeleiden. Wanneer dit wel het geval is, wordt het meest genoemd dat men de begeleiding vanuit school en het geven van voorlichting en advies nu anders zou aanpakken.

5. Beoordeling resultaten

Om de opbrengsten van het onderzoek naar de bijdrage van de scholen en het bereiken van de bestemming van de leerlingen te kunnen beoordelen, gaan we eerst in op de transitiebenadering. De overgang van school naar werk staat niet toevallig erg in de belangstelling. Kwetsbare jongeren hebben moeite overgangen goed te maken. Op basis van kennis en inzichten is er het nodige geschreven over de transitiebenadering en daar zullen we verslag van doen. Vervolgens geven we een samenvatting van de expertmeeting waar we de resultaten van onze bevindingen hebben besproken. Tot slot maken we een verdieping op een aantal onderwerpen die tijdens de expertmeeting aan de orde zijn gekomen. Deze zijn een belangrijke basis voor de aanbevelingen die we naar aanleiding van dit rapport doen.

5.1 Transitiebenadering

In toenemende mate wordt de overgang van school naar werk gezien als een transitievraagstuk. De overgang van school naar werk is voor jongeren een levensfase die zich kenmerkt door veel veranderingen. Ze zijn op weg naar een volwassen leven en moeten keuzes maken over een vervolgopleiding of werk, ze gaan relaties aan, willen zelfstandig gaan wonen, een zelfstandig inkomen en een sociale positie verwerven. Voor de meeste jongeren is het een fase waarin ze veel kansen krijgen hun eigen mogelijkheden te leren kennen en zich te ontwikkelen. Dit proces wordt ook wel 'transitie' genoemd. De praktijk wijst uit dat jongeren met een (arbeids)handicap specifieke ondersteuning nodig hebben om zich in gelijke mate tot zelfstandige volwassene te kunnen ontwikkelen als hun leeftijdsgenoten.

In de literatuur wordt erop gewezen (L. Bosch, 2005) dat de overgangperiode van jeugd naar volwassenheid in de afgelopen jaren is verbrokkeld en verlengd. De onderwijsmogelijkheden zijn gevarieerder geworden, de arbeidsmarkt onoverzichtelijker en de (financiële) afhankelijkheid van jongeren van hun ouders is vergroot. Een andere ontwikkeling is dat er niet meer sprake is van een standaardlevensloop maar van openeindebiografieën. Er is meer keuzevrijheid om het leven naar eigen inzicht in te richten en geen sprake meer van een gelijktijdige en eenduidige overgang naar volwassenheid.

De levensloop van de meeste jongeren volgt automatisch deze ontwikkelingen. Dit geldt echter niet voor jongeren met een (arbeids)handicap. Op verschillende terreinen worden knelpunten gesignaleerd, waardoor jongeren met een (arbeids)handicap grote kans lopen steeds meer van het moderne maatschappelijke leven te worden buitengesloten.

Het transitieproces met betrekking tot arbeid begint tijdens de schoolperiode doordat jongeren zich gaan oriënteren op beroepen, stage gaan lopen en kennis krijgen over de werking van de arbeidsmarkt. Voor de jongere zelf liggen de vragen 'Wil ik werk? En wat voor werk dan? Hoe kom ik er aan? Wie bereidt me erop voor en wie ondersteunt me daarbij? Of hoe kom ik hogerop?' erg dicht bij elkaar. Dat betekent, dat hij/zij en zijn/haar familie doorgaans het zoeken naar werk direct zal verbinden met de rol van inkomen, dagritme, huisvestingszaken, vervoer, en zo verder. Heden en toekomst liggen in dat overdenken meer vervlochten dan doorgaans in de 'protocollen' van hulpverleners gebruikelijk is. De periode van transitie kan tijdens de eerste werkende jaren nog doorlopen omdat wensen en ambities dan veelal nog bijgesteld worden.

Het concept transitie voor jongeren met een (arbeids)handicap is vanaf de jaren tachtig in de vorige eeuw in de Verenigde Staten ontwikkeld. De achterstand in participatie van jongeren met een beperking heeft daar in de jaren '90 geleid tot

specifieke wetgeving, die toegang tot 'transitie-diensten' (transition services) verleent aan schoolverlatende jongeren met een beperking.

Transitie wordt in de Amerikaanse wet gedefinieerd als een gecoördineerd scala aan activiteiten voor een leerling¹³, dat een proces in gang zet waardoor de jongere de overgang van school tot na-schoolse activiteiten kan maken. Uit de praktijk is gebleken dat de uitkomst van het transitieproces voor iedereen verschillend is, maar meestal de volgende elementen zal omvatten:

- een betere kwaliteit van leven
- een goede plek om te wonen, zo onafhankelijk mogelijk
- financiële ondersteuning, indien nodig
- een goede baan of vervolgopleiding
- medische zorg
- vervoer en toegang tot werk en de samenleving/community
- deelname aan de samenleving/community
- kunnen opkomen voor eigen positie
- sociaal/seksueel leven

De (Amerikaanse) literatuur over transitie en jongeren met een beperking gaat veelal over het inrichten van onderwijsprogramma's en het opdoen van werkervaring tijdens de schoolperiode. Onderzoekers die zich met het transitieconcept hebben beziggehouden benadrukken echter dat het bouwen van connecties door de hele gemeenschap (community) heen voor alle levenssterreinen een essentieel onderdeel uitmaakt van het transitieconcept (Wehman, 1996). Aanbevolen wordt om rond het 14e levensjaar met het transitieproces te starten. Het ontbreken van een vroegtijdige en zorgvuldige planning voor een zelfstandig leven na de schoolperiode leidt bij jongeren met beperkingen tot uitsluiting van werk, inkomen, zelfstandige woonruimte en sociale contacten. De verantwoordelijkheid voor het in gang zetten van transitieactiviteiten wordt grotendeels bij het onderwijs gelegd en de activiteiten richten zich vooral op het vinden van werk.

Belangrijkste kenmerken van transitie

Uit het voorgaande zijn de volgende kenmerken van het 'concept' transitie af te leiden:

1. Jongeren centraal: het onderwijs is gericht op de persoonlijke ontwikkeling van elke jongere.
2. Vraaggestuurd: vorm en inhoud van het onderwijs worden aangestuurd vanuit de leervragen van jongeren.
3. Vroegtijdige start: op jonge leeftijd helpt men vanuit het onderwijs de leerling (in samenwerking met de ouders) bij het maken van (voorlopige) keuzen voor zijn toekomst en ontwikkeling.
4. Toekomstgericht: alle onderwijsactiviteiten hebben betrekking op een door de leerling gewenste invulling van zijn/haar toekomst.
5. Planmatig: alle activiteiten (alle professionele bemoeienissen) met de leerling worden gepland. Regelmatig wordt geëvalueerd in welke mate de doelen zijn gerealiseerd en of bijstelling nodig is.
6. Samenhang: alle activiteiten hangen met elkaar samen en worden op elkaar afgestemd vanuit het perspectief dat de jongere met zijn toekomst voor ogen heeft.
7. Gericht op meerdere levensgebieden: het onderwijs heeft betrekking op alle levensgebieden (wonen, werken, dagbesteding en vrijetijdsbesteding).

In Nederland is de transitiebenadering niet geïmplementeerd en daarom zien we daar ook maar in beperkt opzicht iets van terug. Echter, bij sommige van onze bevindingen is wel iets van een transitiebenadering te herkennen. Ook zien we in

¹³ Het gaat hier om de facilitering die nodig is voor de jongere. Uiteraard is het de jongere zelf die zijn transitie vorm moet geven.

de plannen die er liggen, diverse voorbeelden die bijdragen aan de invoering van een bredere transitiebenadering.

Zo zal er volgens die plannen steeds vroeger worden gestart met de oriëntatie op een toekomst met werk via een eerste assessment op 12-jarige leeftijd, een tweede op 15-jarige leeftijd en een derde bij het verlaten van de school. UWV kan een jongere tot zijn 27-ste jaar volgen. De handelingsplannen van de school gaan geleidelijk over in de participatieplannen van UWV en dit biedt de mogelijkheid door de keten heen meer planmatig te werken. De VSO-scholen zullen hiertoe met UWV samenwerken. Op welke wijze die samenwerking verder wordt ingevuld is op dit moment veelal afhankelijk van de regionale situatie. Er wordt wel gestreefd naar mee stroomlijning in die samenwerking. Er is daarnaast, en dat is relevant voor leerlingen die hun onderwijs vervolgen op het MBO, veel aandacht voor de bestrijding van de uitval op deze onderwijsinstellingen (bijvoorbeeld de landelijke actie in het onderwijsveld: 'Aanval op de uitval').

De samenwerking met meerdere disciplines veronderstelt een integrale begeleiding op meerdere levensgebieden. In de praktijk wordt al samengewerkt met de behandelaars en met de ouders wordt overlegd. Met arbeidsorganisaties en werkgevers zal (nog) meer moeten worden samengewerkt.

Het is de vraag of Nederland niet alleen een sluitende aanpak wil, maar echt wil investeren in jongeren via een bredere transitiebenadering. Dan zullen niet alleen de scholen, UWV's, gemeenten en jobcoachorganisaties, maar ook een aantal andere organisaties hierin moeten worden betrokken. Er zijn diverse rapporten (Bosch e.a., KPC-groep) beschikbaar om aan een transitiebenadering te werken.

De transitiebenadering is zeker niet een zaak van cluster 4-leerlingen alleen. Cluster 3-leerlingen en Pro-leerlingen zouden ook veel baat hebben bij deze benadering en op een aantal aspecten zouden de verschillende scholen goed kunnen samenwerken. Dit gebeurt al in de ontwikkelingen rond passend onderwijs.

5.2 Verslag expertmeeting

We hebben een expertmeeting georganiseerd om allereerst de resultaten van de verzamelde informatie in dit onderzoek te bespreken. Op de tweede plaats hebben we gekeken naar de knelpunten in de ondersteuning aan cluster 4-leerlingen op weg naar een toekomst met werk. Tot slot zijn de mogelijkheden om de ondersteuning naar een werktoekomst te verbeteren aan de orde gekomen.

De expertgroep was zo samengesteld dat er beleids- en uitvoeringsdeskundigen vanuit de onderwijssector, het werkveld en het terrein van de overgang van school naar werk deelnamen (zie bijlage D).

We hebben in deze paragraaf de opbrengsten van de expertmeeting samengevat.

De Wajonginstroom van (ex) cluster 4-leerlingen

De waarnemingen uit het eerder aangehaalde UWV-rapport over de instroom in de Wajong van (ex-)cluster 4-leerlingen zijn als volgt. De instroom van leerlingen die ten tijde van de Wajongaanvraag op een cluster 4-school zaten, is relatief laag (1% van de totale instroom in 2006). De instroom in de Wajong van personen die op het moment van aanvraag op een cluster 4-school zaten *of hebben gezeten*, was in datzelfde jaar echter aanzienlijk hoger (8% van de totale instroom). Dit komt omdat, ten opzichte van cluster 3-leerlingen, relatief veel cluster 4-leerlingen pas in een later stadium, nadat zij de school hebben verlaten, in de Wajong instromen. We hebben UWV gevraagd of dit beeld is te onderbouwen via gegevens uit het dossieronderzoek, maar UWV is van mening dat de aantallen te gering zijn om hier duidelijke uitspraken over te doen.

Daarnaast blijken in vergelijking met cluster 3-leerlingen relatief veel cluster 4-leerlingen in de Wajong te stromen op het moment dat zij in een instelling verblijven. Overigens ligt de Wajonginstroom in onze monitor (die drie jaar na het UWV-onderzoek is gehouden) beduidend hoger (bijna 40%) dan uit het UWV-onderzoek naar voren komt.

De experts hebben we gevraagd naar hun oordeel over en verklaring voor deze waarnemingen over de Wajonginstroom van cluster 4-leerlingen. Dat de instroom volgens het UWV-onderzoek niet zo hoog is, kan opmerkelijk worden genoemd. De indicatiestelling voor cluster 4 gaat uit van leerlingen met ernstige problemen in hun functioneren met anderen en vrijwel altijd is sprake van een medische oorzaak van de beperkingen. Een hogere instroom zou dan voor de hand liggen. Bij Pro-leerlingen stroomt rond 50 procent door naar de Wajong, bij cluster 4-leerlingen vrijwel alle leerlingen (zie bijlage E).

In de expertmeeting zijn de volgende verklaringen naar voren gebracht voor de relatief lage Wajonginstroom:

1. Veel cluster 4-scholen werken niet of niet intensief samen met UWV. Er is een relatie tussen de intensiteit van samenwerken met UWV en de hoogte van de instroom in de Wajong. De samenwerking tussen cluster 3- en Pro-scholen en UWV is bijvoorbeeld veel intensiever en dat zien we terug in een hogere instroom. Het is mogelijk dat het hogere aantal Wajongers onder de door ons gevolgde leerlingen is te verklaren uit een grotere bekendheid met de Wajong bij de betreffende scholen.
2. De scholen vinden het vaak bezwaarlijk hun leerlingen te stimuleren een Wajonguitkering aan te vragen. Zij menen dat een Wajonguitkering hen stigmatiseert en de kans op arbeidsdeelname juist verslechtert. Leerlingen en ouders zijn ook bang voor deze stigmatisering. Dit geldt met name voor cluster 4-leerlingen omdat hun handicap en beperkingen doorgaans niet direct zichtbaar zijn.
3. Doordat de beperkingen niet zo zichtbaar zijn is ook vaak sprake van een slechte onderkenning van de beperkingen. Bovendien worden de beperkingen vaak door de jongeren zelf en hun ouders ontkend.
4. Een Wajonguitkering kan er ook toe leiden dat jongeren een legitimatie hebben om niet actief toe te werken naar arbeidsdeelname. Daarom willen ouders en de omgeving, zoals bijvoorbeeld de school, liever niet dat een Wajonguitkering wordt aangevraagd. Ook al heeft de jongere hier recht op.
5. Betrokkenen achten het aanvragen van een Wajonguitkering niet nodig omdat de leerling een vervolgopleiding volgt. Het is in het algemeen ongebruikelijk een uitkering aan te vragen wanneer je nog op school zit. Cluster 4-leerlingen stromen, zo hebben we vastgesteld, vaker door naar een vervolgopleiding.
6. In dit kader geven betrokkenen ook aan dat UWV soms moeite heeft om de problematiek van cluster 4-leerlingen te begrijpen in termen van arbeidsongeschiktheid. Slechte gezinsomstandigheden of gedragsproblemen zijn geen reden om in aanmerking te komen voor een arbeidsongeschiktheidsregeling. De aanvraag van de Wajonguitkering wordt dan afgewezen.

De experts zijn van mening dat de veel hogere instroom in een later stadium van leerlingen die ooit cluster 4-onderwijs hebben gevolgd, in ieder geval mede wordt veroorzaakt door leerlingen die in het vervolgonderwijs uitvallen. Pas bij uitval worden problemen teruggevoerd op beperkingen en wordt duidelijk dat mogelijk een beroep op een Wajonguitkering moet worden gedaan.

De geconstateerde hoge instroom vanuit een instelling hoeft niet te betekenen dat de Wajongaanvrager geen school volgt. Cluster 4-leerlingen kunnen in een instelling verblijven en tevens onderwijs volgen. In deze situatie is het vaak de instelling die ondersteuning biedt bij het aanvragen van een Wajonguitkering. Dit geldt in ieder geval voor grotere instellingen die LVG-jongeren begeleiden. Deze

meermilieuvoorzieningen¹⁴ bieden ook zelf onderwijs aan jongeren die een opleiding in het kader van cluster 4 volgen (Spierenburg en Hagen, 2008).

Resultaten onderzoek

We hebben de experts naar hun mening gevraagd over de resultaten van het onderzoek, in het bijzonder naar de relatie tussen specifieke interventies en samenwerkingsrelaties enerzijds en de verschillende uitstroombestemmingen anderzijds.

In het onderzoek is weinig samenhang gevonden tussen de interventies en de bestemmingen van de ex-leerlingen. Aan de experts is gevraagd of zij deze waarneming delen en eventueel kunnen verklaren. De experts kunnen zich voorstellen dat er niet veel samenhang is gevonden tussen interventies en doelbestemmingen. Zij verklaren dit vooral door de grote diversiteit binnen de groep leerlingen van cluster 4. De samenstelling van de groep varieert zodanig dat er geen duidelijk algemeen beeld over de bijdrage van cluster 4-scholen in relatie tot de bestemming van leerlingen naar voren komt.

Hoewel de resultaten met meer deelnemende scholen en een hoger aantal leerlingen beter vallen te beoordelen, betwijfelen de experts of daarmee een duidelijker beeld zou ontstaan over de relatie tussen interventies en bestemming.

Een expert heeft aangegeven dat een intensiever onderzoek naar de vraag hoe scholen de arbeidstoeleiding aanpakken mogelijk meer inzicht geeft in wat scholen bijdragen. In het onderzoek hebben we de scholen hier overigens wel vragen over gesteld (zie hoofdstuk 3).

Wisselingen bestemmingsdoel en niet bereiken eindbestemming

Waarnemingen uit het onderzoek zijn dat het bestemmingsdoel tussentijds vaak wijzigt en dat de eindbestemming voor een deel van de leerlingen niet wordt bereikt. We hebben de experts gevraagd hoe we deze waarneming moeten begrijpen. Is de veelvuldig voorkomende verandering van bestemming een zorgpunt?

De experts, vooral die uit het veld, erkennen dat de bestemming regelmatig wijzigt en menen dat dit als een normaal proces moet worden opgevat. Er wordt aan de ene kant een doel gesteld. Aan de andere kant wordt telkens met kleine stapjes gekeken of het gestelde doel haalbaar is of moet worden bijgesteld. Het hoort erbij dat de jongere geleidelijk aan ontdekt wat hij/zij kan en waar zijn/haar beperking ligt. De experts bevestigen wat wij in de monitoring hierover hebben gezien. Het veranderen van de doelstelling komt vaker voor wanneer de prestatiedruk toeneemt. Zodra jongeren moeten presteren in een externe stage of in een baan, blijkt dat soms moeilijker te zijn dan vooraf werd gedacht. Men wijst erop dat stagebegeleiders van de school vaak lagere eisen stellen aan de leerling, waardoor de overgang naar een arbeidsomgeving vaak tegenvalt. In de fase van overgang van school naar werk stellen andere betrokkenen (arbeidsdeskundigen UWV, re-integratiebegeleiders, werkgevers, jobcoaches) ook hogere eisen die invloed kunnen hebben op de bestemming. De experts geven aan dat de leerlingen die naar vervolgonderwijs doorstromen ook regelmatig van bestemming veranderen, onder meer vanwege uitvalproblemen.

Knelpunten

We hebben met de experts besproken wat nu de belangrijkste knelpunten zijn in een soepele overgang van school naar werk. De knelpunten die zij noemen zijn:

- De huidige Wajongregeling geeft de (ex-)leerlingen het gevoel dat zij niet hoeven te werken. Veel UWV-medewerkers stimuleren aanvragers

¹⁴ Een aantal orthopedagogische behandelcentra biedt ondersteuning aan op meerdere terreinen, zoals behandeling, wonen en onderwijs. Een jongere die is geïndiceerd voor behandeling komt daarmee tevens in aanmerking voor het speciaal onderwijs.

sterk om wel naar werk te zoeken. Maar als een jongere echt niet wil, dan zijn de sanctiemogelijkheden vanuit de uitkering beperkt.

- In de 'onderwijssector' enerzijds en de 'werksector' anderzijds bestaan verschillende beelden (en opvattingen) over hoe iemand functioneert (en zou moeten functioneren) in werksituaties. Ook zijn er verschillende normen over bijvoorbeeld de mate waarin het gedrag acceptabel is voor de omgeving.
- De samenwerking van cluster 4-scholen met UWV gericht op arbeidstoeleiding is onvoldoende ontwikkeld.
- De transitie blijft een moeilijke fase voor cluster 4-leerlingen, ook bij de overgang van school naar school.
- Op de MBO-instellingen is de leerlingzorg op een andere schaal geordend en minder op individuele leest geschoeid, waardoor het risico bestaat dat de zorg ontoereikend is. Uitvalproblemen zijn het gevolg.
- Het aantal thuiszitters en ex-leerlingen dat uit beeld verdwijnt is naar de mening van de experts onwenselijk groot.
- Afstemming met ouders is harde noodzaak, maar niet eenvoudig omdat de ouders van een deel van de jongeren uit beeld zijn.

Verbeteringen en suggesties

De experts gaven de volgende verbeteringen en suggesties:

- Belangrijk is dat de jongeren niet uit beeld raken en goed worden gevolgd, ook nadat zij de cluster 4-school hebben verlaten. De samenwerking met UWV om voor elke leerling een sluitende aanpak te realiseren moet worden verbeterd.
- De professionals moeten elkaar goed kennen en een netwerk vormen.
- In de communicatie tussen verschillende professionals moet er eenduidigheid zijn over de gehanteerde begrippen als zij bijvoorbeeld over arbeidsmogelijkheden praten.
- Het gaat om het gezamenlijk ontwikkelen van de mogelijkheden van de leerling, maar ook om het signaleren en oplossen van mogelijke problemen.
- Het transitieplan moet zo concreet en realistisch mogelijk zijn. De wens van de jongere moet hierin terug komen.
- Het is belangrijk kleine stapjes te maken om de arbeidstoeleiding vorm te geven. Het accent moet volgens een deel van de experts ook veranderen van begeleiding door de school naar begeleiding door de werkgever. De school is vaak te beschermend.
- Er moet een duidelijke regie zijn, maar wie die nu het beste op zich kan nemen is niet duidelijk. UWV wordt door de wetgever wel die rol toebedeeld. Deze rol zou echter ook per leerling kunnen wisselen, afhankelijk van zijn/haar positie in de samenleving.
- De richtlijnen over de wijze van voorbereiden op een werktoekomst moeten voor het onderwijsveld helder zijn en aansluiten op die van het werkveld (hier wordt ook aan gewerkt in een stuurgroep passende kwalificaties).
- De nieuwe beleidsmaatregelen rond de versterking van het proces van school naar werk worden als verbetering gezien, onder meer omdat die de samenwerking in de netwerken (in ieder geval de scholen en UWV) bevorderen. Lvc4 stimuleert haar leden om die samenwerking met UWV en andere werkgerichte partijen te ontwikkelen.
- De komst van de werkregeling wordt toegejuicht. De verwachting is dat minder leerlingen van cluster 4 uit de boot zullen vallen.
- Peergroep-leren: aan ex-leerlingen die succesvol zijn uitgestroomd vragen leerlingen te informeren over hun aanpak en ervaringen.
- Het inzetten van een jobcoach aan het einde van de schoolperiode, nu nog een experiment, wordt toegejuicht.

5.3 Verdieping

Op een aantal onderwerpen willen we dieper ingaan, omdat die ons kunnen helpen de vraag te beantwoorden of we door dit onderzoek een beter zicht hebben gekregen op het vraagstuk rond de doorstroom van cluster 4-leerlingen van school naar werk. Bovendien bieden ze een goede basis voor de aanbevelingen die we in dit rapport doen.

Maken cluster 4-leerlingen wel voldoende gebruik van de re-integratieondersteuning van UWV?

Indien jongeren gebruik willen maken van de re-integratieondersteuning die UWV biedt, moet vaststaan dat er beperkingen zijn om werk te kunnen verrichten. Per ingang van 2010 geldt deze voorwaarde voor het beroep op de werkregeling. Nu verloopt dit nog via de Wajong (of bij leerlingen onder 18 jaar via de vaststelling dat de leerling structureel en functioneel beperkt is)¹⁵. Vaak wordt juist vanwege die ondersteuning én de mogelijkheid gebruik te maken van werkgerelateerde subsidiemogelijkheden een beroep op de Wajonguitkering gedaan.

Uitgaande van de UWV-cijfers over 2006 en de opbrengsten van de expertmeeting kan worden betwijfeld of alle leerlingen die daarvoor mogelijk in aanmerking komen, gebruik maken van de ondersteuning door UWV. We hebben gezien dat jongeren om diverse redenen niet met de ondersteuningsmogelijkheden van UWV bekend zijn (zie verslag expertmeeting) of pas op een later moment daarmee bekend raken. Voor een beter gebruik van de mogelijkheden van UWV is het nodig dat:

- de cluster 4-scholen beter met UWV samenwerken, zodat tijdig en gericht gebruik kan worden gemaakt van UWV-regelingen.
- het vervolgonderwijs alerter is op de mogelijke voordelen van UWV-ondersteuning voor hun leerlingen.
- duidelijker wordt in hoeverre de indicatiestelling voor REC4 aansluit bij de beoordeling van de toegang tot de werkregeling van UWV. Nu beoordeelt UWV volgens de expertgroep de cluster 4-leerlingen niet eenduidig.
- leerlingen en ouders betere voorlichting krijgen over de mogelijkheden van re-integratie via UWV.

De werkregeling zal naar verwachting de terughoudendheid bij leerlingen, ouders en scholen om bij UWV re-integratie-ondersteuning aan te vragen doen verminderen.

Verscheidenheid cluster 4-scholen en leerlingen te groot voor algemene oplossingen

Op basis van de verkregen informatie komen we tot de conclusie dat de verscheidenheid binnen de groep leerlingen van cluster 4 erg groot is. Dit ligt voor een belangrijk deel aan de verscheidenheid in problematiek van de leerlingen. De ene leerling gaat naar een school die onderdeel is van het orthopedagogisch centrum waar hij wordt behandeld, een andere woont bij zijn ouders en bezoekt een school waar alleen leerlingen met stoornissen in het autistisch spectrum komen.

Meest kenmerkend voor de cluster 4-leerlingen zijn hun gedragsproblemen. Deze vormen ook het belangrijkste obstakel op de arbeidsmarkt. Cluster 4-leerlingen hebben door hun gedragsproblemen moeilijkheden in de omgang met anderen. We zien in onze monitoring dat vooral deze problemen veel aandacht vragen in de samenwerking met de behandelaar. En we zien dat (ex-)leerlingen die thuiszitten vaak vast lopen door deze problemen.

De verschillende kansen op werk worden echter ook beïnvloed door het type onderwijs. De leerlingen die onderwijs volgen via een JJI-instelling hebben alleen hierom al een minder goede uitgangspositie op de arbeidsmarkt.

¹⁵ In het rapport LVG-jongeren in Beeld worden de richtlijnen van de arbeidsongeschiktheidsbeoordeling uiteengezet in samenhang met LVG-jongeren.

De schoolcarrière van de cluster 4-leerling kan van grote betekenis zijn voor de arbeidsmarktkansen van de leerling. Cluster 4-scholen staan voor de taak om maatwerk voor hun leerlingen te organiseren. Gezien de grote verscheidenheid van leerlingen is dat een hele opgave. Alleen hierom al is samenwerking met arbeidsorganisaties aan te bevelen.

Tot slot merken we op dat de PI's en de scholen voor LZK niet in ons onderzoek zijn betrokken. Deze scholen maken de verscheidenheid van leerlingen binnen cluster 4 naar alle waarschijnlijkheid nog groter.

Sluitende aanpak van school naar werk

In het nieuwe Wajongbeleid wordt gestreefd naar een sluitende aanpak van school naar werk. We nemen waar dat cluster 4-leerlingen na hun school vaak doorstromen naar vervolgonderwijs en niet naar werk. Er zijn vele aanwijzingen dat cluster 4-leerlingen die vervolgonderwijs gaan volgen ook baat kunnen hebben bij een sluitende aanpak van school naar school, en pas daarna naar werk.

Uitgaande van de invoering van de nieuwe maatregelen voor de Wajong, willen we de volgende vragen opwerpen:

1. Moet de samenwerking tussen cluster 4-scholen en UWV ook de jongeren betreffen die een vervolgopleiding willen volgen? Een paar afwegingen:
 - a. Een deel van de jongeren zal per 2010 een beroep doen op de nieuwe leer-werkregeling. UWV moet met deze jongeren vervolgens een participatieplan formuleren. De vraag is of UWV de visie van de jongere, zijn ouders en/of de school deelt dat een vervolgopleiding op MBO-niveau inderdaad bijdraagt aan duurzame arbeidsparticipatie¹⁶.
 - b. We zien uit de gevolgde groep dat er bij de ex-leerlingen van cluster 4 ondersteuningsbehoefte is bij het verkrijgen of verrichten van werk in het kader van de BBL. Maar de samenwerking van UWV met de MBO-instellingen is niet altijd even intensief (Hagen en Huvenaars, 2008) en de vraag is of daarmee de mogelijkheden van ondersteuning wel genoeg bekend zijn bij de MBO-instellingen. UWV kiest tot nu toe niet voor een zogenaamde netwerkbenadering voor het MBO. Zou UWV deze leerlingen moeten volgen op basis van informatie van cluster 4? Of moet UWV intensiever samenwerken met de MBO-instellingen?
 - c. We zien en horen dat een deel van de doorgestroomde leerlingen van cluster 4 uiteindelijk in het vervolgonderwijs uitvalt en thuiszit. Vanuit de taakstelling van UWV is dat ongewenst. In voorkomende situaties zou UWV bijvoorbeeld snel kunnen proberen een leer-werkplek in te kopen om thuiszitten te voorkomen.
2. Moet de rol van de gemeenten bij de doorstroom van cluster 4-leerlingen naar werk en vervolgonderwijs niet worden geïntensiveerd? De rol van gemeenten bij de toekomst van (ex-)leerlingen van het cluster 4-onderwijs heeft nauwelijks aandacht in Nederland. De vraag is of er, zeker na invoering van de WIJ¹⁷, meer aandacht moet komen voor deze blinde vlek.
 - a. We weten dat niet alle cluster 4-leerlingen recht op ondersteuning vanuit UWV hebben, omdat zij in onvoldoende mate een arbeidsbeperking hebben als gevolg van een medische

¹⁶ Het is niet zeker of een startkwalificatie altijd uitzicht geeft op een betere arbeidsmarktpositie. Binnen de Wajongpopulatie blijkt dat jongeren zonder een startkwalificatie niet vaker zonder werk zitten dan jongeren met een startkwalificatie (TNO, 2008).

¹⁷ De Wet Investeren in Jongeren, WIJ, is erop gericht om jongeren tot 27 jaar geen uitkering te geven maar ondersteuning naar werk. Deze Wet lijkt sterk op de Wajong, die is bedoeld voor jongeren met een beperking.

- oorzaak. We hebben de indruk gekregen dat cluster 4-leerlingen zonder dergelijke beperkingen die na school willen gaan werken, niet allemaal aan het werk komen. In dat geval zullen zij een beroep moeten doen op de WIJ.
- b. Onder de groep cluster 4-leerlingen bevinden zich jongeren met diverse sociaal-economische problemen (Hagen en Bodde, 2009). Een intensievere betrokkenheid van gemeenten kan mogelijk ook bijdragen aan oplossingen voor problemen die arbeidsdeelname belemmeren, bijvoorbeeld schuldproblematiek, zwerfgedrag of buurtonveiligheid. Op deze terreinen bieden gemeenten oplossingen en werkwijzen voor hun Wet Werk en Bijstand (WWB)-cliënten waar Wajongers vaak niet van profiteren omdat zij in een andere regeling vallen en de betreffende instanties nog te weinig samenwerken. UWV kan er baat bij hebben dat ook deze problemen aangepakt worden.

Een sluitende aanpak gericht op directe doorstroom van school naar werk vraagt in ieder geval om samenwerking tussen de school, UWV, gemeente en jobcoachorganisatie. Jobcoachorganisaties kunnen waar nodig gedurende langere tijd uitval in het werk helpen te voorkomen. Genoemde samenwerking is nog zeker voor verbetering vatbaar.

Tot slot is iedereen overtuigd van de noodzaak voor het (cluster 4-)onderwijs haar leerlingen gericht voor te bereiden op een werktoekomst. Dit geldt zeker voor de groep leerlingen die niet zal doorleren, maar ook voor de groep die wel vervolgonderwijs gaat volgen. Zij hebben baat bij een leerweg die helpt bij het zoeken naar hun werkvoorkeuren en competenties. In de praktijk komt dat tot uiting in het afnemen van assessments tijdens de schoolperiode, het ontwikkelen van onderwijslijnen gericht op de uitstroomdoelstelling werk, enzovoort. Aandachtspunt is hoe de scholen ook de meer praktisch lerende leerlingen een adequaat onderwijsaanbod kunnen doen. Het aanbod van leer-werkplekken zal moeten toenemen. Hierbij is samenwerking gewenst met andere organisaties die daar de infrastructuur voor hebben of die mee kunnen helpen die te ontwikkelen. Zeker gezien de grote aantallen en de grote verscheidenheid van leerlingen is maatwerk noodzakelijk.

Organisatie en samenwerking

Voor de verschillende betrokken partijen (scholen, UWV WERKbedrijf, gemeente en jobcoachorganisaties) is het gewenst dat de uitstroom van school naar werk op een meer eenduidige wijze wordt georganiseerd. Vooral voor de jongeren en hun ouders is dat veel overzichtelijker. Het is de bedoeling dat UWV en gemeenten in de komende jaren meer gaan samenwerken op de werkpleinen¹⁸. Op dit moment zien we dat UWV en gemeenten een verschillende voorkeur hebben voor de wijze van samenwerken. Over het algemeen voelen gemeenten meer voor de inrichting van een jeugdloket waar alle jongeren zich moeten melden. Achter dat loket werken onderwijs-, zorg- en werkorganisaties samen om een traject samen te stellen. UWV en de ministeries van SZW en OCW kiezen voor de netwerkbenadering. Daarin worden de trajecten van de leerlingen van het VSO en Pro al besproken voordat die leerlingen zich bij een werkplein melden. Idealiter zal het handelingsplan van de school vloeiend overlopen in een participatieplan van UWV. Bij de ontwikkeling van de werkpleinen vraagt de samenwerking met (speciaal) onderwijs aandacht.

We hebben vastgesteld dat de samenwerking tussen UWV en cluster 4-scholen vaak niet soepel verloopt. Zowel UWV als Lvc4 achten die samenwerking wel noodzakelijk. Samenwerking rond een sluitende aanpak gaat verder dan een 'warme overdracht'. Organisaties en medewerkers moeten ondersteuning geven aan een soepele overgang van school naar werk (al dan niet via

¹⁸ Werkpleinen zijn de nieuwe loketten voor werk en inkomen, opvolgers van het CWI-loket.

vervolgonderwijs). Lerend van regio's waar die samenwerking wel goed loopt, kan de samenwerking in andere regio's gestimuleerd en gefaciliteerd worden.

De samenwerking tussen onderwijs, UWV en andere op werk gerichte organisaties zal mogelijk ook een impuls krijgen door reeds gestarte experimenten met de inzet van jobcoaching in de laatste fase van het onderwijs.

De sluitende aanpak voor cluster 4-leerlingen zou in ieder geval meer aandacht moeten geven aan de groep leerlingen die nu thuiszit en waarvan de bestemming onbekend is. UWV, gemeenten, cluster 4-scholen en mogelijk het vervolgonderwijs zouden intensiever moeten samenwerken en meer gebruik moeten maken van elkaars mogelijkheden om uitval te voorkomen.

6. Conclusies

In dit afsluitende hoofdstuk trekken we conclusies op basis van de in eerdere hoofdstukken verzamelde informatie. We beantwoorden eerst de deelvragen en vervolgens de algemene vraagstelling van dit onderzoek. We besluiten met een aantal afrondende opmerkingen

Hoofdvraag van dit onderzoek luidde: in welke mate dragen cluster 4-scholen bij aan het bevorderen van de mogelijkheden tot het verkrijgen en verrichten van arbeid van haar leerlingen, met welk resultaat en hoe zou dat resultaat verbeterd kunnen worden?

De deelvragen zijn:

1. Wat voor onderwijs bieden de verschillende scholen binnen cluster 4, aan welke leerlingen en wat doen scholen aan het voorbereiden op een werktoekomst?
2. Welke op arbeidsintegratie gerichte inspanningen (beroepsgericht en gericht op gedragsproblemen) ondernemen cluster 4-scholen om hun leerlingen voor te bereiden op een toekomst met werk?
3. Welke arbeidsintegratieopbrengsten worden met de inspanningen door de cluster 4-scholen behaald?
4. Met wie werken de cluster 4-scholen samen om die opbrengsten in de transitie van school naar werk te behalen?
5. Welke knelpunten en mogelijkheden zijn er te benoemen op basis waarvan het transitieproces van school naar werk kan worden versterkt, zowel binnen de bestaande situatie (wat kunnen scholen van elkaar leren?) als in de toekomst (adviezen over nieuw beleid)?
6. Op welke wijze kan de transitie van school naar werk van jongeren met gedragsproblemen worden bevorderd?

Wat voor onderwijs bieden de verschillende scholen binnen cluster 4, aan welke leerlingen en wat doen scholen aan het voorbereiden op een werktoekomst?

De cluster 4-scholen die in ons onderzoek zijn betrokken, bieden voornamelijk onderwijs waar praktijkgericht leren centraal staat. De helft van de scholen heeft ook een VMBO theoretische leerweg en de mogelijkheid van een HAVO. Op de justitiële inrichtingen wordt ook MBO-onderwijs aangeboden.

De leerlingen van cluster 4 zijn vaak jongens en wonen relatief vaak thuis. Wanneer ze niet thuis wonen dan wonen zij op een internaat, in een instelling van justitie of is er sprake van begeleid wonen. De problemen van de leerlingen zijn zeer divers en complex, mede vanwege co-morbiditeit en ernstige gedragsproblemen. Stoornissen en aandoeningen die worden genoemd zijn: autisme, LVG, gedragsstoornis, aandachtsstoornis en psychiatrische stoornissen. Sommige scholen hebben vooral leerlingen met eenzelfde soort problematiek. Bij de meeste is dit echter gemengd.

Cluster 4-scholen bereiden de meeste leerlingen voor op vervolgonderwijs. Over het algemeen wordt aangenomen dat, voor mensen die daar het vermogen toe hebben, het behalen van een (start)kwalificatie bijdraagt aan een (structureel) betere arbeidsmarktpositie. Daarmee dragen cluster 4-scholen zeker bij aan een goede werktoekomst van hun leerlingen. Daarnaast biedt cluster 4 ook ondersteuning in het reguliere (vervolg)onderwijs via het verstrekken van leerling gebonden financiering (de 'rugzakjes').

De doorstroom naar werk (al dan niet via vervolgonderwijs) heeft in toenemende mate de aandacht van cluster 4-scholen. In het onderwijsaanbod wordt daarom

steeds meer aandacht besteed aan het bevorderen van de sociale vaardigheden die nodig zijn om te kunnen werken.

De scholen hebben aangegeven meer betekenis te willen geven aan de arbeidstoeleiding van jongeren. Zij menen dat de wettelijke opdracht daartoe op dit moment ontbreekt en daarmee de middelen om hier verder invulling aan te geven. Wel gebruiken steeds meer scholen ESF-geld voor dit doel.

Welke op arbeidsintegratie gerichte inspanningen (beroepsgericht en gericht op gedragsproblemen) ondernemen cluster 4-scholen om hun leerlingen voor te bereiden op een toekomst met werk?

In het onderzoek hebben we de inspanningen van scholen meer inzichtelijk gemaakt door te vragen naar de ingezette interventies.

De meest voorkomende interventies (toegepast voor minimaal 50 procent van de leerlingen) zijn: voorlichting door de school over de (school)toekomst van de leerling, oriëntatie op de beroepsmogelijkheden en omgaan met gedragsproblemen. Hoewel de op werk gerichte interventies voor alle leerlingen worden ingezet, gebeurt dit minder vaak voor leerlingen die doorstromen naar vervolgonderwijs. Vooral stages worden vaker ingezet voor leerlingen die willen uitstromen naar betaald werk (inclusief WSW).

Zoals gezegd worden interventies gericht op betaald werk ook, zij het in mindere mate, ingezet voor leerlingen waar doel- en eindbestemming gericht zijn op vervolgonderwijs. Deze interventies kunnen zeer zinvol zijn voor een vroegtijdige oriëntatie op werk na de vervolgopleiding en (daarmee) op de eigen arbeidsmogelijkheden van de leerling. Bovendien volgt een deel van de leerlingen later BBL, waar het accent niet op onderricht maar op werk ligt. Via informatie vanuit cluster 4-scholen weten we dat sommige scholen zeer actief zijn in het (samen met andere partijen) opzetten van leer-werkprojecten buiten de school, waarbij leerlingen ook een kwalificatie kunnen behalen.

Welke arbeidsintegratieopbrengsten worden met de inspanningen door de cluster 4-scholen behaald?

We hebben gekeken naar de eindbestemming van de groep van 55 leerlingen die is gevolgd en zien voor ongeveer de helft van de leerlingen (48%) een doorstroom naar vervolgonderwijs. 13,5 procent werkt betaald (WSW, baan). Eén groep heeft dagbesteding als bestemming (11,5%). Een aantal (ex-)leerlingen zit nog in een traject naar school of werk (8%). De overigen hebben feitelijk geen echte bestemming of hun bestemming is onbekend (ruim 17%). Deze cijfers zijn herkenbaar uit andere onderzoeken (zie hoofdstuk 1). Wanneer we BBL als werk definiëren is de doorstroom naar vervolgonderwijs 25 procent en die naar werk 36 procent.

Er kan maar in zeer beperkte mate samenhang gevonden worden tussen de inzet van interventies en de uitstroombdoelen of de bereikte eindbestemming. We kunnen daarom niet aangeven welke bijdrage van de scholen meer of minder invloed (b)lijkt te hebben op het behalen van een bepaald resultaat. Het is de vraag of het feit dat we zo weinig samenhang kunnen vinden te maken heeft met de wijze waarop het onderzoek is uitgevoerd of dat dit een realistische weergave is van wat er op de scholen en met de leerlingen gebeurt. Er zijn in ieder geval drie oorzaken waarom er zo weinig samenhang is gevonden tussen wat de scholen doen en de bestemming die de leerlingen bereiken:

- De diversiteit van de doelgroep is zeer groot waardoor er geen lijnen zijn te ontdekken tussen interventies en bestemmingen. Ook wanneer we variëren binnen de groep leerlingen, bijvoorbeeld naar beperking, zien we weinig samenhang tussen interventies en opbrengsten.
- Scholen verschillen in hun aard al sterk van elkaar (ZMOK en JJI), maar er zijn meer verschillen tussen scholen. De samenstelling van de leerlingengroep is verschillend, scholen hebben niet allemaal dezelfde onderwijsvisie en vermoedelijk heeft de regionale

infrastructuur op het terrein van zorg, onderwijs en arbeidsmarkt ook invloed op wat scholen doen. Toch zien we geen verschillen tussen de scholen wanneer we kijken naar de samenhang tussen interventies en bestemmingen. Het al dan niet gebruik maken van ESF-middelen zien we niet terug in de intensiteit of inzet van interventies van de scholen.

- De doelstellingen in de plannen van de leerlingen wijzigen vaak, zeker bij een kwart van de leerlingen. Dat maakt het vinden van samenhang tussen interventies en bestemmingen er niet eenvoudiger op. We moeten deze wisseling van doelstellingen goed op haar waarde beoordelen. Het veranderen van doelstelling is een weerslag van wat zich in de praktijk voordoet. Het begeleiden van cluster 4-leerlingen is een interactief proces waarin op zoek wordt gegaan naar de grenzen van wat haalbaar en wenselijk is voor kwetsbare jongeren. Een interventie kan dan heel goed leiden tot een afgewogen besluit om de doelstelling te veranderen.

Tot slot realiseren we ons dat onze data beperkt zijn. De experts geven niettemin aan dat de informatie uit ons onderzoek herkenbaar is.

Wanneer we BBL meerekenen is een relatief groot aandeel van de (ex-)cluster 4-leerlingen aan betaald werk gekomen. Bij cluster 3-leerlingen ligt dit beduidend lager. De bijdrage van scholen hierin valt moeilijk te achterhalen. Een aantal van de leerlingen heeft zelf werk gevonden. Een deel van de ex-leerlingen zoekt nog. Het valt op dat de Wajongers geen van allen betaald werk verrichten. Hoewel de cijfers niet gebaseerd zijn op dezelfde bestanden rijmt dit niet met de UWV-cijfers over werkende Wajongers uit cluster 4.

Een deel van de (ex-)cluster 4-jongeren zit thuis of is uit beeld geraakt. Het is van belang in ieder geval aan de eerste groep meer aandacht te besteden. Over het algemeen draagt thuiszitten niet bij aan een goede arbeidsmarktpositie. Naarmate men langer thuis zit, zal de afstand tot de arbeidsmarkt toenemen. De vraag is hoe cluster 4-scholen ertoe kunnen bijdragen dat minder jongeren (na school) thuis komen te zitten en uit beeld raken, en wat andere organisaties daaraan kunnen bijdragen.

We zien dat een deel van de cluster 4-leerlingen kampt met ernstige gedragsproblemen. Deze problemen zijn meestal de oorzaak van uitval uit vervolgonderwijs of werk. Cluster 4-scholen plegen diverse interventies om de gedragsproblemen te lijf te gaan, maar we weten niet of die effectief zijn.

De scholen oordelen overwegend positief over het functioneren van de leerlingen op hun huidige bestemming. Ook de werkgevers oordelen positief. Ten aanzien van de beroepsvaardigheden functioneren de meeste leerlingen, op school of in werk, voldoende tot goed. Bij de sociale vaardigheden zien we ook een relatief goed beeld, al is de score 'matig' wel aan de hoge kant (rond 25% op een aantal aspecten). Bij alle tevredenheid moeten we wel opmerken dat 12 leerlingen (23%) niet meer goed in beeld zijn. Het gaat hier deels om leerlingen die thuiszitten en mogelijk meer moeite hebben goed te functioneren op genoemde vaardigheden.

Met wie werken de Cluster 4-scholen samen om de opbrengsten in de transitie van school naar werk te behalen?

Scholen werken relatief vaak samen met de hulpverlening, ouders en scholen voor vervolgonderwijs. Het accent van deze samenwerking ligt op het niveau van de leerling.

Over de samenwerking met de ouders merken we op dat, hoewel de leerlingen vaak niet thuis wonen, de scholen bij leerlingen onder 18 jaar wettelijk verplicht zijn de ouders bij diverse keuzes te betrekken.

De samenwerking met werkgerichte organisaties (UWV, CWI, werkgevers en jobcoachbedrijven) is niet zo intensief. Die is intensiever wanneer de leerling BBL volgt. Deze leerlingen worden overigens primair door het MBO begeleid. De groep die niet doorleert zou bij voorkeur, als dat tot de mogelijkheden behoort, moeten uitstromen naar betaald werk. Het is niet duidelijk waarom scholen niet meer streven naar samenwerking met werkorganisaties. Als zij al samenwerken, is die samenwerking niet zeer intensief en op het niveau van de individuele leerling. Overigens zijn de scholen in het algemeen niet ontevreden over de samenwerking, voor zover daar sprake van is. Over de samenwerking met UWV zijn de scholen minder positief. Ook UWV zelf lijkt niet helemaal tevreden over de samenwerking. UWV heeft hier schillende verklaringen voor: scholen zijn volgens UWV nog te weinig gericht op doorstroom naar betaald werk, er zijn cultuur- en taalverschillen daar waar het gaat om deelname aan betaald werk en er is vrees voor stigmatisering als gevolg van de Wajonguitkering. Samenwerking met gemeenten vindt nauwelijks plaats, terwijl toch te verwachten is dat een deel van de jongeren bij de gemeente zal aankloppen voor een WWB-uitkering of een WSW-baan.

Welke knelpunten en mogelijkheden zijn er te benoemen op basis waarvan het transitieproces van school naar werk kan worden versterkt, zowel binnen de bestaande situatie (wat kunnen scholen van elkaar leren?) als in de toekomst (adviezen over nieuw beleid)?

Er is redelijke overeenstemming over de belangrijkste knelpunten en die zijn inmiddels ook al breder bekend. Een groot deel van deze punten betreft het overheidsbeleid. Het gaat hier om de wettelijke opdracht die het VSO heeft om arbeidstoeleiding te bieden aan haar leerlingen (per 2011). Verandering van beleid zal niet voldoende zijn om de bijdrage van cluster 4-scholen aan de werktoekomst van hun leerlingen te verbeteren. Elke sector kent voorlopers in ontwikkeling. De kunst is om die ook echt als een voorbeeld te stellen dat wordt nagevolgd. Het proces van verbreding en verbetering van de arbeidstoeleiding vraagt om ondersteuning om het proces op gang te krijgen. Dit zou binnen Lvc4-verband kunnen, maar ook in WEC-verband wordt er al gewerkt aan de voorbereiding en implementatie van het nieuwe beleid.

Eerder al is geschetst dat de samenwerking met UWV vaak moeizaam verloopt. Een verbeterde samenwerking wordt wenselijk gevonden, maar de vraag is of dit proces van verbetering op gang komt zonder gedegen begeleiding van zowel de scholen als UWV. Het gaat hierbij niet alleen om professionalisering, maar ook om manieren om elkaar beter te begrijpen zodat samenwerking meer opbrengt. Bij het bevorderen van de samenwerking zou de rol en bijdrage van gemeenten meegenomen moeten worden.

Specifiek voor JJI's geldt dat de detentie belemmerend werkt voor een goede overgang van school naar werk. Disciplinaire maatregelen hebben vaak gevolgen voor de mogelijkheden om bijvoorbeeld stage te kunnen lopen.

Op welke wijze kan de transitie van school naar werk van jongeren met gedragsproblemen worden bevorderd?

Op basis van hoofdstuk 5 kunnen we concluderen dat het ingezette beleid alle ruimte biedt om aan verbetering van de transitie te werken. Idealiter gebeurt dit aan de hand van de bredere transitiebenadering (beschreven in hoofdstuk 5), maar ook met een beter sluitende aanpak kan heel veel gewonnen worden. We adviseren het volgende:

- Cluster 4-scholen kunnen in de ontwikkeling van een nieuw leeraanbod en bij het opzetten van leer-werkprojecten veel meer van elkaar leren. Ook kunnen zij beter gebruik maken van de bestaande infrastructuur van werkplekken om zo over een grotere variëteit aan geschikte leer-werkplekken te kunnen beschikken. Zo zijn er in de verschillende regio's vele initiatieven (mede van bedrijven of ROC's) om kwetsbare leerlingen

een waardevolle leer-werkplek te bieden. De cluster 4-scholen zouden daar gebruik van kunnen maken.

- Er moet een afweging worden gemaakt in hoeverre UWV en/of gemeenten via de participatieplannen die ze moeten opstellen ook de keuze van de leerling voor een bepaalde vorm van vervolgonderwijs willen beoordelen. Zij zouden daarmee cluster 4-leerlingen kunnen behoeden voor een verkeerde school- en beroepskeuze (preventie van vroegtijdig schoolverlaterschap). UWV en gemeenten moeten zeker ook overwegen cluster 4-leerlingen die kiezen voor een (beroeps)opleiding op een of andere manier te volgen.
- Cluster 4-scholen en UWV, en bij voorkeur ook gemeenten en jobcoachorganisaties, moeten gestimuleerd worden beter samen te werken. Het is daarbij nodig dat:
 - UWV en gemeenten voor eenzelfde samenwerkingsmodel kiezen. Dit is wenselijk voor zowel de leerlingen en hun ouders als de scholen om meer duidelijkheid te krijgen over de overgang van school naar werk. Bovendien is het voor scholen met een relatief kleine groep leerlingen die na school aan het werk gaat, erg omslachtig om op verschillende wijzen te moeten samenwerken met werkorganisaties.
 - Cluster 4-scholen van elkaar leren of dat er geleerd wordt van regio's waar de samenwerking beter verloopt. Er zijn scholen die blijkbaar wel intensief met UWV samenwerken.
 - De samenwerking vanuit de ketengedachte ook wordt gekoppeld aan samenwerking met andere organisaties als jobcoachorganisaties. Maar ook maatschappelijke ondernemingen als woningcorporaties kunnen helpen om leerlingen goed voor te bereiden op een werktoekomst.
- Er moet een meer sluitende aanpak komen om de uitval in het overgangsproces van school naar werk te voorkomen. Hierbij moet aandacht zijn voor de vraag of er genoeg kennis is om de diverse gedragsproblemen te begeleiden (binnen cluster 4, maar ook in de begeleiding bij vervolgbestemmingen). Hier zou een bredere transitiebenadering ook een bijdrage kunnen leveren.
- Er is geen volledige eenduidigheid in UWV-beoordelingen van de beperking van cluster 4-leerlingen. Voor een optimale ondersteuning van de cluster 4-leerlingen bij de overgang van school naar werk is meer duidelijkheid gewenst over de vraag in hoeverre de REC4-indicatiestelling een basis vormt voor de beoordeling of er recht is op de werkregeling van UWV.
- Er moet worden nagegaan in hoeverre de uitwerking van de maatregelen van justitie en de wetgeving gericht op investering in jongeren voor de betreffende jongeren evenwichtig uitpakt.

Eindconclusies

De hoofdvraag van dit onderzoek luidde: in welke mate dragen cluster 4-scholen bij aan het bevorderen van de mogelijkheden tot het verkrijgen en verrichten van arbeid van haar leerlingen, met welk resultaat en hoe zou dat resultaat verbeterd kunnen worden?

In de algemene vraagstelling vragen we wat scholen doen, waar jongeren terecht komen en of er een relatie ligt tussen de inspanning van scholen en het bereiken van de bestemmingen van leerlingen. Die analyse moet leiden tot inzicht in knel- en verbeterpunten en tot aanbevelingen.

Via de beantwoording van de deelvragen hebben we op deze onderdelen van de algemene vraagstelling antwoord gegeven. Hieronder beantwoorden we de algemene vraagstelling via een aantal kernpunten en leggen daarbij de

verbinding tussen de inzet van scholen en de gesignaleerde knelpunten om zo te komen tot verschillende aanbevelingen.

Meer aandacht voor werk

Cluster 4-scholen zijn meer gericht op doorstroom naar vervolgonderwijs en de ontwikkeling van de leerling dan op uitstroom naar werk. Cluster 4-scholen zijn ook niet verplicht om onderwijs en ondersteuning aan te bieden gericht op werk. Sommige scholen zijn al jaren voorloper in arbeidstoeleiding en de meeste scholen volgen in verschillende snelheden. De aandacht voor werk neemt duidelijk toe op de scholen, hetgeen parallel loopt met de beleidsmatige aandacht voor de Wajongproblematiek. Alle betrokkenen juichen de maatregelen die worden genomen om het speciaal onderwijs meer op werk te richten toe.

Inzet en bestemming

De vraag is hoe de scholen het beste om kunnen gaan met de nieuwe opdracht om het onderwijs ook op werk te richten. Op basis van ons onderzoek weten we dat de scholen op dit moment al de nodige interventies inzetten en samenwerking met andere partijen zoeken. Hieronder gaan we in op de bijdragen die cluster 4-scholen nu en in de toekomst aan de werktoekomst van hun leerlingen kunnen bieden.

De inzet op interventies en samenwerking rond (gedrags)problemen en de individuele ontwikkeling van leerlingen is intensief, onder meer via samenwerking met zorginstellingen en ouders. Daarnaast zien we dat veel aandacht wordt besteed aan het functioneren van de leerlingen. We zien desondanks dat vooral gedragsproblemen vaak een struikelblok vormen waardoor leerlingen (na school) uitvallen. Cluster 4 heeft hier via diverse projecten ook veel aandacht voor. Of deze problemen beter behandeld of begeleid kunnen worden, kunnen we op basis van dit onderzoek niet zeggen, maar in de overgang van school naar werk kan hier mogelijk wel meer aandacht aan worden besteed. Transities zijn voor kwetsbare jongeren momenten dat zij tegen hun beperkingen aanlopen en uitvallen. Het feit dat jongeren thuiszitten of niet meer in beeld zijn, is een punt van aandacht. Daarom is de samenwerking met het vervolgonderwijs en met werkorganisaties van groot belang.

De inzet op interventies om de leerling voor te bereiden op werk betreffen vooral stages. Stages vormen zonder meer een goede voorbereiding op de arbeidsmarkt, maar de vraag is of de scholen wel beschikken over voldoende variëteit aan stages, over stages die ook een kwalificatie opleveren, of ze gebruik maken van andere werkorganisaties en of zij niet te veel schoolbegeleiders zijn in plaats van werkbegeleiders. Bij de implementatie van de leerweg gericht op werk zullen scholen vooral aandacht moeten besteden aan de kwaliteit van die leerweg en aan een betere samenwerking met werkorganisaties. Betere samenwerking levert meer stagemogelijkheden op. Op basis van ons onderzoek kunnen we niet aangeven welke interventies, naast stages, beter wel of niet ingezet kunnen worden.

Type beperking heeft invloed op bestemming

Uit het onderzoek komt naar voren dat bepaalde beperkingen een grotere kans geven om uitstroomdoelen te bereiken dan andere beperkingen. Zo lijken jongeren met autisme, zonder leerproblemen, het veelal beter te doen dan in de doelstellingen tot uitdrukking komt. Of we hieruit kunnen concluderen dat leerlingen met autisme beter in staat zijn doelen te halen of dat de scholen deze leerlingen beter weten te begeleiden naar bepaalde doelen, kunnen we niet zeggen.

De inzet op de samenwerking met werkorganisaties kan worden verbeterd. Het ontbreekt op dit moment aan een goede sluitende aanpak. Cluster 4-scholen nemen meestal geen deel aan het netwerkoverleg dat UWV met

onder andere de Pro-scholen heeft. We hebben aanbevelingen geformuleerd om de samenwerking met UWV en gemeenten te bevorderen. Overigens gelden deze aanbevelingen niet alleen voor de scholen, maar ook voor UWV en gemeenten. Een van de aanbevelingen is om na te gaan of het voor UWV en/of gemeenten zinvol is de leerlingen die een beroepsopleiding gaan doen, te volgen. In de overgang van school naar school gaat het immers niet altijd goed, met als gevolg schooluitval. Daar komt bij dat de samenwerking van UWV met MBO-instellingen veel minder intensief is dan met VSO-instellingen. Ook intensivering van de samenwerking met jobcoachorganisaties, maatschappelijke ondernemingen of andere instellingen voor kwetsbare jongeren kunnen de ondersteuningsmogelijkheden van cluster 4-leerlingen aanzienlijk vergroten.

Afsluitende opmerkingen

Bij de start van dit onderzoek was er nog maar zeer weinig bekend over de doorstroom van cluster 4-leerlingen naar werk en wat scholen hieraan bijdragen. Eerdere onderzoeken waren niet specifiek gericht op cluster 4 en gaven maar zeer beperkt informatie over de wijze waarop de doorstroom van deze leerlingen tot stand komt. Er waren grote zorgen over de instroom in de Wajong en over het feit dat veel leerlingen niet aan het werk komen.

Inmiddels weten we uit UWV-onderzoek dat de instroom in de Wajong niet bijzonder hoog is. We zien dat, vergeleken met bijvoorbeeld cluster 3-leerlingen, de arbeidsmarktpositie van cluster 4-leerlingen redelijk goed is te noemen. We hebben daarom het vermoeden dat na 2010 meer cluster 4-leerlingen een beroep zullen doen op de werkregeling dan zij nu een beroep op de Wajongregeling doen.

We hebben niet goed kunnen achterhalen hoe het de groep leerlingen van cluster 4 verder op de arbeidsmarkt vergaat. Zeker een kwart vervolgt school via de BOL, maar hoe deze groep zijn weg op de arbeidsmarkt vindt, weten we niet. Voor een deel van de onderzochte cluster 4-leerlingen is de toekomst nog zeer ongewis of onbekend, aangezien deze leerlingen thuiszitten of uit beeld zijn geraakt. Van de andere oud-leerlingen is een aantal nog op zoek naar werk. Van de groep die wel werkt, al dan niet via BBL, is het nog de vraag of zij zich voor langere tijd weten te handhaven op de arbeidsmarkt.

Uit het onderzoek is niet duidelijk naar voren gekomen wat nu precies de bijdrage van de scholen aan het bereiken van de uitstroomdoelen is geweest. Het blijkt niet eenvoudig om een relatie te leggen tussen de bijdragen van de school en de bestemmingen van de leerlingen. Het is wenselijk om hier wel meer van te weten, omdat daarmee veel gericht kan worden geïnvesteerd in verbetering van het overgangsproces van school naar werk.

Naar ons oordeel biedt de beschikbare kennis over de brede transitiebenadering hiertoe goede aanknopingspunten. We kunnen deze kennis gebruiken als inspiratie om de overgang van school naar werk van kwetsbare leerlingen verder te verbeteren. Daarnaast kunnen we de plannen rond de overgang van school naar werk beter beoordelen wanneer we de brede transitiebenadering als toetssteen gebruiken.

Verbeteringen kunnen in ieder geval worden bereikt door beter gebruik te maken van de aanwezige mogelijkheden. Er zijn meerdere organisaties die leerwerkplekken ontwikkelen en cluster 4-scholen zouden hun leerlingen meer keuzemogelijkheden kunnen bieden wanneer zij beter samenwerken met die andere organisaties.

Inrichting van een goede monitor vormt een manier om na te gaan of alle inspanningen ook daadwerkelijk leiden tot verbeteringen. Via die monitor zouden de (ex-)leerlingen ook na het verlaten van het cluster 4-onderwijs nog gedurende langere tijd gevolgd dienen te worden. Wanneer hierbij ook de belangrijkste

interventies worden geregistreerd, kunnen we mogelijk beter achterhalen hoe we de cluster 4-leerlingen het beste in hun transitie kunnen ondersteunen. Verdieping van inzicht is verder gewenst op het terrein van de gedragsproblemen van cluster 4-leerlingen. Dit geldt ook voor de wijze waarop JJI-instellingen (niet alleen de scholen) kunnen bijdragen aan de resocialisatie, met inachtneming van het feit dat de jongere ook gestraft dient te worden.

De zorg over de toekomst van cluster 4-leerlingen is niet alleen een zorg van het onderwijs. Zeker als het om transitie gaat, zouden meerdere organisaties onderling moeten afstemmen hoe zij deze jongeren gezamenlijk naar een goede toekomst kunnen begeleiden. UWV en gemeenten zijn belangrijke organisaties in de fase van overgang van school naar werk. We hebben met dit onderzoek geprobeerd zowel de scholen als deze organisaties verder te helpen bij de ondersteuning van leerlingen van cluster 4 op het gebied van arbeidstoeleiding.

Geraadpleegde literatuur

Besseling, J., S. Andriessen e.a. *Participatiemogelijkheden van Wajongers*. Hoofddorp: TNO, 2008

Besseling, J. , B. Hagen, S. Andriessen, A. te Peele, M. Crone, L. Kok en E. de Vos. *Toename gebruik ondersteuning voor jongeren met een gezondheidsbeperking*. Hoofddorp: TNO Kwaliteit van Leven, 2007.

Bosch, L. & M. Cuijpers. *Kenniscentrum Jongeren met een arbeidshandicap en werk: contourennotitie*. Utrecht : NIZW, 2005

Bosch, L. en M. Spierenburg. *Arbeidstoeleiding in het VSO-onderwijs*. Den Haag: Wegbereiders, 2001.

Bosch, L, M. Cuijpers en J. Timmer. *Nieuwe wegen naar werk*. Utrecht : NIZW, 2001.

Dekkers, L., C. D'havé, Elisabeth Scholt. Goed werknemerschap, schoolverlaters PrO en VSO. PSW, 's-Hertogenbosch, februari 2009.

Hagen, B. en J. Bodde. *LVG-jongeren beter in beeld*. Utrecht: Vilans, VOBC LVG, 2009.

Hagen, B., N. Huvenaars en A. te Peele. *Actieve informatievoorziening voor jonggehandicapten via netwerken: Inventarisatie van de voorwaarden voor een gerichtere aanpak*. Utrecht: Vilans, 2008.

Reichrath, E. en L.P. de Witte. *Uitstroom van leerlingen in het Voortgezet Speciaal Onderwijs (VSO). Kenmerken, knelpunten en aanbevelingen*. Hoensbroek: iRv, Kenniscentrum voor Revalidatie en Handicap, 2007.

Sontag, L., H. Wiersma en M. van den Bogaard. *Uitstroom Voortgezet Speciaal Onderwijs in beeld: De ontwikkeling van een instrument en een meting van de uitstroom van VSO leerlingen in het schooljaar 2002-2003*. Tilburg, 2005.

Spierenburg, M. en B. Hagen. *Integrale werkwijze voor LVG-jongeren met gedragsproblemen: sluitende aanpak van zorg, onderwijs en arbeid*. Utrecht: Vilans, VOBC LVG, 2008.

UWV. *Kenniscahier 07-01; De groei van de Wajonginstroom*. Amsterdam: UWV Kenniscentrum, 2007.

UWV. *Kenniscahier 08-01; de participatiemogelijkheden van de Wajonginstroom, een onderzoeksrapport in het kader van het dossieronderzoek Wajong 2007*. Amsterdam: UWV Kenniscentrum, 2008a.

UWV. *Kwartaal Verkenning 2009-II*. Amsterdam: UWV Kenniscentrum, 2009.

UWV. *Viermaandenverslag 2009*. Amsterdam: UWV Kenniscentrum, 2009.

Wehman, P.. *Life beyond the classroom: Transition strategies for young people with disabilities*, Paul H. Brookes, Baltimore, MD, 1996.

Bijlage A: Overzicht tabellen

Tabel A1: Geslacht leerling, in percentages en absolute aantallen

	<i>In %</i>	<i>Absoluut</i>
Man	73	40
Vrouw	27	15
Totaal	100	55

Tabel A2: Etniciteit van de leerling, vader en moeder van de leerling, in percentages

	<i>Leerling</i>	<i>Vader</i>	<i>Moeder</i>
Nederlands	96	79	79
Marokkaans	2	8	8
Turkije	0	4	4
Suriname	0	6	4
Sri Lanka	2	0	0
Ghana	0	4	4
weet niet	0	0	2
Totaal (n=52)	100	100	100

Tabel A3: Huidige gezinssituatie (meerdere antwoorden mogelijk), in percentages en absolute aantallen

	<i>Juni 2008</i>		<i>Januari 2009</i>	
	<i>In %</i>	<i>Absoluut</i> (n=55)	<i>In %</i>	<i>Absoluut</i> (n=52)
Gescheiden ouders	33	18	35	18
Gezinshulpverlening	22	12	25	13
Broer/zus in VSO	7	4	10	5
Gezinsleden in aanraking met politie/justitie	7	4	6	3
Geen bijzonderheden	29	16	29	15
Niet bekend	16	9	25	13
Anders	16	9	35	18

Tabel A4: Richting onderwijs leerling (meerdere antwoorden mogelijk), n=55

	<i>In %</i>	<i>Absoluut</i>
Techniek/houtbewerking/metaalbewerking/autotechniek	31	17
Horeca	22	12
Handel en administratie/economie	18	10
Industrie/productie	11	5
Groenvoorziening/landbouw	7	4
(Uiterlijke) verzorging	7	4
Sport	2	1
Overig	13	6

Tabel A5: Leerdoelen (meerdere antwoorden mogelijk), n=55

	<i>In %</i>	<i>Absoluut</i>
Omgaan met autoriteit	49	27
Omgaan met agressie	35	19
Op tijd komen	36	20
Werkafspraken nakomen	55	30
Omgaan met collega's	62	34
Overig	15	8

Tabel A6: Wie heeft er contact opgenomen (meerdere antwoorden mogelijk), in percentages en absolute aantallen, n=31

	<i>In %</i>	<i>Absoluut</i>
Stagebegeleider	71	22
Mentor	52	16
Ambulant begeleider REC	10	3
Trajectbegeleider	6	2
Leerling zelf	3	1

Tabel A7: Waaruit bestond dit contact (meerdere antwoorden mogelijk), in percentages en absolute aantallen, n=31

	<i>In %</i>	<i>Absoluut</i>
Telefonisch contact met ex-leerling	58	18
Telefonisch contact met ouders	32	10
Persoonlijk contact met ex-leerling	32	10
Telefonisch contact school	23	7
Telefonisch contact werkbegeleider	16	5
Persoonlijk contact met ouders	13	4
Telefonisch contact woonbegeleiding	13	4
Brief/email leerling	10	3
Persoonlijk contact werkbegeleider	10	3
Persoonlijk contact/bezoek school	10	3
Persoonlijk contact woonbegeleiding	7	2
Anders	29	9

Tabel A8: Frequentie samenwerking, in percentages

	<i>Minimaal 1 x per maand</i>	<i>1 x per 3 maanden</i>	<i>1 x per 6 maanden</i>	<i>1 x per jaar</i>	<i>n</i>
Orthopedagogische behandelcentra	91	9	0	0	35
(Psychiatrische) behandelaars	96	0	4	0	27
Werkgevers	84	11	5	0	19
Jobcoaches/re- integratiebedrijven	63	25	0	13	8
Scholen waar leerlingen naar toe gaan	57	31	11	0	35
WSW-bedrijven	50	38	13	0	8
Ouders	46	34	17	3	35
CWI	46	9	9	36	11
UWV	31	31	38	0	16
Gemeenten	83	17	0	0	6
Uitzendbureaus	100	0	0	0	2

Tabel A9: Tevredenheid samenwerking, in percentages

	<i>Heel tevrede</i>	<i>Tevreden</i>	<i>Neutraal</i>	<i>Ontevreden</i>	<i>Heel ontevreden</i>	<i>n</i>
Gemeenten	50	17	17	17	0	6
Werkgevers	47	42	11	0	0	19
Scholen waar leerlingen naar toe gaan	26	63	11	0	0	35
(Psychiatrische) behandelaars	26	74	0	0	0	27
Ouders	29	46	26	0	0	35
Orthopedagogische behandelcentra	29	57	14	0	0	35
CWI	18	36	46	0	0	11
Jobcoaches/re- integratiebedrijven	25	75	0	0	0	8
WSW-bedrijven	25	50	25	0	0	8
UWV	19	44	38	0	0	16
Uitzendbureaus	0	100	0	0	0	2

Tabel A10: oorspronkelijke en huidige uitstroombestemming gemeten januari 2009

	<i>oorspronkelijke bestemming</i>	<i>huidige bestemming</i>	<i>reden verandering</i>
1	regulier middelbaar beroepsonderwijs: BBL met ambulante begeleiding	zit nog in traject, wordt wel gezocht	In aanraking gekomen met justitie/leerling nu weer op VSO-school in traject naar werk
2	regulier middelbaar beroepsonderwijs: BBL met ambulante begeleiding	regulier middelbaar beroepsonderwijs: BOL met ambulante begeleiding via nazorg	uit zichzelf vertrokken/wilde iets anders/heeft een andere richting gekozen
3	regulier middelbaar beroepsonderwijs: BBL met ambulante begeleiding	geen werk of school, maar opname in een instelling/ internaat	leerling werd opgenomen in een instelling/ internaat
4	regulier middelbaar beroepsonderwijs: BBL	onbekend	gedragsproblemen te grote belemmering/leerling is teruggeplaatst
5	regulier middelbaar beroepsonderwijs: BBL	deels regulier werk met jobcoach, deels vrijwilligerswerk	uit zichzelf vertrokken/wilde iets anders/moeilijk werk te vinden in deze richting
6	regulier middelbaar beroepsonderwijs: BOL	regulier betaald werk	uit zichzelf vertrokken/wilde iets anders/leerling wilde snel geld verdienen
7	regulier middelbaar beroepsonderwijs: BOL met ambulante begeleiding	praktijkschool	gedragsproblemen en cognitieve problemen te grote belemmering
8	WSW	zit nog in traject, wordt wel gezocht	Wachttijst
9	WSW	arbeidsmatige dagbesteding	Wachttijd
10	WSW	WSW	eerst zou leerling geen jobcoach krijgen, nu wel met jobcoach via de WSW aan het werk
11	regulier betaald werk met jobcoach	geen werk of school, maar thuis	ontslagen/uit zichzelf vertrokken/gedragsproblemen en cognitieve problemen te grote belemmering/leerling weigert mee te werken aan andere trajecten
12	onbekend	geen werk of school, maar thuis	uit zichzelf vertrokken/wilde iets anders/ouders niet eens met uitstroombestemming/gedragsproblemen te grote belemmering

Tabel A11: Uitstroombestemming gekoppeld aan scores op functioneren en vaardigheden* n=52

	<i>algemeen functioneren</i>	<i>beroepsvaardigheden</i>	<i>sociale vaardigheden</i>
Regulier voortgezet onderwijs (n=1)	2	3	2,7
Andere VSO-school (n=1)	2	2	2
Regulier middelbaar beroepsonderwijs: BOL	3,1 (n=11)	2,9 (n=7)	2,7 (n=9)
Regulier middelbaar beroepsonderwijs: BBL	2,6 (n=9)	2,2 (n=9)	2,7 (n=10)
Regulier betaald werk (n=3)	2	2,3	2,5
WSW (n=4)	2,5	3	2,9
Arbeidsmatige dagbesteding (n=5)	2,6	3	3,1
Geen werk of school: opname in instelling (n=1)	3	3	3,8
Geen werk of school: thuis (n=1)	5	5	3,8
Zit nog in traject: wordt gezocht	3 (n=4)	3 (n=3)	3,1 (n=4)
Overig (n=5)	3	3	3,1
Onbekend			

* score tussen 1 en 5 waarbij 1=uitstekend en 5=slecht

Tabel A12: Invloed van ouders op overgang naar huidige uitstroombestemming n=52

	In %	Absoluut
Hele positieve invloed	14	7
Positieve invloed	39	20
Neutraal	14	7
Negatieve invloed	4	2
Hele negatieve invloed	2	1
Geen invloed	23	12
Niet van toepassing	6	3

Bijlage B: Indeling interventies

Voorlichting:

Voorlichting en advies door school over mogelijkheden
Voorlichting en advies door derden over mogelijkheden
Assessment van interesses en mogelijkheden via tests en toetsen

Stageactiviteiten:

Interne individuele stage
Interne groepsstage
Externe individuele stage
Externe groepsstage
Individuele stagebegeleiding

Arbeidsvaardigheden:

Programma arbeidsvaardigheden
Programma arbeidstoeleiding
Sollicitatietraining

Bezoeken open dagen:

Begeleiding bij bezoeken open dagen

Samenwerking rondom werk:

Werkgevers
UWV
CWI
Jobcoaches/re-integratiebedrijven
Uitzendbureaus

Samenwerking rondom WSW:

WSW-bedrijven

Samenwerking gemeenten:

Gemeenten

Samenwerking onderwijs:

Scholen waar leerlingen naar toe gaan

Samenwerking ouders:

Ouders

Samenwerking rondom hulpverlening:

Orthopedagogische behandelcentra
(Psychiatrische) behandelaars

Gedragsinterventies:

Consequent hanteren van duidelijke regels in de school
Belonen van positief gedrag
Leerlingen zoveel mogelijk eigen verantwoordelijkheden geven
Programma sociale vaardigheden

Beleid school rondom begeleiding:

Handelingsplannen
Teambesprekingen met multidisciplinair team
Intensieve leerlingbegeleiding
Ambulante begeleiding
Huisbezoeken

Bijlage C: Overzicht bijstellingen uitstroomdoel

Overzichten bijstellingen uitstroomdoel in relatie tot interventies/samenwerking

Onderstaand geven we een overzicht van alle leerlingen van wie het uitstroomdoel is bijgesteld naar aanleiding van bepaalde interventies en/of samenwerkingsvormen.

Overzicht leerlingen van wie uitstroomdoel is bijgesteld en welke interventies hierop van invloed zijn geweest

Laatst vast ud+	Bijgesteld ud+	Assessment	Voorlichting school	Interne individuele stage	Externe individuele stage	Individuele stagebegeleiding	Programma arbeidstoel eiding
WSW	Arb dagbest	X	X	X	X	X	X
WSW/Arb dagbest	Arb dagbest	X		X	X	X	
Arb. dagbest	WSW	X			X	X	X
Onbekend/Reg MBO*	Onbekend	X	X		X	X	
WSW**	Arb dagbest			X			
Arb. dagbest	Betaald werk**		X		X	X	
Reg MBO*	Betaald werk**/WSW		X		X	X	
Betaald werk**	WSW				X	X	
WSW**	Reg MBO*		X	X	X	X	
Betaald werk**	Reg MBO*		X		X	X	
Geen	Reg MBO*						X
Reg MBO	Reg MBO*		X				
Reg VO*	Reg MBO*	X					
Reg MBO*	Reg MBO*	X		X			
Reg MBO*	N.v.t.		X		X	X	
Reg MBO	Reg MBO	X	X				
Arb. dagbest	Arb. dagbest	X	X				

+ ud=uitstroomdoel

* met begeleiding van een ambulante begeleider

** met begeleiding van een jobcoach

Overzicht leerlingen van wie uitstroomdoel is bijgesteld en welke interventies hierop van invloed zijn geweest (vervolg)

Laatst vast ud+	Bijgesteld ud+	Programma arbeidsvaardigheden	Programma sociale vaardigheden	Voorlichting derden	Begeleiding open dagen	Interne groepsstage
WSW	Arb dagbest	X				
WSW/Arb dagbest	Arb dagbest					
Arb. dagbest	WSW					
Onbekend/Reg MBO+*	Onbekend	X			X	
WSW**	Arb dagbest					X
Arb. dagbest	Betaald werk+**			X		
Reg MBO+*	Betaald werk+**/WSW			X		
Betaald werk+**	WSW			X		
WSW**	Reg MBO+*				X	
Betaald werk+**	Reg MBO+*					
Geen	Reg MBO+*					
Reg MBO+	Reg MBO+*					
Reg VO+*	Reg MBO+*					
Reg MBO+*	Reg MBO+*					
Arb. dagbest	Arb. dagbest			X		
Reg MBO+*	N.v.t.	X	X			
Reg MBO	Reg MBO			X		
Arb. dagbest	Arb. dagbest			X		

+ ud=uitstroomdoel

* met begeleiding van een ambulant begeleider

** met begeleiding van een jobcoach

Overzicht leerlingen van wie uitstroomdoel is bijgesteld en welke vormen van samenwerking hierop van invloed zijn geweest (vervolg)

<i>Laatst vast ud+</i>	<i>Bijgesteld ud+</i>	Scholen	Ouders	Werkgever	CWI	(Psychiatrisch) behandelaar	Orthopedagogische behandelcentra
WSW/Arb dagbest	Arb dagbest					X	X
Reg MBO	Reg MBO					X	
WSW/Arb dagbest	Arb dagbest						X
Arb. dagbest	WSW						
ML-zorg	Re-integratie, dan ML-zorg		X				
Onbekend/ Reg MBO+*	Onbekend						
WSW**	Arb dagbest		X				
Arb. dagbest	Betaald werk+**/BB L-opleiding	X		X			
Reg MBO+*/Betaald werk**	Betaald werk+**/WS W	X		X			X
Betaald werk+**	WSW						
WSW**	Reg MBO+*	X					
Betaald werk+**	Reg MBO+*						
Geen/ Arb dagbest	Reg MBO+*					X	
Reg MBO+	Reg MBO+*						
Reg VO+*	Reg MBO+*						
Reg MBO+*	Reg MBO+*						
Arb. Dagbest/ Betaald werk	Arb. dagbest					X	
Reg MBO+*	N.v.t.						
Reg MBO+*	Betaald werk		X				
Reg MBO	Reg MBO	X	X				
Arb. dagbest	Arb. dagbest						

+ ud=uitstroomdoel

* met begeleiding van een ambulante begeleider

** met begeleiding van een jobcoach

Overzicht leerlingen van wie uitstroomdoel is bijgesteld en welke acties hierop van invloed zijn geweest (vervolg)

<i>Laatst vast ud+</i>	<i>Bijgesteld ud+</i>	Intensieve leerlingbegeleiding	Hanteren duidelijke regels	Belonen positief gedrag	Team besprekingen	Han delings plan	Eigen verantw leerling	Huisbe zoeken
WSW/Arb dagbest	Arb dagbest	X			X	X		
Reg MBO	Reg MBO							
WSW/Arb dagbest	Arb dagbest							
Arb. dagbest	WSW			X		X	X	
ML-zorg	Re-integratie, dan ML-zorg							
Onbekend/ Reg MBO+*	Onbekend							
WSW**	Arb dagbest							
Arb. dagbest	Betaald werk+**/BB L-opleiding			X			X	
Reg MBO+*/Betaald werk**	Betaald werk+**/WS W				X			
Betaald werk+**	WSW							
WSW**	Reg MBO+*						X	X
Betaald werk+**	Reg MBO+*		X	X				
Geen/ Arb dagbest	Reg MBO+*						X	
Reg MBO+	Reg MBO+*							
Reg VO+*	Reg MBO+*							
Reg MBO+*	Reg MBO+*							
Arb. Dagbest/ Betaald werk	Arb. dagbest						X	
Reg MBO+*	N.v.t.							
Reg MBO+*	Betaald werk							
Reg MBO	Reg MBO				X	X	X	
Arb. dagbest	Arb. dagbest				X	X	X	

+ ud=uitstroomdoel

* met begeleiding van een ambulante begeleider

** met begeleiding van een jobcoach

Bijlage D: Experts

Deelnemers aan de Expertmeeting van 24 juni:

Lei Bodelier (Ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid)
Angelique Cremer (UWV)
Corine van Helvoirt (Lvc4)
Annemiek Huisbrink (Mind at Work)
Emiel Jansen (UWV)
Paul van Putten (Rozij Werk)
Marinka Traas (Crossover)
Annelous Woltring (BoaBorea)
Marjan Zandbergen (Ministerie onderwijs, cultuur en wetenschappen)

Bijlage E: Analyse Wajonginstroom

De Wajonginstroom van (ex)-cluster 4-leerlingen en hun arbeidsmarktpositie

Om cijfers over het aandeel in de Wajonginstroom van cluster 4-leerlingen goed te kunnen plaatsen, geven we voor de volledigheid nog wat meer informatie over de instroom in de Wajong.

Eind 2007 heeft UWV een kenniscasier gepubliceerd met de resultaten van een onderzoek naar de Wajonginstroom (UWV, kenniscasier 2007). UWV heeft hiervoor dossieronderzoek verricht naar die instroom over de periode 2002-2006. We hebben het kenniscasier nader geanalyseerd vanuit de vraag: wat is het aandeel van (ex-)leerlingen van cluster 4-scholen in de instroom van de Wajong?

De jaarlijkse groei van de Wajong hebben we eerder al gepresenteerd in tabel 1. De instroom is al jaren groter dan de uitstroom. De instroom bedroeg in 2002 nog 7.654 per jaar en deze groeit jaarlijks door naar 16.100 in 2008. De uitstroom ligt in 2007 en 2008 iets onder de 4.500 (UWV, UKV tweede kwartaal 2009). Per 2010 wordt een nieuwe Wajongwet van kracht, waarbij een deel (ouder dan 27 jaar) een Wajonguitkering ontvangt zoals we die nu kennen. Een deel ontvangt een Wajonguitkering vanwege volledige arbeidsongeschiktheid en een deel ontvangt een werk- of studieregeling omdat zij mogelijkheden hebben tot het verrichten van werk. Verwacht wordt dat de nieuwe instroom in 2010 terugloopt naar 13.800¹⁹. Naast een beleidseffect van de nieuwe Wajongregeling wordt verwacht dat er een daling intreedt omdat het grootste deel van het potentieel van de jonggehandicapten uit de WWB inmiddels de Wajong is ingestroomd.

Wat kunnen we uit het kenniscasier van UWV leren over de relatie tussen de groep cluster 4-leerlingen en de instroom in de Wajong? UWV hanteert in feite twee groepen van instromers:

1 Directe Wajonginstroom van cluster 4-scholen en

2 Wajonginstroom van jongeren met een cluster 4-achtergrond.

De eerste instroomgroep betreft instroom van de groep die op het moment van aanvraag van een Wajonguitkering onderwijs volgde op een cluster 4-school. De tweede instroomgroep betreft zowel de directe instromers vanuit cluster 4-onderwijs als de instromers die eerder cluster 4-onderwijs hebben gevolgd.

1 Directe Wajonginstroom cluster 4

Wanneer we de cijfers over de directe instroom analyseren, zien we allereerst dat in 2006 32 procent van de instroom bestaat uit jongeren die op het moment van aanvraag van een Wajonguitkering onderwijs of een studie volgt. Het grootste deel hiervan komt voort uit het VSO²⁰- en praktijkonderwijs (Pro), 21 procent van de totale instroom in dat jaar. Van de totale instroom is 1 procent afkomstig van een cluster 4-school. Dit zou in 2006 neerkomen op een instroom van 136 leerlingen uit cluster 4.

UWV heeft gekeken naar de ontwikkeling van de instroom van cluster 4-leerlingen over de jaren 2002-2006. In de jaren 2002-2005 is er sprake van een

¹⁹ Van de 13.800 zullen er 3000 onder de oude wet vallen en 10.800 onder de nieuwe regeling.

²⁰ VSO bestaat uit 4 clusters. Cluster 1 (leerlingen met een visuele beperking) en 2 (leerlingen met een auditieve beperking) zijn zeer klein. Daarom worden alleen vergelijkingen met cluster 3 en praktijkonderwijs gemaakt.

toename (mutatie van 125 procent), in de jaren 2005-2006 daalt de instroom licht (-8 procent). Voor het totale VSO/Pro lagen de veranderingen in de instroom op 60 procent tot 2005 en -4 procent voor 2005-2006.

UWV heeft berekend wat de instroomkans is van een cluster 4-leerling om direct in de Wajong te stromen. Hiervoor is het aantal leerlingen op een cluster 4-school op een bepaald moment vergeleken met de feitelijke instroom. De instroomkans van een cluster 4-leerling bedraagt 10 procent. Ter vergelijking: Voor cluster 3 bedraagt die kans vrijwel 100 procent, voor het praktijkonderwijs 50 procent. UWV schrijft verder dat de instroom van cluster 4 tussen 2004 en 2006 harder groeit (52 procent) dan het aantal leerlingen (37 procent).

2 Wajonginstroom met een cluster 4-achtergrond

In 2006 had 42 procent van de totale Wajonginstroom een VSO/Pro-achtergrond. Kijkend naar de instroomgroep met een cluster 4-achtergrond is dat 8 procent van de totale instroom. Het aandeel van (ex-)leerlingen van cluster 4 is derhalve aanzienlijk groter dan het aandeel van de directe instroom. Berekend naar aantallen komt dit neer op een instroom van 1088 leerlingen met een cluster 4-achtergrond in 2006. Overigens vormt het Pro de grootste groep met 19 procent, gevolgd door cluster 3 met 13 procent (2006).

Het aantal 16- jarige cluster 4-leerlingen is met 25 procent gestegen, terwijl de Wajonginstroom op basis van cluster 4-achtergrond bijna is verdrievoudigd. UWV concludeert daarom ook dat er zowel in absolute als relatieve zin meer jongeren instromen die op een cluster 4-school hebben gezeten.

Nadere analyse Wajonginstroom met een cluster 4-achtergrond

UWV onderscheidt verschillende mogelijkheden van directe instroom. Aanmelders voor de Wajong kunnen op het moment van aanvraag bijvoorbeeld ook een bijstandsuitkering ontvangen of in een instelling verblijven. Het is echter mogelijk dat deze aanvragers eerder cluster 4-onderwijs hebben gevolgd. Een nadere analyse van de groep Wajonginstromers met een cluster 4-achtergrond leert ons dat 'slechts' 30 procent hiervan direct van een cluster 4-school in de Wajong stroomt. Dat is in vergelijking met instroom van leerlingen met een cluster 3- (71 procent) en een praktijkonderwijsachtergrond (57 procent) opvallend laag.

Als belangrijkste directe instroombron van de groep met een cluster 4-achtergrond, wordt 'instelling' genoemd (43 procent). Dit is beduidend hoger dan het aandeel van 'instelling' binnen de totale Wajonginstroom, die 21 procent bedraagt. Verder zit 11 procent van de groep directe instromers met een cluster 4-achtergrond 'thuis' en 'werkt' 10 procent. Ook noemen we hier dat 6 procent van de groep met een cluster 4-achtergrond een Wajongaanvraag doet op het moment dat zij een WWB-uitkering ontvangen. Het aandeel van de 'bijstand' op de totale instroom is 14 procent.

Beperkingen Wajonginstroom met een cluster 4-achtergrond

Wat weten we van de beperkingen van de Wajongers met een cluster 4-achtergrond? 45 procent van de instroom met een cluster 4-achtergrond is verstandelijk gehandicapt. 22 procent heeft een autistische spectrumstoornis, 12 procent kent overige ontwikkelingsstoornissen en 21 procent heeft psychische ziektebeelden. Cluster 4 kent geen Wajonginstroom met somatische ziektebeelden.

Participatiekansen van (ex)cluster 4-leerlingen

Begin 2007 werd verondersteld dat cluster 4-leerlingen die bij UWV bekend zijn, over het algemeen zeer moeilijk plaatsbaar zijn. In mei 2008 is er een tweede UWV kenniscadier verschenen (UWV, kenniscadier 2008) waarin in kaart is gebracht welke participatiemogelijkheden de Wajonginstroom (2002 en 2006) heeft. Op basis van het participatieoordeel van de UWV-beoordelaars zijn de instromers ingedeeld in zes categorieën (zie tabel 2). We zien dat voor meer dan de helft van de instromers met een cluster 4-achtergrond betaald werk mogelijk wordt geacht (WSW is meegerekend). Ter vergelijking: bij jongeren met een cluster 3-achtergrond is dat 36 procent, bij het Pro 76 procent.

Tabel 2: Participatieoordeel Wajonger met cluster 4-achtergrond

Begeleiding naar reguliere werkgever	36%
Begeleiding naar sociale werkplaats	16%
Begeleiding naar dagbesteding of vrijwilligerswerk	7%
Geen mogelijkheden op arbeidskundige gronden	13%
Tijdelijk geen mogelijkheden (medische gronden)	19%
Duurzaam geen mogelijkheden	10%
Totaal	100%

Bron: UWV

Ook heeft UWV gekeken naar de participatiestatus van leerlingen met een cluster 4-achtergrond.

Ex-leerlingen van cluster 4 met een Wajonguitkering komen (stand ultimo 2006) redelijk goed aan het werk: 32 procent (zie tabel 3). Bij leerlingen met een cluster 3-achtergrond is dat 14 procent. Bij Pro werkt op het aangegeven meetmoment 40 procent. 16 procent van de jongeren met een cluster 4-achtergrond volgt nog onderwijs of volgt een studie, wat bij cluster 3 30 procent en Pro 20 procent bedraagt.

Tabel 3: Participatiestatus Wajonger met cluster 4-achtergrond

Reguliere werkgever	32%
Traject richting reguliere werkgever	10%
Werkt in sociale werkplaats	9%
Op wachtlijst SW	2%
Dagbesteding of vrijwilligerswerk	6%
(Tijdelijk) geen participatiemogelijkheden	20%
Status onbepaald: zit op school/studie	16%
Status onbepaald: overig	5%
Totaal	100%

Bron: UWV